

Zoran
Obrenović

SRBIJA
I
NOVI POREDAK

Gradina / IFDT

RELACIJE

BIBLIOTEKA

1992.

UNIVERZITET U BEOGRADU
Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Zoran Obrenović

**SRBIJA I NOVI
POREDAK**

Gradina - Niš
1992.

UVOD

Ova knjiga se sastoji iz tekstova napisanih i objavljenih u časopisima ili dnevnoj štampi u periodu 1989 - 1992. Ovde su preštampani uz manje lektorske i stilske ispravke. Odustao sam od mogućnosti da preradim tekstove i tako ih dovedem u jedinstvenu kompozicionu i stilsku celinu. Razlozi za ovo odustajanje nisu u neizmenjenoj poziciji autora. Naprotiv, posle tragičnog iskustva građanskog rata u kome se direktno ili indirektno nalazimo, o nekim izloženim stavovima iznova bih razmislio. Međutim tekstovi su nastajali kao odgovor na izazove trenutka pa bi im njihova naknadna prerada oduzela autentičnu vremensku dimenziju. To je prvi razlog. Drugi i jači razlog sastoji se u *odgovornosti autora za napisanu reč*, za potencijalne efekte svojih tekstova (ma koliko njihov uticaj bio neznatan). To je posebno važno u ovakvim vremenima. Građanski rat je posledica nesposobnosti druge Jugoslavije da razreši konfliktni potencijal interesnih, nacionalnih, kulturnih i verskih razlika. Rastu tenzija je doprinela i velika tekstualna produkcija u koju su se uključili mnogi pojedinci kao političari, intelektualci, literate, naučnici ili naprosto kao "istinski glas naroda". Zato je svako ko je učestvovao, (nezavisno od svojih motivacija i uspeha) u proizvodnji aktuelne političke stvarnosti u ovom trenutku dužan da se pita da li je i koliko je svojim tekstovima doprineo ovoj tragičnoj situaciji. Imajući ovo u vidu, prerada tekstova uključivala bi danas ne samo efekt naknadne pameti nego bi otvarala i mogućnost da se oni friziraju i tako prikriju neželjene političke implikacije naših analiza (i njihova

eventualna saodgovornost). Tu opciju sam hteo da izbegnem, iako ne uobražavam da su ovde izloženi tekstovi imali neki politički uticaj. Ovo je, nažalost, imalo za posledicu da su (usled toga što su tekstovi, vezani za isto tematsko polje, nastajali nezavisno jedan od drugoga, pa je svaki od njih izveden kao celina za sebe i time tematski i stilski zaokružen), izvesna ponavljanja bila nužna.

Ubrzo posle pada Berlinskog zida pokazalo se da su posledice političke i društvene transformacija Istočne Evrope dalekosežnije nego što se pretpostavljalo. Pad autoritarnih režima je doveo i do promene globalnih odnosa moći u svetu i do nove političke i interesne konfiguracije. Odigravaju se promene čije posledice još nismo u stanju da sagledamo do kraja. Ako sudimo po sopstvenom iskustvu onda vidimo da je rast zebnje potisnuo demagoški podgrevan optimizam i veru u polet nakon sloma starog režima. Ideološki optimizam, medijski podgrevan i podržavan sa Zapada (zasnovan na površno akceptiranom liberalizmu, disidentskom moralizmu i populističkoj demagogiji), svoju realnost u Jugoslaviji dobio je u vidu rastuće spirale mržnje, nasilja i zločina.

Neželjeno stanje u Jugoslaviji i otpor Srbije tvorcima novog poretka, kao neugodni ekces s kojom se suočava trijumfujuća volja Zapada dovedi u pitanje njegovu narcisoidnu veru u sopstvenu moralnu superiornost. Jugoslavija je ona mesto gde trijumf (koji se sastoji u prisiljavanju drugih na odricanje od ideoloških ambicija da predstavljaju neki viši poredak društvene zajednice) i samouverenost Zapada kao univerzalne metafore za "kraj istorije" pokazuje svoje naličje. To naličje izbija iza retorike borbe za univerzalna ljudska prava i narcisoidne vere da zapadni svet mora biti "moralna inspiracija sveta". No, situacija u Jugoslaviji taj samoprikaz Zapada dvostruko razara. Ona s jedne strane pokazuje da se samozadovoljna izvesnost Zapada u sopstvenu moralnu superiornost zasniva na snazi vojne sile, a s druge strane, da sama situacija čini transparentnim skriveno naličje novog poretka¹. Otkriva nam se potisnuta stvarnost. Duh "slobodnog sveta" nije ništa manje ciničan od

duha realsocijalizma. On je, naprotiv, ovog momenta opasniji jer je dobio razmere planetarnog cinizma. Moć ovog cinizma ne sastoji se toliko u tome što on partikularne interese velikih sila interpretira kao moralne i opšteljudske interese. To leži u suštini skoro svake ideologije. Njegov cinizam se sastoji u tome što je na bezobzirnost sopstvene laži, prisilio ceo svet. Ta prisila se sprovodi pre svega kroz imperijalnu industriju svesti, a tek potom putem otvorenih pritisaka i pretnji. Industrija svesti je onaj posrednik koji uklanja sumnju u to da možda interesi velikih nisu istovremeno i interesi čovečanstva. Zapadna javnost posredstvom industrije svesti uspostavlja ravnotežu/saglasnost između sopstvene moralne svesti i državnih politika svojih zemalja. Saglašavanje se odigrava, kako to vidimo na primeru Jugoslavije, na prostoru fiktivne i medijski posredovane stvarnosti. Medijsko pravilo: "*Biti svuda*" znači mnogo više od prostorne prisutnosti. Ono znači biti i spolja i iznutra, biti u samoj podsvesti. Upravo na tome se temelji industrija svesti kao glavni kanal savremenih ideologija.

Industrija svesti i fikcija omogućuje da se potisnuta maligna agresivnost modernog sveta oslobađa u vidu neprekidnih moralnih protesta protiv zla u svetu. Juče smo bili svedoci kažnjavanja Iraka, danas razbijanja Jugoslavije i izazivanja tragičnog građanskog rata, a sutra možda bombardovanja srpskih gradova, sve u ime zaštite "humanitarne pomoći" i "moralne inspiracije" zapadne javnosti. Ova orvelovska stvarnost, u kojoj apstraktno moralistička retorika ljudskih prava i "instant" humanizma na drugoj strani proizvodi zločin (stvarnost krvoprolića, osude) kao pretpostavku svog moralnog potvrđivanja, može se razumeti iz same strukture modernog sveta. Problem je u tome što taj model, nestankom političkog kontrahenta, postaje sveprožimajući, lomeći svaki otpor pred sobom. Njegova moć širi se ne samo na prostorima trijumfujućeg političkog pobednika, nego i na prostorima njegovih sutrašnjih političkih i ekonomskih žrtava.

¹Stoga ovu situaciono-gnoseološku privilegovanost treba osigurati i kategorijalno, teorijski. U tome vidim određenu šansu za našu društvenu misao.

Unutrašnji raspad istočne imperije, usled iscrpenosti evolucionih potencijala i nestanka izvesnosti i vere u svoju istorijsku misiju, suočio nas je s stvarnošću imperijalne moći koja probija iza fasade demokratske retorike "slobodnog sveta". Preteća stvarnost *imperijalizma*, (prognani pojam disidentskog političkog diskurza, pojam koji je izgubio važenje jer je bio vodeći ideologem oficijelne ideologije marksizma lenjinizma), odjednom iznova postaje vidljiva tamo gde prema ideologiji ljudskih prava nema pravo na postojanje: na Zapadu. Ideološki trijumf Zapada tako na svom vrhuncu pokazuje svoje naličje. To nije razlog da se vratimo napuštenim teorijama i preživelim ideologijama, nego upozorenje da problematika kojom su se one bavile nije nestala njihovim krahom. Interesi su trajniji od teorija i ideologija. To je razlog, dalje, da se suočimo sa ideološkom paučinom u koju smo se upleli ne sluteći njen daleko-sežni politički značaj.

Raspad Jugoslavije pokazao je ne samo slabost jedne državne tvorevine nego i, posredno, insuficijenciju naše teorijske misli. U kojoj je meri ona bila podvrgnuta jednom ideološkom i komunikativnom aprioriju vidi se već i iz činjenice da nam prethodni istraživački rezultati ne mogu mnogo pomoći u razumevanju današnje situacije. Mnogobrojna ispitivanja klasne strukture jugoslovenskog društva, vrednosnih orijentacija, autoritarnosti itd. polazila su od apriorne pretpostavke da će se procesi polarizacije odvijati na drugim osnovama nego što se aktuelno odvijaju. Nacionalistička opasnost na koju se pozivala komunistička vlast u samoopravdavanju bila je potpuno zanemaren problem u društvenoj misli. Izgleda da je politički značaj borbe protiv nacionalizma u samoupravnoj Jugoslaviji eliminisao mogućnost teorijski produbljenog bavljenja sa stvarnošću nacije, nacionalnih osećanja i istorijski nataloženih animoziteta i resantimana. Izostanak ozbiljnog razmatranja nacionalizma kao društvene stvarnosti nije naprosto posledica političke zabrane (mada se i ovo mora imati u vidu) nego i posledica saglašavanja sa nekim temeljnim ideološkim pretpostavkama na kojima je počivala i zvanična politika. Pokazalo se, kao što se to danas vidi, da je snaga nacionalnog mnogo veća

nego što se verovalo. Redukcija fenomena malignog nacionalizma na procese neuspele modernizacije, na strukturu političkog sistema koji je institucionalizovao nacionalizam, na interese političkih elita (naciokratije), po mom mišljenju, samo delimično osvetljavaju ovu stvarnost. Moć nacionalizma na ovom tlu treba sagledati iz mnogo šire perspektive tromе istorije (statične istorije, istorije dugog trajanja). Marksističko zatvaranje očiju pred istorijom (mada su marksisti po samorazumevanju jedini koji istorijski misle), posledica je ideološke prosvetiteljsko humanističke vere (prometejstvo) u čovekovu stvaralačku snagu. Stoga mnogi od njih smatraju da su objasnili današnju situaciju osuđujući rat i zgražajući se nad ljudskom glupošću i zlom, i pri tom se čudeći kako to da stvarnost ne odgovara njihovim mudrim projektima. Detaljnija analiza mogla bi pokazati da se ideološki optimizam naših humanista pokazao neodgovornim. Mnogo više su bili u pravu oni koji su svoje oporo viđenje Jugoslavije gradili na normativnoj snazi faktičkog. Nažalost njih je najmanje bilo u nauci.

S druge strane, selektivno viđenje jugoslovenske socijalističke realnosti (i partijska kao i kritička inteligencija su se bavili više procenivanjem nego ispitivanjem društvene stvarnosti), bilo je praćeno nekritičkim zaboravom okruženja. Naime naša teorijska misao posle kritike građanskog društva krajem 60-tih okrenula se u potpunosti kritičkoj demistifikaciji realsocijalizma. Ovo, egzistencijalnom situacijom izoštereno čulo za stvarnost Istoka plaćeno je, s druge strane, potiskivanjem kritičkog odnosa prema stvarnosti građanskog društva a potom, s rastućom krizom istočnih sistema, i njegovom nekritičkom glorifikacijom. Sumorna stvarnost realsocijalizma onemogućila je kritički pristup svetu Zapada i njegovim interesima. Realnost Zapada je iščezavala u fikciji zvanoj "civilno društvo" (fikciji: jer je ta metodološka i heuristička odrednica ovde preuzela ulogu ideološke fikcije).

Ova teorijsko-ideološka naivnost istočne inteligencije, ovo naučno zastranjivanje i gubitak opreza, svakako ne važi za političku volju s čijom surovom prirodom se danas suočavamo. Ono što je naša naučna misao, sem časnih izuzetaka, u svom "humanizmu"

propustila da učini (u tom smislu je ona bila rob jedne optimističke antropologije i politike), nisu propustile da učine one političke snage koje su radile na razbijanju ove zemlje. Ako smo danas žrtve, između ostalog, klišetiranih slika i stereotipa o Srbima², onda moramo imati na umu da moć ovih stereotipa i klišea počiva i delom na njihovoj "istini", na materijalu u kojem rade. Pretpostavka ovih klišea je jednostavan uvid kojim se naša nauka nije ozbiljno bavila: energije (istorijske) heterogenosti su suviše jake. Problem je bio samo u tome kako ih aktivirati. Splet međunarodnih okolnosti je to omogućio. Ovo unutrašnje aktiviranje destruktivnih energija praćeno je proizvodnjom jedne dobro funkcionišuće kompromitujuće slike o Jugoslaviji i Srbima. To je bilo moguće stoga što su moderni mediji "i struktura potpuno racionalizovanog društva" ukinuli spontanitet "samostalnog mišljenja i sopstvenog suđenja"³. Izgleda da više nema obrazovane publike koja bi imala želju da se odupre medijskoj proizvodnji stvarnosti pozivajući se na autonomiju individualnog uma. Naprotiv, sud javnog mnjenja već je uveliko posredovan sveprisutnim medijima. U tome je svakako i deo nesreće u kojoj se našla Jugoslavija.

Tekstovi u ovoj knjizi su nastali iz reakcije na: a) nove oblike ideološkog pritiska i ofanzivu ideološkog glajhšaltovanja koja dobija pun zamah nestankom komunističkih sistema (politički uspeh te ofanzive ne može se razumeti nezavisno od frustrirajuće

² To važi ne samo za masovne medije koji oblikuju javno mnjenje. I mnogi naučni časopisi na Zapadu koji se bave jugoslovenskim mutacijama svoje sudove zasnivaju na određenim klišcima, predrasudama i stereotipima. U tom smislu mnogi "naučni" tekstovi o Jugoslaviji nisu ništa drugo do propagandni tekstovi opremljeni naučnim aparatom. U valjanost ovog suda možda bi se čitalac mogao osvedočiti praćenjem jednog od važnijih časopisa koji se bave problematikom jugoistične Evrope *Südosteuropa*. Mnogi izvedeni ideološki zaključci temelje se na materijalnim neistinama, koje, čini se, nisu uvek proizvod neznanja ili nedostatka informacija.

³ H. G. Gadamer, "Kultura i mediji", *Ovdje*, novembar 1991. br. 275.

stvarnosti Istoka), i b) iz reakcije na indiferentnost naše naučno-teorijske misli, zabrinjavajuće nekritički predate ideologiji "novog svetskog poretka". Baveći se aktuelnim političkim situacijom u Jugoslaviji pokušao sam da unekoliko osvetlim kontekst ovih događanja.

U prvom planu bilo je praćenje unutrašnje dinamike raskida s ideologijom samoupravljanja koja se odvijala u dve ravni: kroz borbu za civilno društvo i kroz borbu za afirmaciju nacionalne državnosti. Ove promene pokušao sam da analizujem na nivou simptomatičnih mesta i topoa javnog govora, praćenjem i detektovanjem promena u semantici političkog diskurza, dakle u sferi fenomenalnog. Pri tom treba naglasiti: da bi ovaj zahvat bio potpun, bila bi potrebna i analiza onog "neproblematizovanog", svuda prisutnog a potisnutog iz govora, koje kao komplementarni element gradi sadržaje zaglušujućeg političkog govora kome smo izloženi. U tom smislu činilo mi se da praćenje i analiza dnevne štampe, komentara i uvodnika, izjava, saopštenja, deklaracija i pisma čitalaca kao ono područje gde se smisao ovih promena najlakše može detektovati. To se može videti i po načinu na koji koristim reference. Ako se ima na umu da je referenca određena ciljem pred kojim pisac stoji, onda ne treba da čudi što ovde navod iz novina ima jednak status kao i navod iz "ozbiljnog teorijskog dela". Moj cilj nije bio da dam globalnu sliku jugoslovenskog društva koliko da detektujem one simboličke energije koje su omogućile njegov raspad. Te energije artikulišu i svoju praktičku sublimaciju dobijaju preko opštih mesta, stereotipa, klišea, mnjenja, preko *idola fori* čija snaga ne počiva na njihovoj saznoj nego na njihovoj političkoj relevantnosti.

Prodor novog jezika (borbeni antikomunizam) u politički prostor, goni nas da tu pojavu i promenu u topovima političkog govora detektujemo i oslušnemo. Ja sam pokušao da ukažem na one skrivene implikacije danas dominantnog govora. Prodor teorijskog diskurza na političku scenu (intelektualci kao nova politička elita: fenomen postkomunizma), doveo je do instrumentalizacije naučne priče u svrhe politike. Stoga sam prodor teorijskog diskurza

u prostor aktuelne politike posmatrao pre svega u njegovoj pragmatičkoj i performativnoj dimenziji a ne kognitivno analitičkoj dimenziji. Kada jedan naš sociolog koji se aktivno uključio u politički život tvrdi da je srpsko društvo tradicionalno, onda nezavisno od istinosne vrednosti tog iskaza, prirodu tog iskaza treba situirati u dimenziju politike.

Kategorijelne odredbe raznih teorija o društvu nose u sebi politički potencijal, koji se aktivira njihovim prelaskom u registar politike. Privid teoretičnosti koji one žele zadržati je svojevrсна politika. Pokušaj da se važenje pojmova aktuelnog političkog govora legitimise teorijom (praksa mimikrije: instrumentalizacija teorijskih postavki u svrhe dnevne politike - u vezi s tim uporedi naša razmatranja o pojmovima nacional-boljševizma, modernog i tradicionalnog društvo, itd.) može se razumeti samo iz matrice borbe za simboličku dominaciju. Smisao i značenje pojmova teorije koji su ušli u političku igru ne može se zato u potpunosti razumeti iz horizonta teorije nego se njihov smisao može do kraja shvatiti tek u njihovoj vezi sa društvenim okruženjem/kontekstom njihovog izricanja. Zdravorazumska neproblematičnost pojmova teorije treba u politici da dovede do hipnoze političkog protivnika koja se zasniva na prosvetiteljskoj (i komunističkoj) veri u supremaciju nauke. Međutim ova simptomatična naivna intelektualistička pretencioznost je dečija bolest postkomunizama koja se može sociološki razumeti iz načina na koji se konstituišu nove političke elite.

Analiza pojmova i političkih idioma preko kojih se konstituiše polemičko polje postsocijalističke retorike, upućuje na to da u javnom govoru nije bitna njihova saznajna, nego praktička dimenzija. Naime oni su pre praktički orijentiri, simboli u kojima se publika prepoznaje. Nalazimo se u situaciji u kojoj se publika manje više određuje prema estetici a manje prema valjanosti političkih iskaza. U tom smislu rasprave koje su se ovde vodile o tome da li Jugoslavija treba da bude konfederalna ili federalna, građanska ili nacionalna država, što se tiče politički probuđenog javnog mnjenja, imaju sličnosti sa onom raspravom iz vremena

francuske revolucije kada se javno mnjenje podelilo na pristalice i protivnike kraljevskog veta, a da pri tom mnogi nisu znali šta termin veto uopšte znači (mnogi su verovali da je to roba određene vrsta, ili neka državna taksa). Polemike o konfederaciji ili federaciji, o Ustavu, zajedničkom ili jedinstvenom tržištu itd. koje su apsorbivale ogromnu političku energiju, treba razumeti kao orijentire-odluke za i protiv Jugoslavije. Zato pokušaj da se raspad Jugoslavije svede na uspehu manipulaciju masama od strane elite ne odgovara u potpunosti stvarnosti. Neznanje publike o eksplicitnom značenju ključnih simbola i pojmova političkog diskursa (federacija i konfederacija, konsenzus i većinsko odlučivanje, građanska država ...) ne znači da ta publika nije razumela šta svaki od tih koncepata u kontekstu jugoslovenske krize znači. Onaj koji se opredeljavao za federaciju ili konfederaciju (nije morao imati uopšte uvid u njihovo teorijsko, pravnom naukom ustanovljeno značenje), jasno je u njima video putokaze, orijentire, simbole određene političke volje. Zato i nije bitno da li je publika do kraja pronicala u značenje svake reči strasne političke polemike. Ona je sasvim dobro znala političke implikacije svake od priča čije unutrašnje mehanizme nije dužana da poznaje. Kad se političkoj stvarnosti priđe iz ove perspektive, onda svi iskazi u političkom polju postaju jednako bliski bogu. Njihova snaga svakako zavisi i od kvaliteta artikulacije interesa ali i od političke kulture i interesa (artikulisanih ili neartikulisanih) onih pred kojim se odvija borba za simbole. Svi ti iskazi ravnopravni su elementi onog fluida u kojem plivamo i koji hoćemo ovde da razumemo.

Trudio sam se da poštujem ovaj methodski uvid dok sam pisao svoje tekstove. Hteo sam da vidim krajnje implikacije određenih političkih idioma koji se nameću posredstvom javnih medija. Pokušao sam da iza manifestnih sadržaja aktuelnog političkog govora ukažem na njegov latentni, implikacijama daleko bogatiji sadržaj. Da li sam u tome uspeo to ostaje čitaocu da prosudi.

Tekstovi u knjizi trebalo je da imaju, prema intenciji autora, i funkciju koja nije samo saznajna. Upravo odatle treba razumeti

autorovu želju da ih publikuje u dnevnoj štampi i da ih i stilski prilagodi tom mediju. Naime, zamagljenost jezičkog prostora, pritisak postsocijalističke retorike zahtevao je u izvesnom smislu čišćenje. Konfuzija koja vlada političkim prostorom je pretpostavka daljeg haosa. Ona se mora "ukloniti" ukoliko se želi da ovo društvo, posle teških političkih potresa, nastavi da funkcioniše "normalno". Za ovu generaciju je isuviše "istorije". Jugoslovensko društvo mora da se stabilizuje da bi skupilo snagu za dalju evoluciju. Ovo je nužno i zato što je nestanak Jugoslavije ogromna trauma za srpsko društvo. I sam autor se na početku jugoslovenske krize zalagao za jugoslovensku opciju kao optimalno rešenje. Neuspeh te opcije ne znači da nije bilo vredno, sve dok su postojale realne šanse njenog opstanka, zalagati se za nju. Iz toga što određeni politički projekt nije uspeo ne sledi i da nije bio vredan truda. Ali iz činjenice ireverzibilnosti nekih procesa (bar za duže vreme), treba izvući zdravorazumski zaključak da ne treba gubiti energiju na istrošene projekte. Ako je pre tri godine zalaganje za Jugoslaviju bilo smisljeno, onda je to zalaganje danas (gledano iz pragmatičke a ne idealističke perspektive) neproduktivno.

Ne treba iz subjektivne ogorčenosti što Jugoslavija nije uspela neprekidno "gnjaviti" javnost pričama o ogromnom potencijalu jugoslovenstva u svim raspadnutim delovima upućivanjem na podatke o meštovitim brakovima, privrednoj povezanosti... Vera nekih intelektualaca da je njihova vezanost za Jugoslaviju indeks njihove političke progresivnosti i slobode od nacionalističke i iracionalističke pomame, osim ovog subjektivnog zadovoljenja je trenutno politički irelevantna. Stvarnost je jača od naših želja, možda i umnija. Zato je suočavanje s realnošću jedini način da porasli animoziteti i mržnje oslabe. Vreme leči. Društvenu energiju treba usmeriti na polje mogućeg, učiniti nešto konstruktivno u ovoj jadnoj situaciji. *U tom smislu interesi novih političkih tvorevina moraju biti važniji od interesa nestale tvorevine.* To u jednakoj meri važi za sve pripadnike novonastalih državnih tvorevina. To jednako važi za srpski kao i za hrvatski narod. Tek kad ovo prihvatimo, naše idiosinkrazije će možda biti smanjene a

moгуćnost konstruktivnog dijaloga otvorena. Vreme je da se period (opravdanog ili neopravdanog) optuživanja privede kraju.

*

Neki od ovih tekstova su nastali i kao rezultat istraživanja na podprojektu *Simboličke funkcije diskurza* (projekt: *Jezik i racionalnost* pod rukovodstvom Prof. dr *Ljubomira Tadića*), kao rezultat ispitivanja različitih oblika govora i naracija u procesu ideološke i simboličke legitimacije. U tom pogledu, posebno sam se bavio analizom ideoloških simbola, parola, stereotipa, klišeja, predrasuda u kojima se kreće nova postkomunistička retorika. Ova istraživanja bi trebalo da budu prezentovana u studiji čiji je radni naslov *Topoi postsocijalističkog govora*. Delimični rezultati tih istraživanja su ovde prikazani kroz analizu funkcije pojmova boljševizam, Zapad, civilno društvo, narod, nacija, komunizam itd. u aktuelnom političkom diskursu.

Hteo bih da se zahvalim svim kolegama sa *Instituta za filozofiju i socijalnu teoriju*. Svakođnevni razgovori, podsticaji, ali i oštre kritike, uticali su na konačnu artikulaciju tekstova. Bez upornosti i dobronamernog pritiska upravnika Instituta Božidara Jakšića ovi tekstovi verovatno ne bi bili sabrani na jednom mestu. Zahvalnost dugujem i recezentu ovog rada dr Slobodanu Samardžiću čiju sugestiju da bi trebalo izvršiti i širu analizu "karaktera političkog režima u Srbiji", iz već navedenih razloga nisam mogao ovde, nažalost, u potpunosti da zadovoljim.

Posebno bih želeo da se zahvalim svom kolegi i prijatelju Milanu Brdaru na brojnim savetima i korisnim primedbama, podršci i velikoj pomoći bez koje ovi tekstovi ne bi imali oblik koji imaju.

Svakako da odgovornost za propuste u knjizi snosi samo autor i možda vreme u kome živimo.

I DEO

SRBIJA I RASPAD JUGOSLAVIJE

NACIONALNE PARTIJE, NACIONALNE OPOZICIJE, NAROD

Stranom posmatraču Jugoslavija verovatno liči na vavilonsku kulu u kojoj se mnogo priča ali malo šta razume. Manjak smisaonosti nadoknađuje se inflacijom političkog govora. Pa, iako su vodeći pojmovi jugoslovenskog političkog diskursa postali neprozirni, iako samo izvežbani posmatrač može da nasluti sve modulacije, akcentiranja i polutonove političke semantike na ovom tlu, to još ne znači da neprozirnost diskursa istovremeno znači i odsustvo logike. Štaviše, moglo bi se reći da upravo ova zamagljenost sve više postaje uslov intenziviranja političkog života.

Real-socijalistička politička maksima koja glasi da onaj ko vlada pojmovima vlada i stvarnošću ovde je privremeno suspendovana; i to ne zato što nema političkih snaga koje bi htele da hegemonizuju simboličko polje, nego zato što ih ima suviše. Raspad ideološke matrice u okviru koje je interpretirana stvarnost odigrao se i u samoj partiji koja nije bila u stanju da sačuva jedinstvo interpretacije posle fizičkog nestanka oficijelnih interpretatora. Nastanak ideološkog vakuuma olakšan je već samom prirodom jugoslovenske ideologije, koja je manje formulisana kategorijalnim odredbama ortodoksnog marksizma-lenjinizma a više vladavinom difuzne ideološke predaje, sklopom kategorija, koja je manjak racionalnosti i sistematičnosti nadoknađivala viškom emotivnosti i pragmatičnosti. Ideologija, čije su glavne odrednice: *samoupravljanje, tekovine revolucije, avnojski principi,*

nacionalna ravnopravnost, Tito, Titova Jugoslavija i Titov put, samoupravna socijalistička demokratija, pluralizam samoupravnih interesa, plodno je tle da s nestankom harizmatiskog autoriteta nastupi intenzivna borba za interpretaciju partijskih frakcija koje žele da promovišu svoj parcijalni interes u okviru zacrtane jezičke igre. No stvar je počela naglo da se komplikuje kad je jedna, nazovimo je uslovno politička struja, počela da krši ustanovljena pravila važeće jezičke igre, kad je *odustala od lova na simbole iz zajedničkog mitološkog lovišta*. Otuda je sasvim razumljiva nervoja i usplahirenost akcionara titovskog političkog nasleđa na činjenicu da *neko iznenadno odbija da pominje ime Jednog*. Mnoge iz političkog vrha hvata strah da je nasleđena ideološka zgrada promašena investicija¹. Struktura simboličkog polja, kojom je odnos prema stvarnosti posredovan, na taj način bitno se menja, privid konsenzusa nestaje, do juče stabilne kategorije bivaju polemizovane, a različite političke perspektive odjednom iskrsavaju na horizontu pred iznenađenim članstvom².

Sistemska kriza je dovela u pitanje ideološku predaju i reprodukciju samolegitimisanja. Ova nelagodnost pokušava da se prevlada pojmom *reforme* kao one zajedničke tačke u kojoj će

¹ Odatle je razumljivo ono neukusno policijsko-bibliometrijsko-lingvističko ispitivanje govora političkih oponenta. Indeks ideološkičnosti kvantifikovan je brojem pozivanja na autoritet "mrtvog predsednika". Paradoksalno je to da praksu legitimacije autoritetom "mrtvog predsednika" nameću upravo one snage koje sebe razumeju kao antidogmatsku i demokratsku opciju. Treba se setiti prozivanja Slobodana Miloševića od strane Ivana Družića na 20-toj Sednici CK SKJ.

² Aktuelni inventar političkih ideja na jugoslovenskom tržištu, po Slavenu Leticu izgleda u ovom trenutku ovako: "jugoslovenska sinteza", (Celestin Sardelić); novi tip socijalizma "sa čovkom u središtu sistema" (Ante Marković); "bitka za Jugoslaviju" (Petar Šimić); "antibirokratska revolucija i kadrovska obnova" (Slobodan Milošević, novo rukovodstvo Crne Gore i Vojvodine); "Jugoslavija - slobodna, demokratska, pluralistična, efikasna i samoupravna zajednica" (Milan Kučan); "avnojska Jugoslavija" (predstavnic: BiH, Kosova i Makedonije). Uporedi, "Lepa Brena i Ivo Robić"; "Danas", Zagreb, 14. 2. 1989.

interpretativne razlike ideološkog nasleđa postati irelevante. No, time se problem komplikuje a *pritisak* (njegov subjekt je još ideološki neodređen: narod, ili samoupravne institucije, ili, konačno, vojska) postaje ona metafizička kategorija koja bi trebalo da preseče Gordijev čvor. Pri tom svaka frakcija igra za sebe, pozivajući se na drugog.

Može izgledati da je situacija na strani, uslovno rečeno, opozicije nešto jasnija: prvo, zato što nije opterećena obavezujućom ideološkom tradicijom i drugo, što utemeljuje svoju poziciju negativno, kritikom partije i pozitivno, afirmacijom koncepta civilnog društva.

Kritika partije

Osnovni problem jugoslovenskog društva, a to je opšte mesto kritike, leži u odnosu partije i države³, tj. u konceptu partije na vlasti. Metafizičko samorazumevanje i samolegitimisanje partije kao nosioca smisla istorije, s jedne strane, a s druge strane, monopolizacija političkog prostora i pokušaj da se koncept socijalističke utopije izgradi sredstvima koja radikalno raskidaju s institucijama građanskog društva, rezultirao je civilizacijskim i kulturnim nazadovanjem. Pokušaj da se integracija društva uspostavi s one strane bezsubjektne logike kapitala i komunikativnih pretpostavki građanskog društva, putem ideološke homogenizacije i sredstvima planske privrede, završio je kao teror nad društvom od strane partijske države⁴ - totalitarizam.

³ Neki autori smatraju: "... da je središnji problem socijalističkih poredaka, govoreći uvjetno klasičnom terminologijom, *odnos partije i društva*, a ne partije i države." Ivan Prpić, "Društvo i država"; *Naše teme* 5/1988. s. 1159.

⁴ Sam Marks je dobro uviđao da osnovne vrednosti novog veka društvenoistorijski temelje u samom aktu razmene: "...razmena razmjenskih vrijednosti /je/ produktivna, realna osnova svake *jednakosti i slobode*" (K. Marks, *Temelji slobode*, Zagreb, 1977. s. 72-86). Ipak, podlegao je iluziji, kao i ceo komunistički pokret, da se sistem liberterskih vrednosti koje je uključivao njegov

Prigovor umerenih kritičara da je partija napravila osnovnu grešku time što nije napravila *legalni prostor opoziciji*⁵, ako ostavimo na stranu situacioni karakter ove izjave, po sebi nema smisla. Priznanjem opozicije komunistička partija bi osporila sopstvene metafizičke i normativne pretpostavke. Striktno posmatrano, doslednost partije u odbijanju partnerstva i legalne opozicije je za poštovanje. Iz perspektive doktrine komunistička partija je imala metafizičko posvećenje; pravo na interpretaciju smisla istorije, istovremeno je značilo i pravo na vlast⁶ pa je

utopijski projekt može utemeljiti nezavisno od njegovih socioisti-rijskih pretpostavki. Nemoć tržišta da dovede do sklada "teleologiju kolektivnog i individualnog delanja" na čemu se temelji fenomen otuđenja, otklanja se time što se protivrečje između ekonomije i politike ukida jednostranom eliminacijom ekonomije u korist politike. Ideja jedne utopijske zajednice je natkrilila samu stvarnost; anticipirana ekvivalencija komunizma je zamenila tržišni princip ekvivalentske razmene koja se u svojoj procesualnosti Marks-u pokazivala kao ono polje koje izneverava svoje normativne pretpostavke. Strukturne i normativne pretpostavke građanskog društva u jednom momentu dolaze nužno u koliziju. U tome je smisao marksističke dijalektike.

⁵ Komunistička partija kao reprezent proletarijata je metafizički i sazajno privilegovana; njen zadatak se sastoji u tome da ovu privilegovanost koju simbolizuje i nosi, izgradnjom komunizma univerzalizuje. U tom smislu komunistička partija je po svom samorazumevanju eminentno prosvetiteljska. Stoga njen cilj nije uspostavljanje opozicije nego njeno ukidanje. *Opozicija je samo izraz neracionalnosti političke zajednice a ne njen racionalno konstitutivni moment*. Real-socijalizam odbacuje princip društvenog ugovora kao legitimacioni princip procesa podruštvljavanja i poziva se na vremenski privilegovanu poziciju posednika znanja (racionalnosti) koja mora postati opšte dobro. Kategorije politike zamenjene su kategorijama morala. Uporediti Lenjin, *Šta da se radi*, Izabrana dela, tom 3, Beograd, 1960., kao i Lukačeva razmatranja o kategorije pripisane svesti u *Istorija i klasna svest*, Zagreb, 1977. i *Etika i politika*, Zagreb, 1972.

⁶ U tom smislu komunistička partija nije imala veliku potrebu da se legitimira u odnosu na većinu, pošto po definiciji prosvetljena manjina - polazi od pretpostavke da nema kompetentne većine. Empirijska većina "...zbog zaostalosti nije u stanju da razume teorijsku eksplikaciju nužnosti"; Uporedi, Mojmir Križan, "Modernizacija, princip društvenog ugovora i legitimitet realsoci-

shodno tome svaka druga interpretacija istovremeno percipirana ne samo kao pretenzija na vlast (politička konkurencija), nego u neku ruku i kao sknavljenje Svetog. Metafizičko određenje partije i postavljanje ciljeva nije istovremeno nužno određivalo i pozitivni sadržaj doktrine koji se mogao menjati prema zahtevima trenutka. No, ako doktrina nije nužno morala da eksplicira svoj trenutni sadržaj ona je precizno određivala sistemsko mesto opozicije kao mesto neistine i to nikad nije dovodila u sumnju.⁷

Ma koliko ova izvođenja bila ubedljiva, ona su iscrpila svoju snagu i to ne samo zbog činjenice da su procesi modernizacije i snaženje opozicije primorali realsocijalističke države na traženje nove legitimnosti, nego i time što je oficijelna Partija sebe proglasila generatorom krize⁸, i što deficit svoje poljuljane izvesnosti pokušava da nadoknadi, s jedne strane neprozirnim pojmom *reforme*, a s druge, bilo stupanjem u koaliciju s određenim socijalnim slojevima, bilo simbiozom s nacionalnim interesom,

jalističke vlasti", *Dometi* 11/88. Pošto je vlast nedemokratski ustanovljena to ona i "ne izlazi na izbore s mogućnošću da na njima izgubi" što je i zakonima regulisano. Uporedi, V. Gligorov, "Danas", Zagreb, 10. 1. 1989.

⁷ Ova struktura je bila internalizovana i od velikog dela populacije. U tom se smislu realsocijalizam (ili komunizam) u socijalno-psihološkoj ravni može objasniti kao određeni stil ponašanja: odnošenja prema drugom. To je posebno razrađeno analizom kategorije revolucionarnog mentaliteta i fenomena sovjetizacije. Uporedi, L. Kolakowski, *Der revolutionäre Geist*, Verlag W. Kohlhammer 1972; Svetozar Stojanović, *Između ideala i stvarnosti*, Beograd, 1969. s. 180-201.

⁸ Ovo priznanje ne povlači za sobom abdikaciju. Partija ne vlada stoga što to čini dobro ili loše, nego stoga što prema sopstvenoj filozofiji istorije ona ima da vlada. Modalitet samog vladanja je stvar slučaja, odstupanje je slučajna deformacija. Ova pozicija omogućuje partiji da priznaje greške a da iz toga ne slede političke konsekvence. Upravo zato, što je sposobna da celokupni prostor prevede simbolički u rezultat sopstvene produkcije, izostaje temeljno socijalno iskustvo Drugog koje je pretpostavka politike. Prinudna univerzalizacija devalvira partikularne interese i suspenduje artikulaciju političkog. Pogrešna politika se stoga sagleda u okviru sopstvenie logike ne kao posledica izostajanja/eliminacije Drugog, nego kao moralna devijacija.

bilo nalaženjem zajedničkog taktičkog interesa delova partije s određenim opozicionim grupama. Kvazi raspad partije onemogućio je ponavljanje poljske situacije.

Evolucioniji potencijal revizionističke kritike socijalizma bio je iscrpen onog momenta kad je partijska država krenula u potragu za legitimacijom⁹, i time prividno udovoljila zahtevima revizionizma. Sistemska nemogućnost da se legitimitet postigne (primer oktroisanog samoupravljanja je uzoran), pokazala je granicu revizionizma (leve kritike komunizma) koja se pre svega sastojala u nesposobnosti da se oslobodi jezičkih matrica u kojima su se kretali i on i njegov politički kontrahent. Revizionizam je od samog početka imao dvostruki identitet; identitet vlasti i identitet kritike vlasti¹⁰ i shodno tome, nikad nije mogao da ponudi alternativni politički program. Na strani vlasti, granice revizionizma su se pokazivale upravo njenim relativno uspešnim legitimisanjem i samoprikazivanjem u kategorijama svoga revizionističkog kritičara (tj. svesnim ideološkim cinizmom).

Civilno društvo

Zato u revitalizaciji liberalnog nasleđa, u reafirmaciji koncepta civilnog društva, treba videti izgradnju onog stanovišta odakle je moguće provesti radikalnu kritiku socijalizma bez opasnosti da se bude uvučen u simboličku matricu oponenta i na taj način osujećen. Ovaj pragmatički aspekt praćen je optimističkim uver-

⁹ O mogućim oblicima legitimacije real-socijalističkih država uporedi, Mojmir Križan, "Modernizacija, princip društvenog ugovora i legitimitet realsocijalističke vlasti", *Dometi* 11/88; s. 645.

¹⁰ Razlika je pre svega počivala na izrazitijem akcentiranju određenih sektora teorije kao i na izboru sredstava za realizaciju ciljeva teorije. Smatramo da su praktički učinci revizionizma daleko veći od njegovih teorijskih pretenzija. Filozofija je poslužila kao polje u kome se promicala politika. Revizionizam je slično partiji polazio od samorazumljive pretpostavke da je socijalizam onaj oblik zajednice u kojoj sve forme građanskog posredovanja ukinute (od tržišta do politike) kao momenti otuđenja.

enjem da je liberalizam¹¹ ona panaceja kojom je ne samo moguće prevladati društvenu krizu, nego i društveno telo osloboditi kako boljševičkog nasleđa tako i svih ostalih društvenih i ekonomskih zala.

Pojam civilnog društva¹² dobija političko-polemičku snagu posredstvom svog kontrahenta - partijske države kao neke vrste orijentira za izgradnju novog tipa društvenosti koja bi se konstituisala s one strane i izvan pretpostavki partijske države. Tim konceptom želi da se artikuliše onaj tip izgradnje političke zajednice koji počiva na poštovanju *ustava, pravne države, osnovnih ljudskih prava, podeli, ograničenju i kontroli vlasti, demokratskom obrazovanju volje, višepartijskom sistemu, autonomnim udruženjima, slobodnom javnom mnjenju*. Ukratko na poštovanju svega onog što se podrazumeva pod neophodnim pretpostavkama slobodnog poretka. Teorijska evazivnost¹³ ovog pojma koja je

¹¹ Bez namere za produbljenijom kontekstualizacijom ovog fenomena upućujemo na Puhovski Žarko, "Marksizam na ivici", (intervju), *Ideje*, 2/88: "Liberalizam, danas, u tradicionalnom smislu reči, kao ideja nigde nema smisla osim u "realnom socijalizmu". s.(123). U ovom pogledu zanimljiva je disidentska produkcija u zemljama real socijalizma (Mihnjik, Havel, Đerđ Konrad). Pogledaj, Adam Mihnjik, "Ka novom demokratskom kompromisu", *Theoria* 3-4/1987. Radovi Koste Čavoškog su među prvima otvarali prostor ovim tendencijama kod nas.

¹² O istoriji pojma vidi, Manfred Ridel, "Društvo, građansko", *Pogledi* 1/1988; John Keane, "Despotizam i demokracija", *Pogledi* 1/1988. Treba imati na umu da se distinkcija *građansko društvo / država* ne može jasno povući i, da se razdvajanje građanskog društva od države ne može fiksirati krutim i tvrdim pravilima (Hegel). Ovu distinkciju možemo smatrati jednom korisnom teorijskom i praktičkom fikcijom.

¹³ Ovoga su svesni i sami akteri. Uporedi, Slavoj Žižek, "Filozof u ludnici politike" (intervju) "Start" 524. Zagreb, 18. 2. 1989. koji ukazuje na to da naivna upotreba pojma civilnog društvo može da pokriva sve od "demokratskih poticaja do rasističkih programa"; slično, Tomaž Mastnak, "Nemčija 1933", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989. s. 25-8, pokazuje da pojam *civilnog društva*, s kojim istupa partija, nije isto što i *civilno društvo* o kome govori "Nova revija", ili zastupnici novih društvenih pokreta. Uporedi i Frane Adam, "O tri pristupa pojmu civilno

prisutna u raspravama o civilnom društvu, kod nas, s jedne strane je pretpostavka njegove pragmatičke uspešnosti¹⁴, a s druge, ideološko prikrivanje njegove odsutnosti u svrhu pribavljanja legitimiteta onom tipu delanja koje se poziva na anticipiranu stvarnost kao realnost.¹⁵

*Teza o socijalističkom samoupravnom građanskom društvu*¹⁶ može da se shvati kao obostrani politički manevar; sa strane partije, manevar kojim treba da se ublaži destruktivni naboj ovog koncepta¹⁷, a sa strane opozicije, kao neka vrsta plemenite laži, ili bolje rečeno lukavstva, kojim se ne samo ideološki amortizuje potencijalna reakcija Partije/Vlasti nego, istovremeno, otvara prostor za aktivizaciju onih u čijoj podsvesti ovo *socijalistički* funkcioniše kao mobilizaciona determinanta.

Ideja civilnog društva nespojiva je s dominacijom jedne partije i time s partijskom državom. Ona znači i raskid s onom idejom socijalizma koji je određen kao sistem normi koje apriorno

društvo", *Pogledi* 1/1988. Ova neodređenost pojma omogućuje njegovu "plodnost", prazno mesto u koje se mogu uneti različita politička htenja.

¹⁴ U tom smislu treba razumeti preferiranje izraza civilno društvo u odnosu na građansko. Politička semantika jugoslovenskog ideološkog diskursa manje je rezistentna na pojam civilno nego na pojam građanskog koje na sebi nosi stigmatu buržoaskog sveta.

¹⁵ U ovom pogledu se civilno društvo posmatra pre svega u svetlu organizacije autonomnih i opozicionih grupa. O neosnovanosti upotrebe ovog pojma uporedi, Vesna Pešić, "Civilno društvo i pacifikacija unutrašnjih odnosa", *Theoria* 3-4/1987.

¹⁶ Uporedi tekstove Bibić Adolf, "Samoupravljanje u civilnom odelu" (intervju); "Borba", Beograd, 4-5. 2. 1989/; i "Civilno društvo, politička država, samoupravljanje", *Pogledi* 1/1988 itd.; Kreft Lev, "Građansko društvo i Socijalistički savez", *Pogledi* 1/1988.

¹⁷ Kreft Lev, "Građansko društvo i Socijalistički savez", *Pogledi* 1/88 "U vremenu koje je moguće doživeti kao raspad "jugoslovenskog modela" ideja socijalističkog građanskog društva je ta koja nudi misaono i stvarno razrešenje neodržive razapetosti između radikalno kritičkog odnosa prema postojećem društvenom poretku i istodobnog očuvanja socijalističkih i levičarskih uvjerenja" s. 209. Slično zastupaju i Sonja Lokar i A. Bibić.

obavezuju sve socijalne aktore na tip društvene integracije što podrazumeva a) ukidanje tržišta i robne proizvodnje kao generatora socijalne nepravde i društvene neracionalnosti, b) dominaciju radničke klase posredstvom diktature proletarijata i c) obavezno prihvatanje marksističke metafizike istorije kao osnova za razumevanje i prošlosti i budućnosti. Novi tip društvenosti nije bio za klasike marksizma kao ni za njihove moderne interpretatore rezultat demokratskog obrazovanja volje nego istorijska nužnost napuštanja građanskih institucija kao pukog izvoda jedne bezsubjektno logike kapitala¹⁸, koja je osigurana u teorijskom uvidu u prirodu istorijskog kretanja i praktičkim angažmanom za interese proletarijata. Pokušaj sinteze ovog koncepta socijalizma implementiranjem humanističkim vrednostima sa idejom civilnog društva nema teorijske relevantnosti i može se razumeti kao sredstvo *pozicionog rata protiv partijske države. Eventualno koegzistiranje socijalizama u gore navedenom smislu i civilnog društva je pitanje moći a ne načelno pitanje*¹⁹. Zastupnik civilnog društva

¹⁸ Uporedi, N. Čaušesku: "Da vam pravo kažem zamišljen sam i zabrinut zbog takvih opredeljenja (vraćanje tržišnim mehanizmima privređivanja; *prim. Z.O.*) u nekim zemljama: Kada se setim početka našeg radničkog pokreta od pojave naučnog socijalizma, mog delovanja u revolucionarnom pokretu - teško mi je da shvatim kako se može opravdati takvo vraćanje unazad. Jer, u suštini, ispuštanje sredstava rada iz ruku radničke klase, bez obzira pod kojom se to formom radi, znači ukidanje osnove socijalizma u razvoju društva. ("Borba", Beograd, 17. 2. 1989.)

¹⁹ Uporedi, Zoran Đinđić, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad 1988. s. 165-175. Polazeći od razlike društva i zajednice, Zoran Đinđić pokazuje da su građansko društvo i socijalizam dva konkurentna "modela konstitucije" zajedničkog delanja koja se međusobno isključuju. Radikalniji zastupnici ideje civilnog društva u Sloveniji građansko društvo pretpostavljaju ne samo kao alternativu partijskoj državi nego i samoupravnom društvu kao nekoj vrsti travestiranja real socijalizma (jezičko-ideološkog prikrivanja suštine). Uporedi, Gregor Tomc, "Civilno društvo ispod socijalizma", "Književne novine" br. 723-4; 1-15. 1. 1987: "Samoupravljanje je politička fikcija, jer ga nije pratila sistematska redukcija i promena uloge Partije, a ni restrukturacija moći u drugim sferama života." "Sam koncept socijalističkog civilnog društva čini mi se

može socijalizam prihvatiti samo kao rezultat demokratskog obrazovanja volje a ne kao njenu pretpostavku²⁰, dakle u smislu jednog "normativnog koncepta ili regulativne ideja ljudskog delovanja u okviru jednog liberalnog društvenog uređenja"²¹.

Mora se priznati da je pozicija zagovornika civilnog društva neuporedivo lagodnija nego pozicija njihovih oponenta. Jugoslovenska situacija ih oslobađa odgovornosti da teze o civilnom društvu podvrgavaju kritičkom osvetljenju i radikalnijem domišljanju. Oni naprosto mogu istupati dogmatički jer im to samo žalosno stanje Jugoslavije daje za pravo²².

No, teorijski koncipirana i očekivana prvobitna idealtipska polarizacija (opozicija protiv vlasti, društvo protiv poretka) koja je neka vrsta metodskog postulata onog tipa analize koji je vođen interesom za uspostavljanje građanskog društva, u slučaju jugoslovenskog društva, pokazuje se kao neprimerena, iluzorna. Umesto toga, dolazi do magijskog poklapanja geografije, religije

problematičnim u opisanim okolnostima. Snage civilnog društva erodiraju socijalizam. I obratno. Stupanj do kojeg se može socijalizam razvijati u pravcu političke demokratije, pravne države i aktivne javne sfere, jako je limitiran." s. 28; slično i Tomaž Mastnak, "Med totalitarno in liberalno demokracijo", "Mladina" Br. 5, 10. 2. 1989. SSRN onosno "SZDL je bila - in je še vedno - pozitivni izraz odsotnosti politične svobode" s. 13. "SZDL je kvintesenca totalitarne demokracije". No teorijska radikalnost nije nužno i garant primernog političkog delanja. Uporedi, Tone Hribar, "Civilno društvo, pravna država i legitimna vlast"; *Pogledi* 1/1988.

²⁰ Prpić Ivan, "Što je narod", "Danas", Zagreb, 28. 2. 1989." Svim građanima SFRJ valja osvijestiti činjenicu da moramo uspostaviti socijalistički poredak čije ustanove i odnosi neće biti deducirani iz pojma socijalizam nego, eventualno uspostavljeni iz političkog djelovanja svih pojedinaca."

²¹ Mojmir Križan, "Modernizacija, princip društvenog ugovora i legitimizet realsocijalističke vlasti", *Domesti* 11/1988; s. 659.

²² Neprimereno je pod pretpostavkama partijske države kritikovati koncepciju civilnog društva; ali treba imati na umu da sama sintagma civilno društvo ne samo da nije čarobni štapić koji će izvesti Jugoslaviju iz krize, nego da može da bude i paravan za mnoge desne, reakcionarne i nacionalističke pokrete. Ovaj pojam bi trebalo pre da naznači strukturu nego sadržaj političke zajednice.

i politike. Politička razgraničenja se pokazuju kao etnička, a očekivana idealtipska shema kao ideološka.

Problem nije toliko u tome što su opšta načela moderne države nedovoljna za artikulaciju jasnog političkog programa, koliko u tome što opozicioni akteri svojim političkim delanjem dovode u pitanje sopstvene političke ciljeve. Pukotina u opozicionom diskursu i izigravanje deklarativno postavljenih ciljeva, *nastaje onog momenta kada se pokušaj da se nacionalno pitanje instrumentalizuje u svrhu promocije civilnog društva vrati u vidu instrumentalizacije civilnog društva za promociju nacionalne državnosti i osiguranje postojeće raspodele moći utemeljene partijsko-nacionalnim ključem*. Situacija da iz istih načelnih ciljeva i sličnog socijalnog okruženja proizlaze divergentni politički imperativi ne može se objasniti na nivou moći suđenja kao posledica njene *pometenosti*, nesposobnosti usaglašavanja opšteg i posebnog, koliko agiranjem trećeg momenta, momenta nacionalnog interesa koji za mnoge opozicione aktore stoji u koliziji s principom konstituisanja Jugoslavije "kao zajednice državljana i federalnih jedinica"²³.

Na taj način, iza prvobitne teorijski skicirane političke sheme izranja jedna druga, daleko kompleksnija i manje prozirna konfiguracija, u kojoj nacionalni interes galvanizovan, na jednoj strani sa partijskim, a na drugoj s interesom za građansko društvo, postaje ona dominantna koja ne samo da usložnjava početnu shemu nego je i bitno transfigurira, time što iznova strukturira mesne vrednosti opozicije i pozicije. Otuda nije baš najasnije ko je danas u Jugoslaviji opozicija (ko progresivan a ko konzervativan), ko otvara perspektivu a ko je zatvara.

Stoga su sukobi i neslaganja unutar opozicije reprodukcija istih onih neslaganja kojima je prožeta nacionalno izdijeljena partija. Na taj način, partija iznova zadobija poljuljanu legitimnost, dok se ono *Opšte* opozicije (civilno društvo) brzo rastvara u borbi za

²³ Uporedi, "Manifest za jugoslovensku demokratsku inicijativu"

očuvanje interesa nacionalne države.

Ako bi se držali retorike aktera na sceni, koji nacionalne animozitete i interese travestiraju u vrednosne principe, ubrzo bismo bili u situaciji onog imaginarnog posmatrača koji celokupno političko zbivanje vidi kao sudar dve mitske sile: Dobra i Zla; Zapada i Istoka; Evrope i Levanta, liberalizma i neostaljinizma. Pri tom, liberalnu bi poziciju zauzeli katolici i nekom vrstom paradoksalne dijalektike muslimani, a staljinističko-dogmatsku pravoslavci. Ova podela bi se mogla možda i drugačije strukturirati ali ne i na manje paradoksalan način. *Ali, posao retorike i jeste u tome da stvar pokaže u drugom svetlu nego što ono to jeste.*

Narod

Moderna ustavna država kao konstitutivni moment civilnog društva, između ostalog, počiva i na principu narodnog suvereniteta i principu zaštite individualnih i građanskih prava. Pojava naroda na ulicama Srbije i Crne Gore uz osećaj trijumfa na jednoj i osećaj nelagodnosti i straha na drugoj strani, produbiljuje već postojeće podele na jugoslovenskom prostoru. Narod je iznova postao osnovna polemička kategorija, a strane uključene u polemiku izgleda da nisu ni imale nameru da stvar raščiste, već naprotiv, da postojeće podele reprodukuju i obogate negativnim emocijama. No, ako je u tome bilo čega dobrog, onda je to upravo to što su neke stvari isterane na čistinu.

Kako je interpretacija drugog istovremeno i samointerpretacija, to se kroz analizu upotrebe kategorije naroda u polemičkim diskursima može detaljnije da osvetli sama politička logika tih diskursa. Preliminarno, kategorija naroda može se posmatrati trostruko:

a) *Koncept političkog naroda*. Građanin kao subjekt individualnih i političkih prava je konstitutivni princip društva. Narod u značenju *demosa, populusa*²⁴ konstituiše se kao politički

²⁴ O upotrebi kategorija naroda i mase u antičkim klasičnim

subjekt posredstvom institucija u kojima individue istupaju kao pravne osobe ili filozofski uzev, kao samosvesti. Parlament je ono mesto gde različiti politički interesi stupaju u komunikaciju. Odgovor na pitanje šta je narod, nikad nije unapred dat već je rezultat demokratskih procedura. Suprotnost ovom pozitivnom konceptu naroda je narod kao rulja, ološ, svetina, gomila, *ochlos* (*vulgus*), vođena iracionalnim strastima i lažnim obećanjima demagoga. U tom smislu treba razlikovati narod kao politički subjekt (osnova suvereniteta) i narod kao masu, politički objekt, predmet manipulacije.²⁵

b) Pojam naroda kao *kulturne zajednica, ethnosa*, razvijen je u romantičkoj, pre svega germanskoj²⁶ tradiciji i počiva na tezi o zajedničkom poreklu, jeziku i kulturnoj predaji. Prema ovom konceptu, nacija je viša stvarnost (organska tvorevina) čiji se karakter kao noseća snaga istorijskog života oblikuje "pod pritiskom svog fizičkog i istorijskog okruženja". Ona nije naprosto ime za skup pojedinaca već subjektivnost kojoj trajnost daje ontološki i vrednosni primat nad individuumom. Pojedinaac svoja individualna i politička prava izvodi iz više stvarnosti nacije. Čovek se posmatra pre svega kao biće *Volksgeist*-a. U tom smislu, naciji treba pristupiti u smislu realizma a ne nominalizma. Negativni pojam naroda u ovoj koncepciji uvek se vezuje za drugi narod; drugi se određuje ili rasno ili kao pripadnik drugog kulturnog kruga, kao tuđi narod.²⁷ I konačno,

izvorima, vidi, Mićunović Dragoljub, *Socijalna filozofija: Ogledi*, Beograd, 1988. s. 33-65

²⁵ Vladavina naroda se u ovom drugom smislu smatra kao vladavina nekompetentnih i ima za posledicu nastajanje totalitarnih režima. Uporedi, H. Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Frankfurt am Mein 1962, posebno s. 459-508.

²⁶ Uporedi, Ljubomir Tadić, "Konzervativna misao", *Gledišta* 9/10-1987 "...nemačka politička romantika (Meser, Hegel, Fihte, Görres, Arndt, Riehl) je kao zaštitni znak nemačke nacionalnosti istakla kulturu i kulturnu misiju nasuprot francuskoj civilizaciji što je trebalo da bude neka vrsta izazova pobedničkoj naciji" s. 22.

²⁷ De Mestri kaže: "...da poznaje Ruse, Francuze, itd. ali da

c) *boljševički koncept naroda*: Ako pogledamo *Sovjetsku filozofsku enciklopediju* videćemo da je narod određen kao stvaralac materijalnih vrednosti, istinski subjekt i vodeća sila istorijskih promena i progressa, koga je marksizam otkrio nasuprot idealističkoj i građanskoj sociologiji. Uspehom socijalističke revolucije pre-distorijska podela naroda na klase ukida se u kategoriji radnog naroda. Konfliktne situacije u socijalističkom društvu, mogu se u okviru ovog interpretativnog modela razumeti kao loše shvaćen interes. Priroda ovog loše shvaćenog interesa može se objasniti *istorijski* kao recidiv buržoaske svesti, *saznajno* kao zabluda koja može biti osnov manipulacije, i, konačno, *etički* kao moralna devijacija koja se izražava u kategorijalnom paru poštenja i nepoštenja²⁸. Kako partija interpretira šta je interes naroda, to je narod ono što partija odredi. Sve izvan toga je kontrarevolucija. Holistički pojam radnog naroda rezultat je komunističke transformacije politike u moral²⁹. Partikularni interes nestaje u određenju univerzalnog, a smisao univerzalnog određuje partija. Stoga se konfliktna situacija i pozicija individuumu ne može artikulirati politički već samo moralno pod pretpostavkama jedne filozofije istorije.

No, dok je u pojmu naroda kao kulturne zajednice utemeljene na stvarnoj ili imaginarnoj prošlosti princip diferencije bio usmeren spolja, prema drugom narodu, ovde je taj princip, vođen jednim normativnim projektom, okrenut ka sebi, ka unutrašnjem diferenciranju na progresivnu većinu i reakcionarnu manjinu³⁰. Ni jedan

ne poznaje čoveka" koji je proizvod prosvetiteljskog apstraktnog razuma. Prema F. Valentini, *Moderna politička misao*, Zagreb, 1982.

²⁸ U tezi oficijelne politike o poštenim i nepoštenim Albancima prisutna je upravo ova koncepcija naroda. Ukoliko politički oponent nije grupica neprijateljski raspoloženih pojedinaca postaje izmanipulisani narod. Međutim kako su danas svi jednako izmanipulisani, to onda sledi da nema izmanipulisanih.

²⁹ Za razliku od drugog modela gde je politika transformisana u prirodu, tradiciju i kulturu.

³⁰ Ovi modeli funkcionišu u Jugoslaviji. I dok su pojedini

od ova dva koncepta ne računa s političkim konstituisanjem naroda, jer šta je narod to je oduvek unapred znano. Politika je zato odnos prema drugoj zajednici u smislu *ethnosa* ili odnos prema drugoj klasi koja se sistemski ne posmatra kao partner u komunikaciji nego kao objekt anihilacije i prevaspitavanja.

Jugoslovenska situacija

Obrana titovskog nasleđa, samoupravnih i "demokratskih institucija" sistema, nacionalne ravnopravnosti i evropske racionalnosti kao i osuda naroda koja je usledila, posle njegovog dramatičnog buđenja, u "srednjoevropskom" delu Jugoslavije nije dozvoljavala nikakvo dvoumljenje. Zapanjuje uvežbanost tog na brzinu sastavljenog hora u kome skoro da nije bilo disonantnih tonova. Da li je u temelju toga stajalo nagomilano istorijsko iskustvo da glas naroda nije uvek i glas boga, naročito u društvu u kome je evidentan nedostatak prosvetlene javnosti, praćeno uznemirujućim osećajem nastupanja nezadovoljnog naroda ogrezlog u resantiman i spremnog da postane oružje u rukama veštog demagoga? Nije li ta osuda naroda bila preventivna odbrana politike u njenom izvornom smislu delanja za dobro zajednice, vođena logikom odbrane demokratskih institucija i projektom prosvetavanja i disciplinovanja političke volje koja se našla na ulici?

Ili se možda forma u kojoj je artikulisano nezadovoljstvo postojećom državom, nervoznih i nezadovoljnih radnika u Titogradu, od strane zagovornika građanskog društva, primljena s nekom vrstom "estetske" nelagode (to istina ne važi za proteste radnika albanske narodnosti za koje je pokazano duboko razumevanje). Upravo ovaj estetski deficit, i njim proizvedena konsternacija

narodi tezom o ugroženosti locirali neprijatelja u Drugom, drugi su pak bivali prisiljeni da tog neprijatelja lociraju u sebe. Tako smo dobili narode koji ugrožavaju i ugrožene narode, unitarističke i federalističke i shodno tome podelu zadataka: federalistički se narodi moraju boriti protiv opasnosti unitarizma a unitaristički protiv samih sebe.

nacija ugladenog srednjoevropskog mladića, povezana s političkim kretanjima koja se ne uklapaju u model "kulturnog mitinga" praćenog horskim pevanjem, čine to da figura BOSANCA biva prenet na teren političkih razlikovanja.

U optici ove *političke estetike* narod postaje ulica a vulgarnost njegovog pojavljivanja čini to da institucije i reprezentanti sistema odjednom, posle četrdeset godina, metamorfoziraju u demokratske institucije i legitinime predstavnike sistema. Ta neobična, imaginarna *metamorfoza boljševičkog nasleđa* postaje osnova kritike neostaljinizma, centralizma, unitarizma, postaje opšte mesto za javnu upotrebu pred kojim sve unutarpolitičke razlike u "građanskom" delu Jugoslavije postaju minorne.

Porazan rezultat ove estetike je uvid da narod nije sposoban i spreman da vlada, jer njegovo ontičko određenje postojanja u modusu *rulje*³¹ nužno predičira i određenje izmanipulisaniosti i u onoj meri u kojoj nije subjekt sopstvenog delanja u toj meri prestaje da bude predmet obzira i postaje predmet prezira.

Neugodna strana ovih estetskih opservacija je u tome što su one u principu rezervisane za srpski narod. Onaj drugi deo naroda "u čijim je temeljima duh zapadnoevropske racionalnosti", za razliku od vizantijskog sveta koji svoju neracionalnost kompenzuje militantnošću i pravoslavnom mistikom, prema sopstvenom samotumačenju u Cankarjevom domu, više puta je pokazao ne samo svoju političku samobitnost, nego i model umne, civilizovane egzistencije³². Zato ova razlika u pojmu naroda, koja je

³¹ Horvat Jože, "Tragedija monolita", "Danas", Zagreb, 28. 2. 1989: "Ma šta on govori na sjednicama CK, bitno je ono što provode njegovi jurišnici. U suštini Milošević nam nudi siromašan, opravdano gnjevan narod, najčešće izmanipuliran, kome na čelu stoje grlati mitingaši, nudi nam *rulju*, ulični socijalizam balkanskog tipa, nudi nam zloslutne parole, transpsrente, psovke, prijatnje, netrpeljivost, ucjene, ..."

³² Uporedi, Tomaž Mastnak, "Nemčija 1933", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989.: "na zborovanjih v Sloveniji tudi ni bilo nasilnih in nasilniških manifestacij."; "V Vojvodini, Srbiji in na Kosovu pa je bil jezik nasilja dominanten jezik zborovanj in to od militarističnega do seksističnega registra." s. 28.

geografski locirana, omogućuje da se celokupna politička filozofija jugoslovenskog Severozapada sažme u tri reči: *Čuvajte se Srba.*

Kako razumeti diskursivnu gramatiku zagovornika racionalnosti koji svoju političku racionalnost na paradoksalan način ekspliciraju u mitskim kategorijama filozofije istorije i estetizovanim figurama "Bosanca" i "zapadnjaka"?

Neko je dobro primetio da, ako se fenomeni modernog zapadnog društva mogu razumevati iz njihove strukturne logike to se fenomeni realsocijalističkih društava mogu razumeti tek iz akta njihove geneze.

Nacija kao princip konstitucije

Nepostojeća idealtipska situacija napetosti između partije i nominalne opozicije, kao i njihova pojava u obliku neformalnih saveza, samo je izvod postojeće strukture moći na nivou Jugoslavije. Naime ideološko nasleđe Josipa Broza, Ustavom iz 1974 dobilo je svoj konačni oblik. U temelj jugoslovenske zajednice ugrađen je princip nacional-partijskog legitimisanja političke volje. Postavljanje kategorije naroda u smislu etnosa u središte sistema, a nacionalnog interesa kao odlučujućeg, imalo je za posledicu i formalnu eliminaciju kategorije građanina kao pretpostavke demokratske integracije zajednice³³. Rast nacionalne moći plaćen je slabljenjem čoveka, pojedinca. Monopolističko zatvaranje etnosa u sopstvene granice, omogućeno Ustavom iz 1974, bio je poslednji pokušaj da se sačuva legitimacija ne samo jedne ideologije nego i vlast jedne harizme. Ustav iz 1974. bio je borba za posmulu harizmu. Cena za to bila je uspon nacionalnih elita³⁴ s jedne strane, a s druge, činjenica da je titoistička ideologija

³³ Ustavotvorac je pošao od autonomije nacije a ne subjektivnih prava individua. taj pristup je nametnuo jugoslovenski Severozapad. Uporedi, Zoran Đinđić, "Ko je konzervativan u Jugoslaviji", "Književne novine" 770, Beograd, 15. 2. 1989. Otuda, dalje, i teza o tome da je Ustav iz 1974. u ključnim tačkama realizacija intencija hrvatskog maspoka.

potpomognuta istorijskim animozitetima i frustracijama zakasnelih nacija svesno razvijala i produbljavala proces etničkog diferenciranja i jačanje narcističkog kulta malih razlika. Kako je insistiranje na naciji insistiranje na moći³⁵, to je i afirmacija nacionalnog interesa postala glavna odrednica političkog delanja. S druge strane, u prirodi ovog delanja je da postojeća sistemska rešenja koje opaža kao sopstveno preimućastvo u ekonomskoj i političkoj strukturi moći, pokušava na svaki način da i dalje zadrži³⁶.

Ubrzo se pokazalo, posle smrti harizme, da postojeća distribucija moći na nivou Jugoslavije cementirana autoritetom harizme, partije i Ustava ne odgovara stvarnom odnosu snaga. Pokazalo se da je navodna ekvivalentna razmena moći neekvivalentna. Situacija se komplikovala činjenicom da se neekvivalencija dokazivala u svetlu onih istih institucionalnih mehanizama i ideoloških postulata kojima su njeni tvorci pokušali da je prikriju, i da se nestankom harizme ti isti aparati i institucije mogu okrenuti

³⁴ M. Veber, *Privreda i društvo II*, Beograd, 1976: "ideja 'nacije' kod njenih nosilaca stoji u veoma intimnim odnosima sa interesima prestiža". Intelektualci su u izvesnom smislu predestinirani da propagiraju nacionalnu ideju. U tom smislu uporedi tekst Redžepa Čosje u "Borbi", Beograd od 3. 2. 1989. Poenta teksta sastoji se u zamerci albanskoj birokratiji u pogledu načina vođenja borbe da bi se sačuvao ustavni *status quo*. Žamera joj se što je pravila kompromise i bila u defanzivi umesto u ofanzivi. Koalicija nacionalnih birokratija i inteligencije je karakteristika i ostalih delova Jugoslavije. No ovde je dobila karikaturne razmere.

³⁵ M. Veber, *Privreda i društvo II*, Beograd, 1976: "Stalno nas pojam "nacije" upućuje na političku moć..." s. 336.

³⁶ U vezi s ovim uporedi tekst, "Povući predlog Nacrta amandmana na Ustav iz 1974. god. (Izjava društva književnika Slovenije)", "Književne novine" br. 740. Beograd, 15. 10. 1987. u kome se istupa protiv "Nacrta ustavnih promena" jer one, prema autorima, ugrožavaju pre svega prava i interese "slovenačkog naroda". Ti interesi se ugrožavaju težnjom "za izmenom koncepta jugoslovenske federacije", zahtevima za centralizacijom i integracijom velikih tehnoloških sistema, što bi moglo voditi unitarizmu i "velikom smanjenju suvereniteta, državnosti, i samostalnosti naroda". Pri tome je simptomatično da se problematika individualnih prava stavlja u drugi plan.

protiv onih interesa koji su u njih investirani. Mnogima to nije bilo jasno, pozivali su se na paragrafe Ustava i demonstrirali kako je pojam institucionalne promene stvar prošlosti. No snaga paragrafa je nemoćna pred onim koji se oseća uskraćen i snažan; promena se morala vršiti pritiskom. Narod je bio činilac pritiska. Slovenački kritičari se pitaju da li i njegov subjekt, ne uvidajući da pitanje postaje besmisleno upravo sa slovenačkog stanovišta. Narod je *a priori* subjekt, a kako umnost nacije nadilazi umnost individuumu to se odgovor na pitanje o legitimnosti ovog pritiska može samo slutiti a ne i znati.

I kao što su zagovornici građanskog društva idealno u daleko povoljnijoj situaciji od slovenačke partije, oni praktično imaju mnogo više teškoća da brane principijelnost svoga stava. Zastupati istovremeno tezu o civilnom društvu (koja implicite u sebi sadrži zahtev za univerzalizacijom) i postavljati zahtev za očuvanjem određenih privilegija (rezimiranih Ustavom iz 1974.) moguće je samo *pod pretpostavkom a) imaginarne/ideološke ili b) stvarne insuficijentnosti Drugog*. Ovo povlači tezu da su "*određeni delovi društva dorasli modernom društvenom delovanju*" dok drugi nisu.

Ispitajmo najpre kako stoji pretpostavka o insuficijentnosti Drugog koji je određen kao srpski narod. Argumentacija, vođena aktuelnim političkim sklopom mogla bi se ovako formulirati: teza da je samo Slovenija sposobna za civilno društvo, i odatle proistekli politički imperativi rezultat su trenutne konstelacije političkih snaga na nivou Jugoslavije. Naime Kosovska trauma izazvala je neku vrstu negativnog politizovanja Srba, otvorila prostor *neopopulizmu*³⁷ s boljševičkim predznakom. Sam pokret

³⁷ Komentatori "Mladine" ubrzo su otkrili *protofašističke elemente* u narodnom pokretu u Srbiji. Uporedi, Tomaž Mastnak, "Nemčija 1933", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989. s. 27; isto, i Slavoj Žižek, "S tiranom do Tirane", "Mladina" 3. 2. 1989; vidi i Slavoj Žižek, "Filozof u ludnici politike" (intervju) "Start" 524. Zagreb, 18. 2. 1989. gde analizira momente desnog populizma. Posledica upražnjavanja ove strukturalističko lakanovske aparature u analizi Srba je Jožef Školjčovo prevođenje Albanaca u Jevreje. Kao da je nesrećni Školjč isuviše ozbiljno shvatio Žižekovu analizu

personifikovan je ličnošću Slobodana Miloševića. Ovakav razvoj situacije onemogućio je artikulaciju opozicionog duha u Srbiji, suspendovao projekt civilnog društva, i učinio Srbiju, koja se homogenizovala oko svog vodstva, najopasnijim protivnikom demokratske transformacije Jugoslavije. *Nije više reč o moralnom opravdanju srpskog revolta već o opasnim učincima tog revolta.* Upravo zato, ono što važi za Sloveniju ne važi za Srbiju. Razlike u nacionalnom homogenizovanju i utemeljenju republičko-nacionalne državnosti kontekstualno su različito određene. U Srbiji je na delu totalitarizam odozdo³⁸, pokret masa kao temelj despotije. Stoga Srbiju treba onemogućiti u njenim nastojanjima, jer bi njen uspeh značio kraj za procese demokratizacije u Jugoslaviji. Princip asimetrije, protiv koga se pobunila Srbija, opravdava se političkim projektom civilnog društva. Ako bi ovo stajalo onda bi interes za unapređenje civilnog društva zahtevao i izvesno preventivno političko separiranje u cilju zaštite pred manje civilizovanim i razvijenim društvenim odnosima koji hoće da se

u kojoj pokazuje kako Srbi proizvode na jedan "protofašistički" način sliku svoga neprijatelja. Zapravo, po Žižeku "Srbi imaju kao protivnike Slovence i Albance. U čemu je tu tajna? Slovenac i Albanac zajedno daju Židova. U fašistoidnom univerzumu simbola Židov je intelektualac, trgovac, opsjenar i prljavac koji se razmnožava. Kao da se slika Židova rascepila na Slovence i Albance." vidi "Start", Zagreb, 18. 2. 1989. s. 31. Nešto u ovoj analizi ipak smeta - vodeći se kolektivnim predstavama Srba o Drugima ne vidimo kako bi se mogao da načini Jevrej od ove dve polovine, nejasno nam je ko bi mogao pokriti ono određenje intelektualac i trgovac. Ako Žižek veruje da Slovenci egzistiraju u kolektivnoj svesti Srba u liku gornja dva određenja onda u toj veri ne možemo videti ništa drugo do neopravdanu pretencioznost. Ne sumnjamo u dobre namere Žižekove kao ni Školjčove, sumnjamo u njihove analize. Bilo bi dobro da nam Žižek otkrije tajnu zašto Slovenci i Albanci imaju Srbe kao protivnike? Verujem da bi ovaj okret bio zanimljiviji.

³⁸ Širenje straha od srpske opasnosti čini se da je osnovni orijentir dobrog dela štampe u severozapadnom delu Jugoslavije. Određenja srpskog naroda kao fašistoidnog, nasilničkog, militantnog, hegemonističkog, primitivnog, unitarističkog itd. su samo neka iz prebogatog spektra. Otuda je razumljivo pitanje Srba o uzrocima srbofobije.

nametnu. Jedno od mogućih sredstava je i politizacija ethnosa³⁹. No to je realno moguće, tvrdi se dalje ovom logikom, tek u savezu s snažnim i moćnim socijalnim akterima: partijom i naciokratijom. Ovaj savez s prvobitnim adresatom optužbe - partijom, samo je prividno paradoksalan, jer je razlika između opozicije i slovenačke partije daleko manja nego razlika između "liberalne" slovenačke i "dogmatske" srpske partije⁴⁰.

Uzmimo ovu argumentaciju sa svom ozbiljnošću i primimo je dobronamerno. Upitajmo se najpre da li gore skicirana razlika o sposobnosti odnosno nesposobnosti za građansko delanje zaista stoji, i da li je na osnovu te anticipirane razlike slovenačka partija toliko liberalna da u poređenju s njom srpska partija izgleda kao najcrnji totalitarizam?

Istorija dva naroda ne osporava tezu o razlici, ali tu razliku pokazuje u obrnutom svetlu. Srpski narod je onaj narod koji je na ovom tlu bio spreman ne samo na neku vrstu egzistencijalnog rizika da bi se uspostavio i očuvao kao autonoman subjekt nego i onaj koji je i afirmisao liberalne ideje Zapada nasuprot konzervativnim i politički reakcionarnim⁴¹ idejama Habzburške monar-

³⁹ Slovenija se politizovala na nepolitički način u smislu postojanja različitih političkih programa: tako što je politizovala kulturu. Pripadnost etničkoj grupi i određenom kulturnom krugu se shvatila eminentno kao politička pripadnost. Uporedi, Zoran Đinđić, "Trgovci i ratnici", "Književne novine" br. 764, Beograd, 15. 11. 1988. Slično zastupa i Slavoj Žižek, "Filozof u ludnici politike" (intervju) "Start" 524. Zagreb, 18. 2. 1989. s. 29 s tezom da je konačno politizacija kulture završena i da se sad prešlo u otvorenu borbu za političku vlast.

⁴⁰ A to je floskula koja malo ili čak ništa ne znači. Komično je kad se i najveći dogmati počnu koristiti ovom formulom kićenja (demokratija i liberalizam da bi sačuvali tekovine Titovog nasleđa). Uporedi tezu Josipa Vrhovca o tome da "postoje dvije ideološki različito definirane partije" ("Danas", Zagreb, 14. 2. 1988.)

⁴¹ Uporedi, A. Mitrović, "Istorijsko nasleđe i njegovo prevazilaženje", "Književne Novine", Beograd, 1. 12. 1988. Pojam "Zapad" na početku ovog veka ne odnosi se na prostor Srednje Evrope. Srednjoevropski uticaj se u Srbiji manifestovao pre svega "na području materijalne civilizacije", dok se zapadnoevropski

hije i Nemačkog Rajha.

Pokušaj da se, danas, ta razlika opravda tezom da je slovenačko društvo socijalno kompleksnije, počiva na nekoj vrsti produktivne uobrazilje koja u svrhu političkog delovanja pretpostavlja ono što bi trebalo da dokaže. Naime, razlika na nivou socijalne kompleksnosti u okviru Jugoslavije ne poklapa se s granicama političkih kontrahenata. Kompleksnost slovenačkog društva npr. nije mnogo veća nego Beograda ili severne Srbije⁴². Stoga shema Zorana Đinđića, elegantno zasnovana na igri obrnute simetrije, Severa kao socijalno kompleksnog društva i politički deficijentnog, koje upravo usled toga "predstavlja pokušaj da se nepolitičkoj kompleksnosti pripiše politički status" i Juga, Srbije koja je deficit socijalne kompleksnosti kompenzovala viškom političke volje⁴³ važi samo delimično, na nivou ideološkog samorazumevanja aktera. Ako se odbaci pretpostavka o bitnoj strukturalnoj razlici između Slovenije i Srbije u smislu socijalne kompleksnosti i političke kulture, činjenicom da obe zajednice već 45 god. imaju u temelju iste systemske pretpostavke i da je, s druge strane, vrlo malo odrasle populacije koja iza sebe ima izvorno a ne imaginarno demokratsko iskustvo, onda pitanje zašto Slovenci i njihov koncept civilnog društva u zahtevima Srbije vidi pretpostavke sopstvene negacije, zahteva izvesnu izmenu optike. Teza da je Slovencima potrebno *mirno okruženje koje Srbi narušavaju svojim zborovanjima* i time onemogućuju kolonizaciju simboličkog prostora stare forme u okviru koje socijalizam neprimetno treba da ustukne pred civilnim društvom, prekratka je, jer su najnoviji događaji pokazali da je anticipirani duh trgovca iznenada zakazao.

No, materijalna neutemeljenost pretpostavki teze ne povlači

uticaj situirao u područje duhovne i političke kulture.

⁴² Ovo je više jedna intuicija koja bi zahtevala ozbiljnija empirijska istraživanja socijalne diferenciranosti, sistema vrednosti, otvorenosti za komunikaciju, stepen autoritarnosti itd.

⁴³ Uporedi, Zoran Đinđić, "Trgovci i ratnici", "Književne novine", Beograd, 15. 11. 1988.

nužno i njenu pragmatiku neefikasnost. Stoga moramo ispitati status argumentacije pod pretpostavkom imaginarne, ideološke insuficijentnosti Drugog u svjetlu njene pragmatike (još uvek, dakle, s idejom da se nacionalni interes mora instrumentalizovati u svrhu civilnog društva).

Metodičko svodenje logike narodnog protesta na političku volju totalitarnog vodstva, tj. odustajanje od sistemske razlike između političkih motiva navodnih ili stvarnih organizatora skupova i strukturne logike tih skupova⁴⁴, vođeno gore navedenim političkim imperativima⁴⁵, imalo je za posledicu neuviđanje onih uzroka koji su doveli do jedinstvenog bloka srpske partije (Milošević kao metafora) i srpskog naroda, i nesposobnost da se vide evolucionari politički potencijali "ulice".

Celokupna argumentacija koja hoće jedno vrlo složeno kretanje masa u kome se prepliću socijalne, klasne i nacionalne motivacije da redukuje na goli instrument moći jedne političke

⁴⁴ Uporedi, Žarko Puhovski, "Jugoslaveni su fikcijal", intervju u knjizi Dragana Tanasića, *Smišljenc besmislice*, Beograd, 1988: "Oni su pri tom polazili od toga da se istina o našoj situaciji nalazi u Ustavu ili u zakonu u ovom ili onom programu, bez ikakvog socijalnog kontekstualiziranja toga što u tim dokumentima piše. Idu čak toliko daleko da iskaze o namjerama političkih djelatnika uzimlju kao argumente za to što se odista događa. Cjelokupni sklop proizvodnje klasnih i političkih odnosa, funkcioniranje svakidašnje egzistencije ljudi, pri tom se ostavlja po strani." s.138. Ovo je rečeno istina u nešto drugom kontekstu (osvrt na jugoslovensku politikologikiju) ali je upotrebljivo i za svrhe našeg rada. Slično i Z. Đinđić, u prethodno navedenom tekstu, tvrdi da "politička namera organizatora skupava" nije identična s "strukturnom logikom tih skupova"; Ulica se, po njemu, mora posmatrati kao "objekivan sklop, prepun različitih evolucionih mogućnosti".

⁴⁵ Odbijanje da se tematizuje priroda srpskog nezadovoljstva čini snažnijim politički otpor prema Srbiji i tobožnjoj navali totalitarizma. Time se pravda izvesna sklonost da se problemi albanskog naroda dramatičuju, a problemi srpskog minimalizuju. Ovo nije samo gledište opozicije nego i zvaničnih političkih struktura u Sloveniji. Uporedi, Ciril Ribičič, "Slovenski odgovor na optužbe", "Danas", Zagreb, 21. 3. 1989. (intervju).

gamiture, mora računati sa tim da nespremnost za kompleksnu analizu može rezultirati u *izostajanju prave strategije i primerenog socijalnog delanja* kojom bi se zauzeo racionalan i promišljen politički stav koji bi mogao, koliko toliko, da amortizuje negativne efekte navodne ili stvarne simbioze totalitarnih tendencija i naroda. Umesto toga, ispoljena je elementarna politička neodgovornost. U razmatranje nije uzeta logika narodnog protesta i *latentni demokratski potencijal* sadržan u njemu i shodno tome izgradnja one strategije koja bi ovaj potencijal mogla transformisati i mobilisati u svrhu afirmisanja ideje civilnog društva. Tim pre što pokret masa inicijalno nije istupao protiv ideje civilnog društva nego protiv gaženja ljudskih prava i situacije socijalne bede.

Tako je određena pozicija prema Drugom. Drugi je prestao da se posmatra kao područje različitih političkih opcija. Princip građanskog društva u svojoj ekskluzivnosti zaustavio se na granicama Sutle i Krke. Odustalo se od univerzalizacije principa građanskog društva na nivou Jugoslavije iz straha od *majorizacije*⁴⁶, od prevlasti "*varvarske*" većine. Prvobitni politički projekt izgradnje civilnog društva stupio je u simbiozu s nacio-partijskim projektom konfederacije. Zamišljeno civilno društvo indentifikovano je s postojećom stvarnošću Slovenije, a politički protivnik eksteriorizovan je u drugu naciju. Nacionalni strahovi i atavizmi smestili su ideju građanina u krug sopstvene državnosti.

⁴⁶ Odakle potiče to apriorno uverenje da je Drugi politički jedinstven i time uvek većina? Ova vrsta straha je pre logična posledica sopstvenih polaznih političkih premisa (pojma nacije kao osnovnog političkog subjekta), nego prirode Drugoga. Čuđenje nekih ideologa civilnog društva u Sloveniji da je proces diferencijacije zamenjen procesom homogenizacije je upravo posledica indentifikovanja političkog i etničkog. Zato i imamo čudne sintagme u vidu "slovenačka politika" i "srpska politika" koje su opšte mesto takozvanog opozicionog mišljenja. Upravo ovo insistirnje na identitetu politike i nacije, na dominaciji etničkog nad političkim diskursom, koje je prisutno na severozapadu zemlje ukazuje na nedostatak politike. Uporedi i Mihailo Marković, "Čovek nije samo biće nacije", "Borba", Beograd, 14. 3. 1989.

Otvorenost komunikacije prema imaginarnom Drugom zamjenjena je iritiranjem i vredanjem Drugog. A kako se priziva tako se i odaziva.⁴⁷

Ideološke matrice

Tako dolazimo do apsurdne i paradoksalne situacije da se proizvodi upravo ono što se deklarativno optužuje; kao da se "zapadna demokratska opcija", u kojoj su se nekim čudom našli i *partijski radnici i liberalni novinari i "slobodoumna inteligencija" i pristalice jedno i višepartijskog sistema*, neprekidno trudi da proizvede onu vrstu političkog subjektiviteta koji je od samog početka predmet ideološke optužbe. Kao da joj je stalo da sopstvenoj ideološkoj fantasmagoriji srpske opasnosti podari realitet. *Bude se resantimani a pripremljene optužbe proizvede sopstveni predmet*.

Na taj način preuzeta je ona paradigma simboličke konstitucije jugoslovenskog društva, onaj model koji bi opoziciono delovanje intencionalno moralo da negira. *"Ideologija vazda pronalazi u zbilji ono umjstveno djelovanje koje je već unapred formulirala"*⁴⁸. Ovaj ideološko-konstruktivistički stav proizvodnje sopstvene stvarnosti (za razliku od klasičnog poimanja ideologije kao racionalizacije onog već postojećeg partikularnog interesa), slično vladajućoj ideologiji, ide za tim da proizvede predmet optužbe, realni ili fikcionalni srpski nacionalizam, koji bi opet legitimisao, ne više zahteve za promenu *status quo*, nego zahteve za njegovo

⁴⁷ Granica jedne netrpeljivosti i prezira je samo druga netrpeljivost i prezir. Stoga i nije čudno kad Momir Bulatović jedan od lidera crnogorskog bunta odgovara G.Tintoru na besmislene optužbe da je u Crnoj Gori pobedila četnička struja i ulica, rečima da ako je Tintor (nažalost G.Tintor se ne pojavljuje u ličnom nego u svojstvu predstavnika jedne od naših nacionalnih država) hteo da uvredi crnogorski narod onda je u tome i stvarno uspeo. Uporedi u vezi s ovim i nedavni prekid odnosa između srpskih i slovenačkih pisaca.

⁴⁸ Puhovski Žarko, "Pitanje staljinizma", Izvanredni broj *Naših tema* 1987. s. 105

očuvanje. Stoga se on mora medijski forsirati i provocirati. Četrdeset godina jugoslovenska ideologija i politika je poziciju srpskog naroda sagledavala u okviru ove interpretativne sheme⁴⁹. To je funkcionisalo sve dok je žrtva modela, model usvajala kao svoj. Njen nacionalizam istina nije bio aktuelan ali je tim više bio virtuelan, nije napadao druge jer je već bio preventivno napadnut. Njegova krivica je u njegovoj potencijalnoj snazi a ne u njegovim aktuelnim ispoljavanjima. Drugi stoga ne strahuju, drugi strepe: u tome je smisao srbofobije⁵⁰. Ma kako ova logika

⁴⁹ O stvarnosti i funkciji mita o velikosrpskom hegemonizmu u poslednje vreme vođene su mnoge diskusije. Uporedi, Kosta Čavoški, "Komunistička partija i država srpskog naroda", "Književna reč" br. 327, Beograd, i Ljuba Tadić, "Kominterna i nacionalno pitanje Jugoslavije", "Književne novine", br. 760, Beograd, kao i odgovore i ideološke napade u nedeljniku "Danas", Zagreb i *Pogledima* 2/1988, Split. Osnovna teza sastoji se u tome da su izvori srbofobije u austrougarskom i kominternovskom idejnom nasleđu. Nacionalna pripadnost glavnih aktera izgradnje druge Jugoslavije u tom smislu nije bila bez značaja. "Izgovarajući se da nema čistih revolucija KPJ je insuficijentnost svog revolucionarnog potencijala nastojala da nadoknadi iz antisrpskog nacionalističkog rezervoara, potpun i neodgovorno zaboravljajući kakve sve tragične posledice u međunacionalnim odnosima to može da izazove. A ta vrsta zaborava svojstvena je i velikom delu vodećih jugoslovenskih komunista. Oni se i dalje neki svesno, a neki po inerciji drže svog ideološkog nasleđa. A baš na takvom nasleđu je izgrađen sadašnji politički sistem utvrđen Ustavom od 1974." Različito stanovište o ovom pitanju ima Zoran Đinđić, "Komunizam i srpsko pitanje", "Književne novine" br. 761, Beograd, 1. 10. 1989. Nezavisno od toga ko je u pravu, sama aktuelizacija pitanja je uveliko nadišla horizont istorijske i teorijske diskusije. Sasvim sigurno da je u mnogo čemu doprinela odbacivanju jednog mita koji je imao veliku političku težinu. Rezultat ovih rasprava je ne samo probuđena sumnja u iskrenost komunističke parole o jedinstvenoj Jugoslaviji nego i sumnja srpskog naroda u mit o jugoslovenskoj orijentisanosti harizme. Da li to odgovara stvarnosti, trenutno nije od većeg značaja. Uporedi u vezi s tim i "Zaključke sa Vredne skupštine Udruženja književnika Srbije", "Književne Novine" br. 772, Beograd, 15. 3. 1989. Temelji antisrpstva prema ovom dokumentu počivaju: "na versko klerikalnim i nacionalističko-šovinističkim ideologijama, na austro-ugarskim i kominternovskom idejnom nasleđu"

bila pervertirana, ona je imala uspeha. No vreme imunizuje i oslobada, najpre kroz sumnju. Kosovo je iniciralo tu sumnju najpre kod onih koji su bili žrtve a zatim i kod ideoloških producenata⁵¹. Ideološki aparati su mogli da ostanu u pogonu samo pod pretpostavkom radikalizacije optužbi: svoju radikalizaciju su dobili tumačenjem kosovske situacije u obrnutoj optici: žrtve su postali dželati⁵². Ali aparati su iscrpli svoje kapacitete upravo činom radikalizacije optužbe koji je srpskom nacionalizmu

⁵⁰ Uporedi diskusiju o srbofobiji u "Književnim novinama" br. 768 i 769. Teza o srbofobiji i antisrpskoj koaliciji (teza koja između ostalog izneta i u "Memorandumu" SANU) nije samo opšte mesto nacionalističke i opozicione javnosti, nego je postala i zvanična teza oficijelne politike u Srbiji. Uporedi, "Borba", Beograd, 7. 3.1989. "Izveštaj sa sednice Pokrajinske Konferencije SK Vojvodine od 6. 3. 1989" Na 17. sednici CK SKJ Tupurkovski je formulisao stav o neprincipijelnoj koaliciji. No ova sintagma u teorijsko-političkim tekstovima je prisutna već duže vreme. Uporedi i "Pokrajine imaju moćne zaštitnike izvan republike, i u stvari su deo antisrpske koalicije koja danas dominira Jugoslavijom" Mihailo Marković, "Jugoslovenska kriza i nacionalno pitanje", *Glodišta* 3-4/ 1988. s.148.

⁵¹ Upravo je u tome smisao današnjeg partijskog prozivanja ličnosti koje su u ime političke garniture Srbije pristale na Ustav iz 1974 (M. Minić, P. Stambolić, D. Marković, Vlaškalić itd.). Nezvanično, taj akt se danas smatra činom izdaje. Mora se, s druge strane imati u vidu da nije bilo ozbiljnih otpora provođenju Ustava iz 1974, ako se izuzme kritika grupe profesora na Pravnom fakultetu.

⁵² Primetno da je reakcija zapadnog dela jugoslovenske javnosti ne dolazi zbog stradanje srpskog i crnogorskog naroda, nego zbog njihove pobune i reakcije na situaciju u kojoj se nalaze. Ne unosi albanski nacionalizam i separatizam nemir, Srbi su ti koji ga unose. Proalbansko raspoloženje, gajeno medijskom slikom Albanaca kao žrtvi srpskog hegemonizma koji im onemogućuje nacionalno konstituisanje, izvire sa stranica slovenačke i hrvatske štampe. (Strah od srpskog hegemonizma snažno podgreva list *Danas* i njegovo udamo pero Jelena Lovrić.) Posebno je zanimljiv iznenadni izliv humanizma, naglo buđenje uspavane građanske svesti kao i izvesni višak političke energije slovenačkog naroda povodom februarskih kosovskih demonstracija. Ono što budi sumnju u autentičnost ovog humanizama je izvesna crta preneglašenosti, preorganizovanosti, histeričnosti i potencirane asimetričnosti.

dao legitimitet, opravdao njegovo postojanje kao sredstvo otpora. Njegova aktualizacija i istupanje na scenu bila je u isto vreme oslobađanje od pritiska one ideološke cenzure koja ga je apriori proizvodila da bi ga sprečila. Energija investirana u njegovo imaginarno postojanje sada dobija svoj svetovni realitet bez grize savesti⁵³. Pokušaj deimunizacije Srba na optužbe o velikosrbizmu, koje su imale za cilj ne samo da se drugi plaše Srba nego i da se Srbi plaše samih sebe, konačno je propao kada je iza srpskog "nacionalizma" stala partija koja upravo usled strukture ideološkog polja može da provodi nacionalne interese a da ne bude proglašena nacionalističkom.

Od poraza ideje valjanog društva je gora samo kompromitacija te ideje. A to se upravo događa. Pokušaj da se civilno društvo učini ekskluzivnim posedom jedne nacije, uz istovremenu simboličku instrumentalizaciju Drugog u svrhu svog projekta civilnog društva, onog Drugog koji je po definiciji već instrumentalizovan od one partije koja za slovenačku opoziciju u istoj simboličkoj produkciji postaje Partija *par excellence*, pokazuje se kao kontra-produktivna politička strategija ukoliko se proces demokratizacije slovenačkog društva postavljala kao primarni interes.

Fizičko preklapanje nosioca antisrpske retorike i zagovomika civilnog društva omogućilo je nedovoljno obrazovanoj svesti da asocijacijom po sličnosti izvrši iracionalnu identifikaciju ove dve pojave. Provokacija glupošću, politička bahatost, nacionalna isključivost, izazivanje nacionalnih resantimana, podrška kosovskim nacionalistima, ne samo da podgreva sumnje u lojalnost⁵⁴

⁵³ Simbolički je to vidljivo u euforiji dizanja hrama Svetog Save, nošenju moštiju Cara Lazara kroz "srpsku zemlju", oživljavanju određenih mitskih slojeva srpske nacionalne svesti kao i u rastu duhovnog uticaja Srpske pravoslavne crkve koji je u ovim procesima bio zanačajan. Svakako da su pri tom došli do izražaja i mnogi "bizarni aspekti folklorne euforije" što je i normalno ako se ima u vidu period potiskivanja. Pokazivati prema svemu ovome duboki prezir koji odbija da vidi kontekst, ne retko znači intelektualističku pretencioznost.

⁵⁴ Ovde se treba setiti parola na Beogradskom mitingu krajem

slovenačke opozicije jugoslovenskoj državi nego otvora prostor dogmatskim snagama da mobilišu energiju širokih slojeva protiv procesa demokratizacije.⁵⁵ Time slovenačka opozicija radi na stvaranju onih pretpostavki totalitarnog društva protiv kojih intencionalno istupa.

Kontinuitet i modalitet antisrpske politike slovenačke opozicije, kao i njene posledice, oslobađaju nas eventualne metodске obaveze, koja je u interesu izgradnje civilnog društva, da njenu pogrešnost pravdamo dobrim namerama. Situacija da načelne razlike padaju pred *realnacionalnim* interesima, da je interes partijske naciokratije u kontekstu Jugoslavije identičan s interesom opozicije, ne samo da kontaminira samu ideju civilnog društva, nego izaziva opravdanu sumnju u političku iskrenost njenih aktera. Osnovanost sumnje pokazala se na drastičan način u Cankarjevom domu. Razlika između partije i opozicije sastojala se samo u izraženom stepenu antisrpskog raspoloženja. Društvena neodgovornost opozicije i neopterećenost oficijelnom retorikom

februara, pre svega parole -"Dole izdajice Jugoslavije" "Borba", Beograd, 1. 3. 1989, kao i istupanje pojedinih političara koji su miting u Cankarjevom domu okarakterisali izdajom Jugoslavije (pogledati "Izveštaj sa sastanka Komisije CK SK Srbije za ONO i DSZ od 28. 3. 1989." u "Borba", Beograd, 1. 3. 1989. Termin izdaja ("izdaja istorijskih interesa svih naroda") upotrebljava se i u Tekstu "Zaključci sa skupa umetnika, intelektualaca i kulturnih radnika Srbije od 2. 3. 1989. - Celovitom istinom u javnost", "Borba", Beograd, 3. 3. 1989.

⁵⁵ Stoga nije čudo što je jedan od zahteva protestnog mitinga u Beogradu bio i preispitivanje statusa političkih saveza u Sloveniji. Dragan Tomić na mitingu od 28. 2. 1989. je rekao i sledeće: "Tražimo od Predsedništva SFRJ da se odmah izjasni o formiranju opozicionih partija i da preduzme državne mere povodom ove protivustavne situacije koja je postala osnov vođenja politike protiv Jugoslavije, kako je to pokazao skup u Cankarjevom domu" "Borba", Beograd, 1. 3. 1989; slično teze su iznete i na sednici SUBNOR-a Jugoslavije od 2. 3. 1989. u smislu da politički pluralizam vodi razbijanju Jugoslavije; i da je kao oblik specijalnog rata deo "Programa antikomunističke zavere Zapada u četrnaest tačaka protiv SFRJ". Stvaranje partija u Sloveniji i Hrvatskoj je kontrarevolucionarana i realizacija je jedne od tačaka ovoga plana. Uporedi stavove Petra Lalovića u "Borba", Beograd, 3. 3. 1989.

učinila je da artikulacija netrpeljivosti bude manje prikrivana. Ovo podudaranje interesa slovenačke partije i njenih političkih kontrahenata ukazuje na male evolucione kapacitete slovenačkog pojma civilnog društva koji je u svoje temelje, idejom naroda kao ctnosa, kulturne zajednice a ne političkog naroda, ugradio ideološke tekovine Ustava iz 1974. Autistička okrenutost ka sebi amalgamisana brigom za očuvanje konfederalnih privilegija (osiguranih Ustavom iz 1974. i ideološkim izvodom iz njega da je Jugoslavija ono što se republike dogovore), nužno je vodila kolaboraciji sa naciokratijom⁵⁶. Time je odbrana ustavnih tekovina

⁵⁶ Ova je veoma vidljiva u tekstu jednog od inicijatora Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza osnovanog krajem februara 1989. Zvonka Lerotića, "Evropeizam kao ideologija", "Danas", Zagreb, 24. 1. 1989. Tvrdeći da "u središnjoj Srbiji *politički pluralizam* uzajamno potiskuju politički vrh i njemu korespondirajuća masovna baza odnosno monolitno narodno jedinstvo" Lerotić pokazuje zašto je Hrvatskoj potreban pluralizam. Temelj argumentacije je odbrana hrvatskog nacionalnog bića koje je ugroženo tekućim promenama u odnosima moći, normalno nacionalnim. "Zamislimo situaciju da *mase* obračunaju sa saveznim vrhom i da se uspostavi *homogena* vlast te da nadmoćnošću *masa* Hrvatska ostane sa Slovenijom, u manjini. Kada zakon *demokratskog centralizma* pritisne Savez komunista Hrvatske i Slovenije i kada *ideologija jugoslovenstva* kao najviša norma utvrđena masovnim sentimentima počne razarati institucije sistema u Hrvatskoj, tko će pomoći *političkoj* i *državnoj birokraciji* u Hrvatskoj. Ova je birokracija beskrajano udaljena od naroda, ona je gušila njegovu inteligenciju, narodne policaje i pokrete, ona je ovaj narod u Hrvatskoj svela na prosjački štap svojom antiradničkom i antinarodnom politikom. Tko će joj pružiti ruku pomoći."(Sva podvlačenja su naša)

Nije teško nazreti da se izrazima *masa*, *homogena vlast*, *demokratski centralizam* kao i *ideologija jugoslovenstva* cilja na Srbe. Dakle potreba za političkim pluralizmom je potreba za odbranom nacionalnih interesa Hrvatske i Slovenije pošto se procenjuje da to partijska naciokratija više nije u stanju. Stoga je "politički pluralizam, dakle, jedini danas mogući *samoodbranbeni* sistem koji Hrvatskoj stoji na raspolaganju ako želi sačuvati svoj put u društvo *civiliziranih naroda*". U tom smislu politički pluralizam treba shvatiti ne toliko kao formu izmene strukture političkih odnosa na globalnom jugoslovenskom nivou koliko kao instrument za očuvanje postojećih odnosa moći i stečenih privilegija. Pozivanje

iz 1974 postala surogat za izvorni projekt civilnog društva. Ova ambivalentnost slovenačke opozicije rezimirana je u htenju da se prevlada partijska država a da se istovremeno sačuva njome proizvedena distribucija moći. Ovaj protivrečni *modus vivendi* koji se zasniva na sintezi onoga što se isključuje: pretpostavci titovskog nasleđa i civilnog društva, nacionalne uskogrudosti i deklarativnog univerzalizma, počiva na jednoj realnoj i jednoj nerealnoj premisi. Prva je: saradnja s nacionalnom komunističkom partijom, a druga: iluzija da je Jugoslavija zaista samo ono što se političke oligarhije dogovore. Projekt diferenciranja iznutra a homogenizacije u odnosu na Drugog: po principu nacionalnog interesa, onemogućio je postavljanje pitanje o jugoslovenskom narodu i time načelno isključio mogućnost tematizovanja ideje civilnog društva na nivou Jugoslavije. Takva elaboracija civilnog društva nije mogla uspeti naprosto zbog previđanja interesa Drugog, zbog odbijanja da skicirani projekt obrazovanja političke volje koji polazi od građanina nadiđe republičke granice. Jedini garant stabilizacije ovog stanja za nacionalnu opoziciju bila je nacionalna komunistička partija⁵⁷. Rotacija polarizacije partija-opozicija oko ose nacional-

na civilizacijske tekovine Evrope ima funkciju boljeg kontrastiranja onog neimenovanog i necivilizovanog Drugog.

Ovo sanjanje politike iz sužene nacionalne optike je takođe prisutno i u diskursu oficijelne politike. Uporedi, Ciril Ribičič, "Slovenski odgovor na optužbe", "Danas", Zagreb, 21. 3. 1989. (intervju). Predstavljajući slovenačku poziciju kao poziciju odbrane AVNOJ-skih tekovina, i odbrane ustavnih načela od politike srpskog vodstva koje vodi u "katastrofu" i "građanski rat" Ciril Ribičič ističe, dalje, da je Zbor u Cankarjevom domu bilo suprotstavljanje "pogubnoj politici" srpskog rukovodstva, onoj politici koja je usmerena na, ponavljajući Kučana, "menjanje biti i prirode jugoslovenske federacije". Ukazujući na opasnost od velikosrpskog protivalbanskog nacionalizma koji "ugrožava autonomnost i ravnopravnost narodnosti", a inkluzive i slovenačkog naroda, Ciril Ribičič, se slično Lerotiću, samo s druge strane, zalaže "za stvaranje slovenske protiv krizne koalicije, napredne fronte socijalističkih snaga ili kako god to nazvali jer bez toga nije moguć djelotvoran nastup nitu ravnopravan dijalog u Jugoslaviji". "Zborovanje u Cankarjevom domu" je model toga angažmana.

⁵⁷ Na strani partije ovu tezu iznosi Lev Kreft, "Građansko

nog interesa završila je kao polarizacija Srba i Slovenaca.

Iz svega toga profitirala je najviše slovenačka komunistička partija. Njeno okruženje joj je omogućavalo liberalnost bez rizika, a njena liberalnost poverenje masa, demokratski *image* i simpatije Zapada bez obaveza. Zaista, šta bi se više od komunističke partije i moglo očekivati? To je obezbedilo revitalizaciju već istrošene legitimacije u narodu. Sinkretizam bez premca: komunizam + nacionalizam + liberalizam.

Kučanova koncepcija socijalizma s ljudskim licem razlikuje se od programa opozicije samo u jednoj tački, u zastupanju "koncepcije nestranačkog političkog pluralizma". Upravo ovo opravdava onu lakoću kojom se Savezi u Sloveniji organizuju. Postaje vidljivo, naročito posle antisrpskog mitinga u Cankarjevom domu⁵⁸, da su nacionalna homogenizacija, zahtev za konfederacijom, odnos prema Jugoslaviji kao ugovornoj tvorevini⁵⁹

društvo i Socijalistički savez", *Pogledi* 1/1988. Govoreći o levom frontu socijalističkog građanskog društva L. Kreft primećuje da ono ostaje, bez volje partije i njene socijalne snage, samo pogled "kroz karavanski tunel".

⁵⁸ Treba napomenuti da je ono što se odigralo u Cankarjevom domu bilo praćeno podrškom Predsedništva sindikata Hrvatske (vidi izjavu njegovog predsednika Bernarda Jurline, "Borba", Beograd, 7. 3. 1989.). Spor o tome da li su albanski radnici izmanipulisani ili ne, ne može se odlučiti retoričkim pozivanjem na interese "radničke klase Kosova" koji nisu "zavedena djeca, jer postoji tradicija radničke klase Trepče". Spor o tome da li je neko manipulisani ili ne nije traganje za "istinom" nego borba za moć unutar jednog političkog koncepta. Pojmovna akrobatika u kome se ovaj spor odigrava postali bi besmisleni onog momenta kad bi nastupili institucionalni mehanizmi u okviru kojih bi pojedinci i kolektivi bili u mogućnosti da interpretiraju sopstvene interese. Kategoriju manipulacije zamenjuje kategorija odgovornosti svakog političkog subjekta na sceni.

⁵⁹ Uporedi, stav Josipa Vidmara da su "Slovinci za Jugoslaviju samo pod uslovom da im ona odgovara". Slično i Dimitrije Rupel: "Za mene je stvar prilično jasna. Ovu našu državu shvaćam kao jednu ugovornu zajednicu slobodnih nacija. Slovinci su pristupili Jugoslaviji po odluci naroda.", "Borba", Beograd, 24. 1. 1989. Vidi i, "Povući predlog Nacrta amandmana na Ustav iz 1974. god. (Izjava društva književnika Slovenije)", "Književne novine"

u koju vredi ulagati emocije samo ukoliko je izvor profita, učinili političku diferencijaciju u Sloveniji drugorazrednom; dinamizam političkog života počeo je da se guši u pretesnom kaputu nacionalnog interesa, paranoičnog osećanja nacionalne ugroženosti i umišljenosti osećaja važenja u kojoj se pretecionost slovenačke politike pretvorila u otužnu i licemernu farsu⁶⁰.

Sušтина opoziciono-partijske koalicije, izražena Kučanovim rečima, sastoji se u nastojanju da se spreči " *tihi prevrat koji uporno menja prirodu i samu suštinu avnojske Jugoslavije* ". Stoga Slovenija kao nacionalna država čiji je suverenitet ugrožen, odbranom albanskog naroda pred " *hegemonističkim tendencijama, posebno velikosrpskim* "⁶¹, brani i prava Slovenije. Kučanov zahtev za simetrijom u procenjivanju u odnosu na Srbe i Albance⁶², zahtev koji ima svoje pretpostavke u demokratskoj i pravnoj državi, ovde izgleda cinično (sem ako postojeću državu Kučan i opozicija ne smatraju demokratskom). Licemerje je tim veće što nespремnost da se otvoreno zastupa politički i parcijalni interes Slovenije biva zamenjena odbranom onih institucionalnih mehanizama koji ne postoje, institucija demokratske procedure. Upravo ovo instrumentalizovanje jedne fantazme; institucija demokratske procedure omogućuje da svaka činjenica dobije ambivalentan status: pa tako žrtva postaje nasilnik, većina manjina i obrnuto, gaženje ljudskih prava izraz građanske nepokornosti partijskoj državi, a odbrana suvereniteta zemlje izraz ugrožavanja nacionalnih prava;

br. 740. Beograd, 15. 10. 1987: "Mi, dakle nismo protiv promena Ustava SFRJ; smatramo međutim da se prvo moramo dogovoriti o polazištima promena i konceptu federacije u kakvoj smo spremni da živimo".

⁶⁰ Njen radikalizam budi sumnje i nepoverenje. Nepoverenje raste već od onog momenta kad se celokupni program demokratizacije zaustavlja na nacionalnim granicama.

⁶¹ Govor Milana Kučana u Cankarjevom domu; "Borba", Beograd, 4-5. 3. 1989.

⁶² "Pri tome protestujemo protiv dvostrukih merila koja bez razmišljanja priznaju srpskim mitinzima revolucionarnost, a za Albance postoji apriorna sumnja, čak kada kliču Titu, važećem Ustavu, i svojim partijskim vođama."

boljševičko i titovsko nasleđe postaje demokratska tekovina sistema. Tako ideja pravne države postaje ideja društva u kome će većina (ovde albanska) da garantuje opstanak srpskoj manjini, čime se moderni princip vladavine zakona⁶³ pretvara se u feudalni princip časti i obaveze; gde jedna nacionalna homogenizacija ima predznake postmodernosti dok druga predznake varvarizma ...

Za opoziciju kolaboracija s partijom završava kao potencirani cinizam. Nedostatak partijske perfidnosti i iskustva u vođenju dvojnog knjigovodstva pretvorila je u očima Drugog opozicionu delatnost u predmet moralne indignacije.

Slovenačka opozicija istina dovodi u pitanje samu poziciju partije u svetlu njenog boljševičkog nasleđa, ali istovremeno zaboravlja da kritički osvetli one pretpostavke koje SK pretvaraju u savez nacionalnih partija⁶⁴. Time se prikriveno afirmiše neoficijelno nasleđe nacionalnih programa razvijenih na ovom tlu između dva rata, koje je zvanična ideologija integrisala kao svoj sadržaj. ApSORpcija ovih programa bio je jedan od vidova legitimacije vlasti pred nekomunistima. Za Sloveniju je to konkretno program klerikalne Ljudske stranke⁶⁵. Navodni raskid s partijskom državom praćen je uskogrudim nacional-šovinizmom, aktiviranjem animoziteta, mržnje i verskih podela tj. održavanjem onog stanja

⁶³ "Najodlučniji (smo) zagovornici Kardeljeve teze o odgovornosti albanske većine na Kosovu za stanje međunacionalnih odnosa u pokrajini", Ciril Ribičič u navedenom intervjuu. Međutim nije stvar u tome da se većina brine za manjinu i obrnuto, već da prava manjina budu zaštićena.

⁶⁴ CK prestaje biti zanimljiv nacionalnim liderima upravo zato što je u njemu proveden princip federalizacije.

⁶⁵ Neke ideje socijalnog nacionalizma u Hrvatskoj iz 1934: izložene su u tekstu Krtalić I., "De rebus rerum novarum", *Naše teme* 5/88. Hrvatska demokratska zajednica na čelu s Franjom Tuđmanom zalaže se za nastavljanje Starčevićevskog i Radićevskog programa; (vidi "Borba", Beograd, 3. 3. 1989). Uporedi i Močnikovu karakterizaciju Slovenačkog demokratskog saveza prema kome njegov program odgovara programu Ljudske stranke pre rata: "demokratska, katolička i bitno nacionalno obojena orijentacija" izolacionizam u jugoslovenskim razmerama." ("NIN" 22. 1. 1989).

uspostavljenog Ustavom iz 1974⁶⁶ god.

*

Određivanje Drugog kao političkog protivnika nije moglo ostati bez reakcije⁶⁷. Upravo sve ovo gore navedeno čini opravdanim *sumnju* koja se javila u Srbiji povodom slovenačkog eksperimenta. Kritička javnost ne veruje u njegovu demokratičnost, narod ga identifikuje s antisrpsvom. S pravom. Isuviše je događa i ekscenčnih situacija koje su je potkrepljivale, posebno činjenica da je nedostatak spremnosti na efektivno rešenje problema Kosova bilo branjeno demokratskom retorikom. Srpska sumnja u slovenačku demokratičnost ima svoju predistoriju. Ta predistorija se zove Kardelj,⁶⁸ a njena sadašnjost, podela na "gostujuća" i "domovinska" prava⁶⁹, civilizovane i necivilizovane narode, konfed-

⁶⁶ Da to nije samo situacija u Sloveniji potvrđuju nedavni događaji u Plavu što je ne samo dokaz nego i metafora Jugoslavije.

⁶⁷ Uporedi, "Pismo kosovopoljskih Srba" slovenačkoj opoziciji, "Borba", Beograd, 1. 3. 1989. "Demokratija ne znamo gde je. Ovde ni vaše demokratije nema. Zašto je čuvate samo za sebe, ili ste je možda sami za sebe izmislili?"

⁶⁸ Izvesno nepoverenje naroda u slovenački i zapadni model demokratije potiče i iz toga što su ovaj sistem gradili /personalno/ ljudi koji svojim poreklom dolaze upravo s Severozapada. Ovome nepoverenju je uveliko doprinele u poslednje vreme jaka memoarska produkcija. Uporedi knjigu *Razgovori s Kočom*. Koča Popović između ostalog izjavljuje i da je Kardelj bio "slovenački nacionalist" a njegova "demokratičnost" više formalna nego stvarna. Uloga Kardelja (ustavotvorca "čaplinskih brkova" koji se "igrao ustava" i sve zarad toga da se kroz "ustave Srbi zaustave", M. Komnenić u "Borba", Beograd, 3. 3. 1989.) u donošenju Ustava iz 1974, i demokratska "procedura" njegovog donošenja, je ne samo sveža u sećanju naroda nego se odnosom slovenačke javnosti prema pložaju Srba na Kosovu i njenom insistiranju na nepromenljivosti Ustava, neprekidno osvežava.

⁶⁹ Uporedi polemiku Žarka Puhovskog s Igorom Bavčarem i Jožem Toporšičem (koji neslovenačke manjine dele na one koji imaju "narodnosno-domovinsko pravo" (Mađari i Italijani) i one koji imaju "samo gostujuća prava", vidi "Borba", Beograd, od 4-5.

eralne privilegije i borbu za građanska prava.

Izlazak naroda na ulice bio je, s jedne strane, izraz porasta socijalne bede, a s druge strane, protest protiv gaženja elementarnih ljudskih prava i nespremnosti države da na to reaguje. Bio je to protest protiv partijske države i njenih posledica, nezavisno od toga da li je kao takav doživljen i u glavama njegovih aktera. U tom svetlu, svetlu izlaska na ulice naroda koji se buni protiv postojeće države i njenih ideoloških aparata, pitanje narodnog nezadovoljstva, mora se sagledati i u perspektivi *rehabilitacije građanina kao konstitutivnog principa države*. Reč je, dakle, o artikulaciji i dinamizovanju demokratskih potencijala narodnog nezadovoljstva i njihovom mogućem institucionalnom stabilizovanju. Suprotna pozicija; pozicija nepoverenja prema narodu je pozicija vlasti i elite a ni u kom slučaju pozicija demokratskih orijentacija. Istorijski kontekst je učinio da se pitanje građanina, pitanje *transformacije naroda iz retoričke kategorije u politički subjekt*, pojavi i kao pitanje pozicije srpskog naroda u Jugoslaviji. Stoga je postavljano srpsko pitanje⁷⁰ na dnevni red pitanje sa mnogo evolucionih mogućnosti. Nezadovoljstvo većine srpskog naroda postojećim ustrojstvom Jugoslavije, može evoluirati u pravcu jačanja retrogradne nacionalne svesti, kao i u pravcu revitalizacije socijalističko-dogmatske svesti; no za nas se srpsko pitanje postavlja kao eminentno demokratsko pitanje⁷¹. Jedno je

2. 1989.). Protestima Srba, Bosanaca i Roma u Ljubljani od 6. marta počela je artikulacija interesa "gostujućih" manjina koje je Žarko Puhovski u polemici anticipirao.

⁷⁰ Uopredi, Mihailo Marković, "Jugoslovenska kriza i nacionalno pitanje", *Gledišta* 3-4/1988. Srpsko pitanje se formuliše najčešće kao pitanje: a) apsurdno političko pravnog statusa republike Srbije; b) ekonomskog zaostajanja Srbije (o tome posebno videti radove prof. Koste Mihailovića); c) kršenja ljudskih prava srpskih manjina u drugim republikama i d) tragedije srpskog naroda na Kosovu s.147-154.

⁷¹ Analiza ikonografije protestnih mitinga, parola, verskih procesija, svakodnevnog političkog diskursa pružila bi bolji uvid u naznačene tendencije. Uopredi neke od parola s mitinga podrške Srbima na Kosovu:

sigurno, s ovim pitanjem najavljen je kraj titovske Jugoslavije⁷².

Srbija: duhovna situacija

Stanje duha u Srbiji najbolje opisuje Dobrica Ćosić u svojim esejima o srpskom ethosu. U Srbiji se raskidaju dve velike iluzije: iluzija o socijalizmu i iluzija o Jugoslaviji⁷³. Gubitak iluzija praćen je osećanjem razočaranja i tragizma⁷⁴, osećanjem neuzvraćene ljubavi⁷⁵ i prevarenosti⁷⁶ kao i ponovnim preispitivanjem sopstvene i tuđe prošlosti⁷⁷. Srpska nacija je u traganju

- "Za nas ima nade samo ako nestanu privilegije", "Ne pristajemo da budemo paravan za odlučivanje u naše ime", "Da li je neko menjao svet a da nije menjao sebe" "Poštene izbore odmah" "Zašto smo živeli u zabludi toliko godina"

- "Za Jugoslaviju bez meda i granica", "Živeo SKJ", "Jedan SUP", "Mi smo Titovi Tito je naš", "Tito nas je učio da budemo zajedno", "Jedna vojska, jedan narod" "Sramota je preispitivati delo Tita", "Titov put naš put"

- "Crna Gora i Srbija to je jedna familija", "Ne bi bilo kontrarevolucije da je bilo Srbije" "Mi smo braća, dole s Kosova, ne damo te zemljo Dušanova", "Slobodane naš junački sine za tebe će Srbija da gine" "Separatisti pravac Albanija tamo imate sve", "Emigranti iz Tirane grickaju nas ko pirane" "Spalićemo orlove", itd.

⁷² Ovaj kraj je politički najavljen Miloševićevim delegitimiranjem pitanja o drugoj, trećoj ili desetoj Jugoslaviji.

⁷³ "Na našem tlu, u životu moje generacije stvarnost je porazila dve utopije: jugoslovenstvo i boljševički socijalizam" Dobrica Ćosić, "Tradicije i ideologije u istorijskoj sudbini srpskog naroda", *Theoria* 3-4/1987. s. 11.

⁷⁴ *ibid.* s. 9

⁷⁵ "Jugoslavijom su danas najnezadovoljniji oni narodi koji su od nje najviše dobili. U Jugoslaviji je najteže njenom najbrojnijem narodu a taj isti narod joj je i najodaniji." Dobrica Ćosić, "Jugoslavija - država izneverenih očekivanja i neizvesne budućnosti", "Književna novine", br. 765, Beograd, 1. 12. 1988. Uporedi i tekst Matije Bečkovića, "Srbija nema prećih zadataka nego da je ima", "Književne Novine" br. 772, Beograd, 15. 3. 1989.

⁷⁶ Ovo je rezimirano u tezi o Srbima kao pobednicima u ratu i gubitnicima u miru. Dobrica Ćosić, "Tradicije i ideologije u istorijskoj sudbini srpskog naroda", *Theoria* 3-4/1987.

za izgubljenim identitetom.

Ti problemi su na javnu scenu došli u vidu pitanja o ustavnom položaju Srbije. Svest o izgubljenoj državnosti, ne samo da je proizvela osećaj sramote⁷⁹ zbog istorijskog slepila, potpomognuto sadašnjim bednim socijalnim stanjem nacije, nego je proizvelo i reakciju na tu sramotu kritičkim propitivanjem istorije⁷⁹, rehabilitacijom tradicije kao i pobunom protiv jedne pervertirane logike koja je imala za cilj da srpsko nacionalno biće svede u kulturne, ekonomske i duhovne granice zacrtane u političkoj kombinatorici postojeće naciokratije⁸⁰. Ljubav koja u svom pojmu nosi brigu za rast ovde se pretvorila u restriktivnu politiku

⁷⁹ Iznova se oživljuju sećanja na traumatična iskustva iz prošlosti. Slika prošlosti koja probija ispod godinama taložene ideološke prašine i svest o stradalništvu su jaki katalizatori ponovne izgradnje srpskog identiteta. No razvoj nacionalne samosvesti nužno prati i razvoj svesti o Drugom. Bojim se da taj susret Drugog i njegove slike koja je još u razvijanju neće biti baš prijatan.

⁷⁸ Uporedi, Dobrica Ćosić, "Za demokratski dijalog", "Književne Novine" br. 723-4, Beograd, 1-15. 1. 1987.: "Mi pripadamo narodu zamorenom obmanama i zabludama, koji više ne može da uplaši nijedna nesreća i u kome kao da više ništa nije stidno. Mnogi su uzroci takvom klonuću koje je uslovilo rasulo opštih i trajnih vrednosti na kojima se zasnivala egzistencija jednog naroda i obezbeđuje njegovo značenje u svetskoj zajednici. U ovoj prilici ja ću da označim samo jedan uzrok našeg dugog klonuća: *zamrlo je osećanje odgovornosti za svoju sudbinu*. Mi smo odavno pristali na *neodgovornost* za svoju sudbinu i ta nam je neodgovornost prožela duh; a ta neodgovornost je narušila naš ethos i postala *osnova nemoral* i pojedinca i društva"

⁷⁹ Dobrica Ćosić, "Srbi su jedini narod u Evropi koji nije samo izgubio etničke teritorije i Ustavom od 1974 god. sveden na granice određene Berlinskim kongresom, već je i jedini evropski narod kome je jedna ideologija anektirala čitav srednji vek i poništila njegove oslobodilačke ratove.", "Književne Novine", Beograd, 15-30. 12. 1988.

⁸⁰ "Jugoslavija ne sme biti ni za koga Prokurstova postelja, pa da se ono što je malo isteže, a ono što je preveliko sabija" Jovan Deretić, "Kakva Jugoslavija, kakva federacija?", "Književne Novine", br. 766-7 Beograd 15 12. - 1. 1. 1988.

istorijske simetrije⁸¹. Buđenje iz titoističke anestezije je bilo dosta bolno. Kosovo je bilo onaj šamar koji je naciju povratio iz bunila i indukovao pojavu *nacionalizma povređenog dostojanstva*⁸².

Upravo ovaj nezadovoljavajući položaj Srbije, osećaj da joj je učinjena nepravda, osećaj neravnopravnosti koji joj je društveni sistem nametnuo, učinio je da se opoziciji u Srbiji srpsko pitanje učinilo kao eminentno demokratsko pitanje⁸³, kao pitanje da li je Jugoslavija sposobna za građanina. No za razliku od Slovenije gde je politička artikulacija građanskog društva zaboravila da tematizuje pojam jugoslovenskog građanina ovde imamao obrnutu sliku: tematizacija građanina u Srbiji nije praćena odgovarajućom tematizacijom građanskog društva. *Tamo je ideji građanskog društva nedostajao građanin; ovde ideji građanina nedostaje građansko društvo.* To su slike slovenačke i srpske opozicije.

Lider i Srbi

Upravo činjenica da jedna po sebi samorazumljiva i trivijalna parola "*Da i Srbija ima svoje interese*" može da animira jedan ceo narod, a da onog kome je institucionalna pozicija omogućila da je javno artikulise pretvori u lidera nacije, indirektni je dokaz

⁸¹ Ideološki proizvedena istorija je oblik legitimacije savremenosti.

⁸² Upravo ovaj nacionalizam je ona moć koja stvari vraća na svoje mesto. Ovo vraćanje mora biti emotivno, ukoliko hoće da ima praktičku moć; u suprotnom bi to mogli uraditi i arhivari u bibliotekama. Strast daje život i snagu ideji. Uporedi i tekst Bečković Matije, "Srbija nema prećih zadataka nego da je ima", "Književne Novine" br. 772, Beograd, 15. 3. 1989., kao i "Zaključke s vanredne skupštine književnika Srbije" u kojima dominira osećaj povređenosti i razočaranja. Ovo razočaranje nije praćeno toliko izlivom negativnih emocija koliko nekom vrstom rezignirane pomirenosti.

⁸³ "Srpsko pitanje je demokratsko pitanje" tvrdi Dobrica Ćosić, "Jugoslavija - država izneverenih očekivanja i neizvesne budućnosti", "Književna novine" br. 765, Beograd, 1. 12. 1988.

skiciranog stanja duha. Identifikacija naroda s vođom je pre svega posledica jedne intuicije da su napadi na Miloševića napadi na srpski narod. Ta indentifikacija je bila ojačana pojavom lidera kao čoveka koji je spreman na politički rizik; čoveka s onim osobinama koje je jugoslovenska politika a posebno srpska nakon 1972. god. utemeljena na mediokritetstvu, eliminisala⁸⁴. Identifikacija s vođom bila je pre svega reakcija na pokušaje da se sačuvaju postojeći odnosi koji su u Srbiji s pravom doživljeni kao nepravedni. Kategorije morala su dimenzija u kojoj je srpski narod počeo da doživljava svoju političku egzistenciju, no i ono mesto gde je iznova počeo da stiže političku zrelost. Teza "*da i Srbija ima svoje interese*" daleko je više od prazne retorike; ona ukazuje na novu vrstu političke samosvesti srpskog naroda. koja se ne može eliminisati fantazmagorijom bratstva i jedinstva i u nju ugrađenim programiranim zaboravom sopstvenih ekonomskih, kulturnih i istorijskih interesa⁸⁵. Događaji u februaru mesecu⁸⁶ i otvoreno proalbanska reakcija zapadnih republika ubrzali su ovaj proces političkog sazrevanja i jugoslovenski prostor očistili ideoloških obaveza i iluzija.

Rezultat ovog političkog sazrevanja nacije je izmena stava prema Jugoslaviji. Interes za Jugoslaviju, do juče vođen jednom emfatičnom emotivnošću transformisao se u racionalni interes za Jugoslaviju. Srbija ostaje zainteresovana i emotivno vezana za

⁸⁴ Tome je takođe doprinelo to što Srbi do danas u političkom vrhu nisu imali reprezentativne i jake figure; "što su izrazito slabi ljudi bili na čelu Srbije", uporedi, Mihailo Marković, "Za ravnopravnu demokratsku Srbiju", "Književne novine" br. 762. Beograd, 15. 10. 1988. Od 1972. Srbijom je, po opštem uverenju, dominirala plazmatična masa aparatčika, politički provincijalizam i poluprofesionalizam.

⁸⁵ U ovom svetlu treba razumeti i iznova pokrenuto pitanje Srba u drugim federalnim jedinicama, posebno Hrvatskoj. Pitanje kulturnih institucija i pitanje o jeziku Srba u Hrvatskoj je otvorilo ovaj problem a događaji u Kninu, Benkovcu, Srbu, Gračacu početkom marta su ga politički dinamizovali. Uporedi i "Zaključke sa Vanredne skupštine Udruženja književnika Srbije", stav 9.

⁸⁶ Političke demonstracije na Kosovu.

Jugoslaviju ali ne više pod starim pretpostavkama. Ako ne bude dovoljno raspoloženja Drugih za reintegraciju Jugoslavije Srbija će se okrenuti sebi i svojim interesima.⁸⁷ Ovaj stav jača kako u Partiji tako i kod srpske opozicije. Ovo srpsko hlađenje za Jugoslaviju je pozitivno za njenu egzistenciju. Jugoslavija može opstojati kao stabilna zajednica samo ukoliko postoji izvesna ravnoteža pozitivnih emocija.

Kao što je slovenačka partija borbom za održavanje tekovina Ustava zadobila neku vrstu legitimiteta⁸⁸ tako je i srpska partija borbom za promenu Ustava iz 1974. zadobila legitimitet u srpskom narodu. Zajednička forma u kojoj nacionalne partije zadobijaju legitimitet ispunjena je dijametralno suprotstavljenim sadržajima. Ta razlika u sadržaju na severozapadu je prezentovana pred zapadnom javnošću kao razlika između staljinizma i demokratije.

Polozicija srpske partije dobro se može sagledati iz njenog zahteva za ustavnim promenama, konstituisanjem Srbije⁸⁹ kao

⁸⁷ Uopredi, Mihailo Marković, "Temelji i perspektive", "Književne novine" br. 766-7, Beograd, 15-30. 12. 1988. ukazujuje na prednosti života u zajedničkoj državnoj tvorevini. On zahteva otvaranje dijaloga o ovom interesima, no ako dijalog ne uspe onda Srbija treba da se okrene sama sebi. Slično i u tekstu istog autora: "Smisao spora o državnosti srpskog naroda", *Gledišta* 9-10, 1988: "Jedino što preostaje (ako dijalog među Republikama ne uspe ZO.) jeste stvoriti pravnu i demokratsku državu u republici Srbiji koja će bratski saradivati sa svima koji to žele", s. 310; isto i u Mihailo Marković, "Za ravnopravnu demokratsku Srbiju", "Književne novine" br. 762, Beograd, 15. X 1988.

Slično zastupa i Dobrica Ćosić: "Kuda ćemo krenuti i s kojim ciljem i sredstvima, sami ili sa pravim saveznicima, ako ih imamo, treba slobodno da odlučuje pluralistički istorijski razum, a ne partijski forum.". Ti tonovi provejavaju i u raspravama o srbofobiji objavljeni u "Književnim Novinama" br. 768 i 769, Beograd.

⁸⁸ U tom smislu se najavljeni referendum u Sloveniji o kandidatu za Predsedništvo SFRJ tumači pre svega kao referendum o "poverenju žitelja Slovenije slovenačkoj politici i slovenačkim političarima" "Borba", Beograd, 7. 3. 1989. s. 4.

⁸⁹ "Vršenje ustavotvorne vlasti, kojom se ostvaruje pravo na sopstveno samoorganizovanje, sublimisani je izraz državnosti", "SR Srbija uskraćena je u ostvarivanju prava na samoorganizovanje,"

države i rešavanjem kosovske krize. Svoje zahteve da Srbija postane ravnopravna republika, dobijanjem pravnih ingerencija na celokupnoj svojoj teritoriji, partija legitimise pozivanjem na dosledno provođenje Ustava iz 1974. Ostale federalne jedinice su odmah shvatile da to vodi promeni odnosa moći na globalnom nivou. Našavši se u situaciji da ne postoje institucionalni mehanizmi niti dobra volja ostalih federalnih jedinica da se promeni ustavni položaj Srbije, partija je, koristeći latentno nezadovoljstvo naroda, koji je pitanje ravnopravnosti Srbije doživeo kao elementarno pitanje pravde i zaštite srpskih interesa na Kosovu, bila primorana na vršenje pritiska⁹⁰ nekom vrstom nacionalne homogenizacije i disciplinovanjem⁹¹ nagomilanog nezadovoljstva. Jačanje pokreta primoralo je snage *status quo* da otvoreno pokažu da su protiv uspostavljanja ravnopravnog položaja Srbije. Vojvodina i Kosovo su bili neuspela oružja tih intencija. Time su unutrašnje napetosti u okviru Jugoslavije narasle.

Drugi moment je zahtev za *privrednom i ekonomskom reformom*. Ovaj zahtev se sastoji u zalaganju za razvoj tržišta, uvođenje raznih oblika mešovite svojine, s tim da društvena

V. Jovičić, "Književna reč", br.330. Beograd, 25. 10. 1988.

⁹⁰ Primedbe da se promene ne odvijaju kroz institucije sistema su cinične; sistem je institucijom veta tako ustrojen da onemogućuje svaku promenu. U tom smislu vaninstitucionalni pritisak je jedino od sredstava da se potencijal konflikta oslobodi i eventualno razreši. Upravo zato što je forma pritiska modus u kome se traži rešenje, pozivanje na demokratske procedure, kojih nema, (ukoliko pravo na veto nije izjednačeno s pojmom demokratije) ima samo snagu apela, moraliziranja a ne sistemsku snagu. S druge strane pozivanje na većinu "nije argument" u društvima koja funkcionišu na nedemokratskim osnovama, već je snaga autoriteta argument. Uporedi, Žarko Puhovski, "Marksizam na ivici", intervju *Ideje*, 2/1988. s.124.; Stoga pozivanje na volju većine u Jugoslaviji izaziva nedoumicu: Koje većine, srpske, albanske, slovenačke ...?

⁹¹ Moglo bi se tvrditi: da je Milošević mobilizacijom energije nezadovoljstva, uspeo da neki način kontroliše i amortizuje eksplozivnu situaciju, za razliku od opušbi sa Severozapada da ju je svojom politikom intenzivirao i dinamizovao. Uporedi, Ciril Zlobec, "Danas", Zagreb, 21.3. 1989. gde tvrdi da je za sadašnja međunacionalna neprijateljstva kriva i Miloševićeva "agresivnost".

svojina ostane vladajući svojinski odnos⁹². U tom pogledu program srpske partije ne razlikuje se mnogo od programa slovenačke partije. Sličnost reformskih zahteva nije dovela do pacifikacije spora. Promena odnosa moći koji su u toku na Zapadu jača konfederalne tendencije (čak do zahteva za otepljenjem). U Srbiji, naprotiv, zahtevi za jačanjem federacije i centralizacijom privrednih funkcija koji se pravdaju pre svega većom ekonomskom racionalnošću (a manje emotivnom vezanošću Srba za Jugoslaviju), postaju sve snažniji. Pri tome se obe strane pozivaju na Evropu⁹³. Srpska partija na procese integracije u Evropi, slovenačka partija i opozicija na stanje političke demokratije, civilno društvo i poduzetnički duh Zapadne Evrope. Kao i svi ostali pojmovi i pojam Evrope se raspao u interpretativnom polju.

Dosadašnja analiza nam je pokazala da je *pravo* čvorište spora, odnos prema Jugoslaviji⁹⁴ (posredno prema Srbiji). Pitanje karaktera jugoslovenske federacije se svodi na pitanje odnosa moći između republičkih i nacionalnih elita. Upravo je to rezimirano u tezi o Jugoslaviji kao ugovornoj tvorevini. No, da li će ugovor sklapati osam odnosno šest međusobno ravnopravnih federalnih jedinica sa stanovišta nacionalnih država je od odlučujuće važnosti. Niko ne postavlja pitanje jugoslovenskog naroda.

⁹² Uporedi, Mira Marković, "Sa savetovanja komisije za idejni i teorijski rad GK OSK Beograda", "Politika", Beograd, 8. 2. 1989.

⁹³ Evropa je postala pojam nade i frustracije. Jugoslavija mora prihvatiti procese modernizacije i integracije u Evropu, ali ne po cenu gubljenja identiteta. Empfatično spominjanje Evrope je izraz nagomilane frustracije i jakog osećanja provincijalnosti koje postaje tim veće što ideja Evrope dobija više na snazi. Ideološka pretencioznost sedamdesetih godina vraća se sada ne toliko u vidu materijalnog siromaštva kolikou vidu duhovne neutemeljenosti i pustoši.

⁹⁴ Uporedi TANJUG-ov izveštaj sa "Sednice predsedništva CK SK Srbije od 6. 3. 1989." gde se zahteva raščišćavanje "pogleda na karakter jugoslovenske federacije, skupštinski sistem, politički pluralizam, odnose u socijalističkom frontu, odnose između države i političkih organizacija....", "Borba", Beograd, 7. 3. 1989.

Između srpske i slovenačke partije principijelno nema razlike ni po pitanju o političkom pluralizmu. Obe polaze od toga da partija mora odustati od političkog monopola⁹⁵, ali da mora sačuvati avangardnu poziciju. Izričito su protiv restauracije građanskog društva i višestranačkog sistema⁹⁶. Razlika je samo u tome što se na teritoriji Slovenije javljaju savezi a na teritoriji Srbije još ne. Detaljnija analiza bi pokazala da je ovo javljanje ili nejavljanje političkih saveza manje stvar demokratske orijentisanosti nacionalnih partija a više stvar konkretnih procena kako partija tako i opozicionih aktera u kojoj je meri njihova delatnost odnosno odsustvo delatnosti u funkciji trenutnog nacionalnog interesa. Upravo je ovo jedan od razloga izostanka formalnog konstituisanja opozicije u Srbiji. *Teza da "nije vreme" više je izraz taktičke procene globalne jugoslovenske situacije nego posledica otvorene represije.*

Totalitarna opasnost?

Upravo je to za dobronamerne kritičare situacije u Srbiji jedan od glavnih argumenata u nastojanju da se dokaže da procesi u Srbiji vode obnovi totalitarizma. Totalitarizam podrazumeva na izvestan način dobrovoljno odustajenje od političkog diferenciranja i autonomije⁹⁷. To odustajenje se u Srbiji odvija nastajan-

⁹⁵ Ovde se ističe da demonopolizacija i reforma SK ne može ići nezavisno od promena i reforme političkog sistema. "Predsedništvo CK SK Srbije konstatuje da se bez radikalne reforme SK ne mogu ostvariti ni ekonomske ni političke reforme, ali i da bez reformi političkog sistema i reforme u oblasti privrede i društveno ekonomskih odnosa, nema ni reforme SK, *da zajedno sa svim socijalističkim snagama, povede društvo iz krize*", "Borba", Beograd, 7. 3. 1989. Prvi deo iskaza generalno stoji; drugi deo (podvučen) pokazuje kako je zamišljena ta reforma.

⁹⁶ Uporedi izjavu Dače Markovića "Politika", Beograd, 8. 2. 1989.

⁹⁷ Kao jedan od indikatora protofašizma u Srbiji Mastnak i Žižek ukazuju na slaganje srpskih intelektualaca s političkim zahtevima Slobodana Miloševića i pokreta masa. Uporedi, Tomaž Mastnak,

jem populističkog pokreta⁹⁸ i bonapartističkih⁹⁹ tendencija. Staljinističke snage svoj politički projekt legitimišu upravo pobunjenim narodom koji postaje sredstvo u cilju učvršćivanja poljuljane partijske države. U tu svrhu Milošević koristi s jedne strane srpski nacionalizam iako lično ne mora biti nacionalist, da bi posredstvom *teze o jačanju Srbije zadovoljio težnje ljudi da simbolički participiraju u moći*, a, s druge strane, tezom o *antibirokratskoj revoluciji* koju svodi na kadrovske promene, uspeva da socijalno nezadovoljstvo izmanipuliše u korist jačanja upravo onih mehanizama poretka koji su i doveli do socijalnog nezadovoljstva.

Pitanje u zaoštеноj formi bi konačno glasilo: *da li eminentno demokratsko pitanje položaja Srba u Jugoslaviji može biti instrumentalizovano u svrhu jačanja totalitarnih pretpostavki egzistencije Srbije a time i Jugoslavije?*¹⁰⁰

"Nemčija 1933", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989. s. 28; slično, Slavoj Žižek, "Filozof u ludnici politike" (intervju) "Start" 524. Zagreb, 18. 2. 1989.: "Da nam je netko još prije pet godina rekao da će jedna takva monolitna partijska totalitarna forma uživati podršku nekoć disidentske inteligencije, Ljubomira Tadića i sličnih, rekli bismo mu da je lud" s. 30. Odgovor na ove optužbe pruža Zoran Đinđić, "Tito je umro '68", "Mladina", Ljubljana 3. 3. 1989, izlaganjem geneze i pozicije fenomena "beogradski intelektualac".

⁹⁸ Tezu o srpskom *maspoku* izneo je već Horvat Branko, "Tri aspekta kosovskog problema", "Književne novine" br. 730, Beograd, 15. 4. 1987. s. 13.

⁹⁹ Uporedi tezu Eugen Pusića iznetu u nedeljniku "Danas", Zagreb, 21. 2. 1989. da kompartijski bonapartizam u Srbiji vodi u laganu restaljinizaciju.

¹⁰⁰ O tome uporedi polemiku između Mihaila Markovića i Zagorke Golubović, Diskusija o saopštenju Mihaila Markovića "Jugoslovenska kriza i nacionalno pitanje" *Gledišta* 5-6/1988, poentirana je stavom Z. Golubović da je "zahtev za rešavanjem srpskog pitanja pre svega kao pitanje srpske državnosti (tj. suverenteta srpske nacionalne birokratije), (...) jednostran, i ide više na ruku državotvornosti nego mogućoj demokratizaciji" s. 218. tj. u interpretaciji Mihaila Markovića, "Smisao spora o državnosti srpskog naroda", *Gledišta* 9-10/1988. teza izražena u pitanju "Nije li izjednačavanje statusa srpske republike s drugim nacionalnim

Na ovo bi se lakonski moglo odgovoriti: da, ali malo je verovatno. Greška u argumentacija leži u tome što previše naglašava moć partije a premalo naroda. Naime, pod pretpostavkom da je motivaciona struktura partije u gornjoj argumentaciji korektno izložena (a i to može biti pod znakom pitanja¹⁰¹), treba videti i one, na početku pomenute, evolucione i motivacione potencijale "ulice". Logika situacije se obrazuje tek kao rezultat ovih *motivacija* i njihovog *okruženja*.

Prvo, iz činjenice da je srpska partija bila jedina politička snaga koja je imala dovoljno moći da problem Kosova i Srbije efektivno stavi na dnevni red, i time povрати izgubljeni legitimitet, pre sledi teza da je vezivanje naroda za partiju vezivanje za njenu političku snagu a ne za njen ideološki program. Dakle, ovde nije reč toliko o rehabilitaciji one konfiguracije ideološke svesti koja je okarakterisana kao neostaljinistička svest¹⁰², niti o ideološkoj

državama u sukobu s projektom demokratizacije političkog sistema Jugoslavije?" s. 301 važila bi samo u slučaju da postoji realna, dovoljno snažna politička volja na nivou Jugoslavije koja je zainteresovana za realizaciju naznačenog demokratskog projekta. No to nije slučaj pa se stoga daje prednost stavu političkog realizma nasuprot stavu političkog idealizma. S druge strane M. Marković ukazuje da gornje pitanje meša dva nivoa: pitanje narodnog suvereniteta i nacionalne ravnopravnosti. Problem na kome insistira Z. Golubović je u tome da nacionalna emancipacija i ravnopravnost naroda ne garantuje i slobodu građanina. Međutim ona greši kad tvrdi da je ova "ravnopravnost" iluzija bez slobode građanina.

¹⁰¹ Na iznenađenje kritičara crnogorskog bunta kao desnopolističkog pokreta ("...bit crnogorskog puča je duboko antidemokratska") pokazalo se da baš u okviru crnogorske partije struji trenutno najsvježiji vazduh. U zvaničnim dokumentima "Miloševićevih bojovnika" tvrdi se da je konkurencija političkih programa i ideja uslov daljeg opstanka SK i predviđa se realna mogućnost višepartijskog sistema pod uslovom da partija ostane kakva je danas. "Danas", Zagreb, 21. 3. 1989. uporedi i "NIN", Beograd, 19. 3. 1989. gde se traži "trezveno analiziranje višepartijskog sistema" i zalaže za konkurentne ideologije s socijalističkim predznakom prema ideologiji SK...

¹⁰² Mastnak i Žižek u navedenim tekstovima tvrde: "Konografija gibanj na jugu je izraziti vezana na samorazumevanje jugoslovenske države, s podobami voditelja, z zaklinjanjem mrtvemu predsedniku

okupaciji svesti srpskih masa putem partijske ideologije, koliko o nekoj vrsti saveza iz nužde. Indirektan dokaz za ovu tezu mogla bi biti činjenica da je u kollektivnoj svesti Srba upravo partija najveći krivac za "prevaru" srpstva. Upravo u tom svetlu se može sagledati i logika zaključaka sa zajedničke sednice Predsedništva Srbije i Predsedništva CK Srbije gde se kaže da će Kosovo ostati srpsko sa ili bez Saveza Komunisti.

Kako je Milošević simbolička figura srpske borbe za Kosovo, to je narod vezan za partiju u onoj meri u kojoj je to i njegov simbol. Otuda opravdane teze o populizmu. No, nije svaki populizam apriori totalitaran. Naročito ako se ima u vidu da temelj ovog populizma leži i sistemskoj poziciji najglasnijih kritičara populizma¹⁰³.

Drugo, nismo uvereni da je *srpski nacionalizam*¹⁰⁴ dobio dramatične razmere i da je jedna od najvećih opasnosti po jugoslovensku zajednicu iz više razloga. *Prvo*: da bi kritika bila opravdana kritičar bi morao napustiti sopstvenu poziciju (poziciju Ustava iz 1974.); *drugo*: istorija jugoslovenskih nacionalizama je istorija antisrpskih nacionalizama; *treće*: celokupno višegodišnje kretanje masa (sem pojedinih ekcesnih slučajeva) nije rezultiralo ni u jednom zahtevu za većim pravima Srba u odnosu na druge. Priroda srpskog nacionalizma je nacionalizam povređenog dostojanstva (to je najočitije bilo posle mitinga u Sloveniji¹⁰⁵); *četvrto*

in živemu voditelju in tako naprej."

¹⁰³ Uporedi, Slobodan Samardžić, "Između nacionalnog i demokratskog", "Književne novine" 770, Beograd, 15. 2. 1989. prema kome je autoritarni populizam u Srbiji pre svega rezultat okruženja, njegove nesprenosti na "postavljanje srpskog nacionalnog pitanja."

¹⁰⁴ Uporedi, Tomaž Mastnak, "Nemčija 1933", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989. gde se tvrdi da je "srpska nacionalkomunistička revolucija" materijalna snaga "preventivne protidemokratske revolucije".

¹⁰⁵ Povod za demonstracije po Draganu Tomiću Predsedniku GK SSRN Beograda bio je skup u Cankarjevom domu; uporedi, "Borba", Beograd, 3. 3. 1989. Uporedi i sadržaje transparenata s ovog skupa: "Dole razbijači" "Sve ste brzo zaboravili" "Sve je

četrdeset godina življenja pod hipotekom velikosrpskog nacionalizma i zatamljivanja srpskog doprinosa za egzistenciju Jugoslavije dovoljan je dokaz srpske tolerancije i trpeljivosti i, konačno, *peto*: situacija da se Srbija poslednja konstituiše kao nacionalna država može se razumeti dvojako: a) ili da su je drugi u tome sprečili ili b) da nije htela da se konstituiše kao nacionalna država. U slučaju a) njen nacionalizam je odbrambeni nacionalizam, u slučaju b) dokaz više da nije opterećena nacionalizmom.

I konačno *treće*: nezavisno od motivacije partije, ona problem Kosova može rešiti tek razgrađivanjem svojih pretpostavki. Ona to ne zna ali čini. Pokažimo to.

U svetlu gornjeg pitanja razmotrićemo tezu o *antibirokratskoj revoluciji* kojom Milošević, pozivajući se na volju naroda, legitimizuje svoj politički projekt. Ako se složimo s tezom da ona to inicijalno i jeste po sopstvenom samorazumevanju i intencijama; ostaje pitanje da li to i objektivno jeste.

Upravo u ovoj tački *skeptik* razvija svoju argumentaciju. Naime on tvrdi: da nezavisno od intencija socijalnih aktera, logika sistema koja počiva na tezi o partiji kao avangardi, nužnim načinom izigrava polaznu tačku. Kako nije reč o promeni temelja sistema utvrđenih komunističkom ideologijom politička energija neće biti iscrpna u promeni strukture vlasti već u promeni njenih reprezentata. Time se, nastavlja dalje skeptik, temeljni problemi društva ne rešavaju nego pomeraju u stranu a fokusiraju se lažna polja koja apsorbuju energiju nezadovoljstva.¹⁰⁶ Tehnologija ovog samozavaravanja je populizam a njen rezultat revitalizacija komunističko boljševičke slike sveta. Ovaj proces u kojoj partija iznova stiče svoj legitimitet putem kadrovske izmene i *mitske obnove izvornih* načela ona izjednačava sa reformom. Ovo je, između ostalog, bila sudbina svih levih kritika komunizma. Predominancija morala nad politikom je završavala

jasno".

¹⁰⁶ Silva Mežnarić u "Borbi", Beograd, 30. 1. 1989. tvrdi da partijski populizam ima za cilj da maskira a ne da reši situaciju žrtvovanjem jednog broja pripadnika partijske elite.

kao nemogućnost promene politike.

Upravo to je na delu u Srbiji, nastavlja *politički analitičar*. Pod maskom antibirokratske revolucije, Milošević suspenduje legalne institucije sistema eksploataciom narodnog nezadovoljstva i kosovskog problema u cilju borbe za vlast¹⁰⁷. Zato politički zaokret u Srbiji i ne može da ponudi ništa novo do kadrovske seče koja će samo dovesti do personalne izmene¹⁰⁸ u strukturi vlasti a da samu vlast neće u njenom temelju dirnuti pošto on ne ide toliko za promenom sistema koliko za novom podelom vlasti. U tu svrhu angažuje prigušeni nacionalizam srpskog naroda¹⁰⁹. Rezultat svega toga biće revitalizacija neostaljinizma¹¹⁰. Dokaze nije teško naći¹¹¹. Tako su u figuri Miloševića spretno

¹⁰⁷ Uporedi, Slaven Letica, "Lepa Brena i Ivo Robić"; "Danas", Zagreb, 14. 2. 1989.; isto Slavoj Žižek, "Filozof u ludnici politike" (intervju) "Start" br. 524. Zagreb, 18. 2. 1989; Tomaž Mastnak, "Nemčija 1933", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989. s. 25-8;

¹⁰⁸ Prema nekim neformalnim izvorima u Vojvodini je kadrovska izmena obuhvatila oko 5000-6000 ljudi. Koliko znam ovaj podatak nije demantovan.

¹⁰⁹ I teza o *izvozu revolucije* od koje su se nenadano uplašile sve nacionalne birokratije koje su utemeljene u samobitnosti sopstvenog naroda, tezu o "izvozu revolucije" revno plasira nedeljnik "Danas"; tako npr. Jevrem Brković tvrdi da su događaji u Crnoj Gori rezultat zavere Miloševića i kompanije ("Danas", Zagreb, 7. 2. 1989.) Nenad Bućin je bio produžena Miloševićeva ruka. J. Lovrić govori o "smena s daljinskim upravljačem" ("Danas", Zagreb, 21. 2. 1989.)

¹¹⁰ Janko Pleterski tako tvrdi da je u Srbiji prevladala koncepcija jednostranačkog monopola koja se potvrđuje na isključivanju drugčije mislećih pri čemu se ne biraju sredstva, "Borba", Beograd, 17. 2. 1989.). Srbija je ta koja onemogućuje "socijalizam po meri čovka". Teza o staljinizmu u Srbiji zastupana je i na sednici CK Hrvatske u januaru mesecu, uporedi "NIN", Beograd, 29. 1. 1989.

¹¹¹ Dovoljno je uputiti na tekst V. Štambuka "Klasa i demokratija", "NIN", Beograd, 29. 1. 1989. Autor događaje u Srbiji karakteriše kao obračun SK i naroda sa etatističkim birokratskim snagama, kao "novi oblik klasnog revolucionarnog delovanja" kao formu "rastresanja okamenjenih institucija sistema". "Ta 'ulična demokratija' nije rušilačka ni u odnosu na svoju okolinu ni u odnosu na društveni sistem. Ona je rušilačka samo u odnosu na

spojena dva aspekta: totalitarizam i Srbi¹¹².

Tu sad nastavlja politički *pragmatičar*: Kako je politički pokret izuzetno snažan, jedina strategija odbrane je odbrana status quo. Figura Tita i titovskog nasleđa je ono efikasno oružje koje političkog protivnika, u onoj meri u kojoj ga je interiorizovao, razara iznutra. Naime, usled strukture ideološkog polja utemeljenog na tradiciji harizme, protivnik ne može realizovati svoj politički naum a da se s tim poljem ne sukobi.

I tu dolazimo do odlučne tačke iskliznuća koja izvodi iz ravnoteže i Miloševića i njegovog partijskog oponenta.

Upravo u ovoj dimenziji pokazuje se evolucionari potencijal antibirokratske revolucije. A to je nemogućnost srpske partije da zaposedne polje na koje njegovi partijski oponenti iz pragmatičkih a ne iz ideoloških razloga takođe pretenduju. To smo nagovestili već na početku činjenicom da Jedan odbija da pomene ime Jednog. Iskorak ne određuje više toliko ideologija koliko politička nužda. Ideološka "ortodoksnost" Miloševića i srpske partije ma koliko

birokratiju. Jasno je stoga da svi oni, u rukovodstvima ili van njih, koji su protiv ovog oblika klasne borbe u stvari su s druge strane barikade - pripadaju *birokratiji/ kontraklasi*." "Radnicima je jasno da da je cilj obaranje birokratije a ne rušenje sistema. Zbog toga se većina radnika odmah prihvata posla ili organizuje nesmetanu proizvodnju dok učestvuje u u akcijama *obaranja i zamene* rukovodstva. Iako se poziva na rastresanja institucija sistema V. Štambuk završava samo na nivou "*obaranja i zamene* rukovodstva". Na taj način radnička klasa revitalizuje SK pa "budućnost Jugoslavije pripada radničkoj klasi i obnovljenom jedinstvenom Savezu komunističara. Sve ostale vizije, politička organizovanja jesu parcijalna, nacionalna i nemaju više svoju šansu." Slično tvrdi i Zoran Todorović koji reformu izjednačava sa postojećom kadrovskom čistkom. "Borba", Beograd, 17. 2. 1989.

¹¹² Slavoj Žižek, "Filozof u ludnici politike" (intervju) "Start" 524. Zagreb, 18. 2. 1989.; Milošević je "ujedinio ortodoksnost staljinizam s elementima onog što nazivamo desni populizam. Ničega se nije odrekao. Proglašava se Titovim naslednikom i vraća ortodoksnosti partijskoj retorici i istodobno sve to spaja s elementima protofašističkog populizma", "Milošević je u odnosu prema klasičnom titističkom samoupravljanju isto što i fašizam u odnosu prema tradicionalnom kapitalizmu"

ona retorički bila prisutna više nije ona moć koja strukturira politički prostor već situacioni imperativi koji se oblikuju upravo kroz zahteve onih koji je trebalo da budu objekt manipulacije, kao i kroz otpore onih koji se zalažu za postojeću distribuciju moći. Vođa postaje vođen. Ishod je neizvestan. Za izvesno vreme mogla bi ga odložiti samo vojna intervencija koja ne bi razrešila situaciju nego bi je samo privremeno hibernirala.

Razgrađivanje Titovog kulta

Pokret naroda u Srbiji, nezavisno od sopstvenog samora-zumevanja, ozbiljno je doveo u pitanje ono što se podrazumeva pod sintagmom "Titova Jugoslavija"! Ovaj je pokret udario na onu strukturu društvene moći na kojoj počiva jedna nesposobna i neproduktivna državna mašinerija¹¹³ ustrojena na zadovoljavanju interesa nacionalnih birokratija¹¹⁴. Insistiranje Srbije na doslednom provođenju Ustava iz 1974 je svojevrсни *reduktio ad absurdum*. Odgovornost za ovo ne pada na nju, ona je samo dovela do kraja sistem vrednosti koji joj je nametnut i time pokazala manjak njegove racionalnosti, a s druge strane je promenom odnosa moći destabilizovala sistem.

Milošević je upravo svojom sistemskom pozicijom prisiljen na razgradnju one *simboličke konfiguracije* u okviru koje se reprodukuje jugoslovenska zajednica. On je prisiljen kako genezom problema (zahtevom za promenom ustavnog položaja Srbije što je titovsko nasleđe) tako i proizvodnjom interpretativnog spora o ideološkom nasleđu. *Zapravo, nastupom jedne nove retorike direktno se udarilo na one simboličke konfiguracije u kojima se*

¹¹³ Prema nekim podacima ima oko 900 000 činovnika u neprivredi i 1 700 000 u privredi što je 40% ukupno radno zaposlenog stanovništva.

¹¹⁴ "Konfederacija je postala oblik vladavine privilegovane nacionalne oligarhije..." Ljubomir Tadić, "Nacionalne strasti kao zamena za demokratiju", "Književne novine" br. 709, Beograd, 1. 6. 1986.

legitimisala postojeća raspodela moći. Upravo to, logikom situacije nametnuto odustajenje od borbe za ideološko titovsko nasleđe, ciničnim insistiranjem na njemu, zahtevom za doslednim provođenjem Ustava iz 1974. označilo je političku smrt mita. Više se ne vodi borba oko intepretativnih razlika u tumačenju sadržaja mita, i sama forma postaje nevažna. Ovaj raskid s retorikom ideologije Ustava iz 1974. bio je moguć samo pravljjenjem jednog koraka unazad, vraćanjem izvornijoj i jednostavnijoj komunističkoj retorici. No, ovo se pokazalo objektivno kao velika prednost, motivaciona sposobnost te retorike, zasnovana na njenoj jasnoći, nije istovremeno značila i okupaciju onih koje je pokrenula. Opasnost od nove ideologizacije, mislim da je iluzorna. Upotrebu neolenjinističke ideologije treba shvatiti pragmatiski kao formu destrukcije titovskog nasleđa. Intelektualna istorija ponavlja se kao politička.

Zapanjujuće je da su napadi na Miloševića upravo od strane "demokratske" javnosti zapada počivali na kategorijama samoupravne titovske ideologije. Tu je prestajala svaka razlika između Vrhovca, Jelene Lovrić¹¹⁵ i Kučana. Titovsko nasleđe je postalo sinonim za liberterske vrednosti, za pravnu državu, za poštovanje građanskih prava. Ovakva kontaminacija nije odavno zabeležena. Celokupna ideološka ropotarnica stavljena je u pogon. Ako je i vođena pragmatičkom logikom savlađivanja političkog neprijatelja kome je pripisana staljinistička, nacionalistička i totalitarnistička retorika, njen rezultat je bio samo utvrđivanje onoga što je već odavno mrtvo i odbrana onih političkih snaga koje su zemlju dovele na rub egzistencijalnog očajja. Na delu je svojevrsna nekrofilija i njome se pokazuje ko je stvarno konzervativan u Jugoslaviji, kao i čije jezičke matrice proizvode one simboličke strukture u kojim se odigrava svojevrsna ekonomija moći¹¹⁶.

¹¹⁵ Jelena Lovrić, "Titov put" kao znak raspoznavanja, "Danas", Zagreb, 14. 2. 1988.

¹¹⁶ Tako npr. Vjesnik napada R. Morinu da ne spominje Tita. Tako V. Mikecin povodom pitanja o ustavnom položaju jezika u Hrvatskoj: i mogućnosti uvođenja naziva hrvatsko-srpski kaže da

Paradoksalnost situacije je u tome što borci protiv partijske države tu istu državu pokušavaju da odbrane titovskim autoritetom.

Kako Miloševićeva politika htela ne htela stoji u sukobu sa titovskim političkim nasleđem, to je za očekivati da će u Srbiji Titova harizma biti i oficijelno dovedena u pitanje. A Jugoslavija se ne može emancipovati dok ne izađe iz Brozove senke, izvan one važeće političke simbolike unutar koje se do sada stvarnost interpretativno iskušavala.

Izlazak naroda na ulice, izmenjena retorika u kome su se postavili problemi, te proklamovana antibirokratska revolucija, (stvarna ili imaginarna) predstavljaju period političkog i socijalnog obrazovanja naroda, period sticanja jednog socijalnog iskustva, formiranja političke volje koju neće biti lako suspendovati. Upravo ova nagomilana energija može biti zalog daljeg procesa demokratizacije. Činjenica je takođe, da su efekti socijalnog bunta za izvesno vreme prigušeni, borbom za realizaciju nacionalnog interesa. No, upravo ta borba za realizaciju nacionalnog interesa, koja je ovde vezana za afirmaciju građanskih prava, nosi u sebi demokratski potencijal. Ona vodi direktno, (zahtevom za reprezentacijom građana), ili indirektno, dovođenjem postojećeg stanja do apsurdna, reafirmaciji onih institucionalnih struktura koje čoveka uvažavaju kao građanina a ne samo kao nacionalno biće što je temeljna pratpostavka demokratije na nivou Jugoslavije.

Na kraju dolazimo do jedne paradoksalne konfiguracije. Svaki od aktera ove dramske igre dospeva u situaciju ironičnog obrta, tj. u poziciju da je uvek nešto drugo od onog što bi hteo biti. Prvobitne motivacije se ne prepozaju u sopstvenom proizvodu. Otud toliko uzbuđenje kad se u očima Drugog vidi slika sasvim drugačija od očekivane. Željeno razbistravanje i strukturiranje političkog prostora u svetlu: "*civilno društvo protiv vlasti*", kod nas se, nažalost, pokazuje kao njegova patologizacija.

Slovenačka opozicija je nastupila sa zahtevom za civilnim društvom, za političkim upražnjavanjem formi moderne pravne

je reč o "*akciji za reviziju Titovskog nasleđa u Jugoslaviji*" "*Danas*", Zagreb, 14. 2. 1988.

države, a trenutno je jedna od motornih snaga ne samo očuvanja nacionalne državnosti¹¹⁷, koja u jedinstvu Jugoslavije vidi samo paravan za hegemoniju moćne Srbije¹¹⁸, već i "lobby" za "oblikovanje Albancev kot samostojnega političnega subjekta"¹¹⁹ što Srbi na svaki način pokušavaju da spreče¹²⁰. Sistemska ugroženost samog koncepta civilnog društva na ovom tlu, ovde je transponovana u osećaj ugroženosti slovenačkog naroda. Groteskna patetika predimenzionirane nacionalne svesti je narcisoidno izjednačila civilno društvo sa svojim nacionalnim bićem. Kako je ideja autonomije sa građanina prešla na naciju, to je onda ne samo razumljiva priča o Albancima kao samostalnim političkim subjektima, Slovencima kao samostalnim političkim subjektima, Srbima kao samostalnim političkim subjektima itd., nego isto tako i neke vrste saveza sa vladajućom partijom u onoj meri u kojoj je ona, normalno, slovenačka, albanska, srpska...

U borbi za moć nestaju predrasude, pa tako *slovenačka partija* počinje da čini koncesije opoziciji najpre u jeziku. Partija

¹¹⁷ "To smo doživeli pri prihvatanju amandmana saveznog Ustava. To doživljavamo sada, kada menjaju srpski Ustav. Sadašnji odnosi na Kosovu imaju svoje korene upravo u promenama saveznog Ustava.", "Za tragiku kosovskih rudara zato smo krivi i sami, jer smo popustili pritisku jednog dela države, koji je nametnuo centralističke amandmane saveznom Ustavu." Igor Bavčar, "U kakvoj to državi živimo?", "Borba", Beograd, 7. 3. 1989.

¹¹⁸ Slavoj Žižek, "S tiranom do Tirane", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989

¹¹⁹ Slavoj Žižek, "Kosovo: Leto nič", "Mladina", Ljubljana 3. 3. 1989.

¹²⁰ Zaista više nije jasno, gde su Albanci ostvarili svoju autonomiju/"državu" u Srbiji ili Sloveniji. Tekst čoveka koji ne "poseduje dovoljno informacija" o Kosovu samouvereno iznosi tezu o Srbima kao nasilnicima i onda kad su izloženi nasilju. Uporedi: "Srbi in Črnogorci nisu trpeli zato, ker bi imeli Albanci 'preveč avtonomije in svobode', ampak zato ker sami Albanci dejanski nisu bili priznati kot enakopraven političen partner. Če hočeš na nekoga pritisniti s civilizacijskimi vrednotami, ga moraš najprej priznati za avtonomen političen subjekt." Slavoj Žižek, "Kosovo: Leto nič", "Mladina", Ljubljana 3. 3. 1989.

je progovorila liberalnim jezikom, jezikom opozicionog diskursa, jezikom kontrahenta koji je simbolički hegemonizovao slovenački prostor¹²¹. Ne može se kupovati roba kojoj se ne zna prodavac. A kao što znamo, čin kupovine je čin priznavanja. Ko je u ovoj razmeni trenutno bolje prošao nije teško naslutiti, barem u situaciji gde kupac može bez prodavca. Borbu za nacionalnu državnost je i partija formulisala kao borbu za civilno društvo. Time je partija jednim potezom zadovoljila slovenački narod u "bogatstvu njegovih političkih artikulacija". Ta igra s jezikom, koja ipak nije odustala od ideološke ikonografije Ustava iz 1974, rezultirala je nekom vrstom konsenzusa kojim je partija pribavila sebi legitimaciju.

Srpska partija u izvesnom smislu je u suprotnoj situaciji. Njen pokušaj da u simboličkom okviru revitalizovane komunističke ideologije iznova postavi, redefiniše i razreši nagomilane probleme i da time iznova udahne snagu ideji socijalizma u njenom klasičnom liku, logikom situacije biva neprekidno iznevjeravana. Povratak mitološkim korenima pokazuje se kao napuštanje mitologije. Paradoksalnost situacije sastoji se u tome što njena snaga ne počiva na željenoj ideološkoj čistoti nego na onome što ona ideološki ne sme da prizna: na činjenici da ona svoj legitimitet zadobija rešavanjem nacionalnog a ne klasnog pitanja. Nužda da reši kosovsku krizu i da realizuje ideju jedinstvene Srbije s druge strane je dovodi u sukob s ideologijom 1974. i s njenim glavnim protagonistom Josipom Brozom. Zahtev: biti pravoveran i rešiti Kosovsko pitanje nije ostvarljiv. Otuda je cinično dozivanje sa strane na poštovanje ikone. Mudro uzdržavanje lidera od odgovora ojačano je parolama i transparentima naroda pred Skupštinom. Ova situacija srpske partije da njena snaga počiva u drugom registru od željenog, prisiljava je na permanentno spajanje različitih elemenata što je posledica, manje svesne odluke njenih aktera a više reakcija na neposredne imperATIVE političke

¹²¹ Tomaž Mastnak, "Nemčija 1933", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989.

zbilje. Upravo ovo joj daje dinamizam pa je vrlo teško prognozirati njenu dalju evoluciju koja će uveliko zavisiti i od sazrevanja političke volje opozicije.

"Srpska" opozicija koja u demokratskom konstituisanju Jugoslavije vidi i nacionalni interes Srba, kao da poentira ovu čudnu sliku političkog prostora. U vremenima "demokratskog mirovanja" u ostalim delovima Jugoslavije tj. u vremenima "kad nije bilo vreme", ona je jedina bila na sceni, ulazila u ekscesne i rizične situacije da bi normalizovala svoje prisustvo, da bi svojim glasom destruirala homogeno-cinični ideološki prostor. Iznenada, danas, "kad je vreme", kad su svi progovorili i svi osetili dah "proleća", srpska opozicija kao da odustaje od namere da pribavi toliko željeno priznanje i kao da svojim "ćutanjem" težnju za demokratijom ostavlja za neka druga vremena.

U doba kad mnogi od opozicionih aktera smelo zaključuju da su elementarne pretpostavke za demokratiju najzad realizovane, srpska opozicija, do juče najradikalnija u Jugoslaviji objavljuje: ne, tih pretpostavki još nema. Upravo struktura političkog polja čini da ono što je do juče bio sanjani cilj, mogućnost da se opozicija i institucionalno konstituiše, danas postaje prepreka samom konstituisanju. Forma mora biti ispunjena sadržajem. Do juče je taj sadržaj bilo lako definisati, tim lakše što je forma izgledala nedostižnija, danas, obrnuto, privid forme može postati stvarnost samo pod pretpostavkom političke zrelosti subjekta koji u nju udahnuje "stvarni život". Paradoksalnost ove situacije je u tome što se do juče taj "stvarni život" sastojao u postulatu da se određeni tip integracije izvede iz ravnoteže, i što je to danas, protiv svoje volje, učinila zvanična partija. Real-politička procena da je jedino partija, pod sadašnjim pretpostavkama, u stanju da preuzme na sebe teret ustavnog konstituisanja Srbije, značila je istovremeno i prećutno priznanje da je u tome ne treba ometati. Ovo se može pravdati dvostruko, a) tezom da je rešenje kosovskog pitanja jedna od pretpostavki kasnijeg procesa demokratizacije; b) pragmatičkom tezom da, kad je stvar već odlučena, onda je treba što pre i dovršiti da bi se politički potencijali

nastali u tom vrenju mogli produktivno usmeriti u pravcu demokratskih promena. Zato bi pokušaj da se opozicija politički institucionalizuje u vreme kad Milošević ima ogromnu podršku u narodu, značio politički diletantizam. Prevladala je opcija: biti prisutan na javnoj sceni individualno, a odnos prema Partiji i njenom lideru mora biti diferenciran, no u svakom slučaju, do daljnjeg, odnos *konstruktivne koegzistencije*¹²². Dovoljani razlozi za to su ne samo njegovi potezi kad je u pitanju Kosovo, kao i izvesni elementi koji nadilaze etničku uskogrudost Severozapada i koji po nekim procenama mogu biti kasnije dobra podloga za demokratsku reformu, nego pored njegove trenutne političke snage još i politička objava *kraja mita* koji je bio jedna od konstanti opozicionog mišljenja u Srbiji. Po samorazumevanju srpska opozicija pristaje na latenciju radi buduće aktuelnosti; pa se čini daleko slabijom nego što jeste.

Oštrina sa kojom je ovde kritikovana slovenačka opozicija u pogledu svoje ambivalentne pozicije i svojih političkih poteza, ne sme izgubiti iz vida vrednost konceptata koje je *slovenačka politička scena* medijski najaktivnije promicala (od ideje civilnog društva, otvaranja problematike ljudskih prava, do ideje pravne države), kao i praktičke efekte koji su vodili detabuizaciji vojske, odbrane, spoljne politike, itd. i polemizovanju čitavog spektara ideja na kome se zasnivao jugoslovenski ideološki folklor i na taj način, provocirajući dinamizovala politički život u Jugoslaviji. (Nezavisno od toga, kako ćemo ocenjivati interese koji su bili ugrađeni u nastupa slovenačke opozicije oni su inicirali zanimanje za ideje i sadržaje koji su nužne pretpostavke modernog društva kao i nastojanja da se ti sadržaji barem simbolički realizuju). Pravo na *razliku* počelo da funkcioniše daleko preko horizonta Kardeljove ideje o samoupravnom pluralizmu interesa. Pa ipak,

¹²² Upoređi, Mihailo Marković, "Za ravnopravnu demokratsku Srbiju", "Književne novine" br. 762. Beograd, 15. 10. 1988. "Najbitnije je po mom mišljenju dovesti do kraja promene u Republici Srbiji i tako rešiti goruće probleme u Srbiji, tako da ona postane privlačna za sve ostale narode u našoj zemlji."

ne sumnjajući u iskrenost želja slovenačke opozicije da raskine s partijskom državom i bolješevičkim nasleđem, ostavljamo sebi slobodu da sumnjamo u mudrost njenih političkih poteza kao i u njihovu principijelnost. Unutrašnja slabost i nedostatak političke snage ne sme se tražiti u imaginarnom Drugom, u demonizaciji Istoka kao racionalizacije svoje opsednutosti etnosom, patološkog osećanja ugroženosti i istorijske frustriranosti.

U kom pravcu će se razvijati politička situacija uveliko će zavisiti i od onoga što označavamo načelnom opozicijom. Borba za diferenciranje političkog prostora, osamostaljivanje različitih političkih subjekata¹²³, pravo na autonomiju i partikularnost može se odvijati tek pod pretpostavkama realizacije onih uslova opštosti koji garantuju njihovu egzistenciju. Egzistencija opozicionih političkih subjekata pod pretpostavkama benevolentnosti i prikrivene patronaže partije zarad zajedničkih stvarnih ili umišljenih interesa je politika kratkog daha.

Moć demokratske opozicije zavisice pre svega od njenog odnosa prema narodu, od toga da li će opozicija biti dovoljno mudra da započeti proces učenja demokratskom hodu privede njegovoj političkoj zrelosti, da ga animira i stimuliše. Jasno je pri tom da ta *transformacija političke volje* u cilju njenog sazrevanja može biti artikulisana samo posredstvom *parcijalnog interesa*. S druge strane, strast za partikularnošću mora biti povezana istovremeno s promicanjem temeljnih vrednosti i institucija savremene države: kao što su garantovanje subjektivnih i građanskih prava individuumu, kolektivnih prava nacija i nacionalnih manjina, neposrednih i slobodnih izbora¹²⁴, pravne države, nezavisnog sud-

¹²³ Formiranje Saveza i Udruženja je proces koji je na delu. Nažalost, njegova osnovna karakteristika je posvećenost nacionalnom. Uporedi, "Program Slovenačkog socijaldemokratskog saveza" kao i "Hrvatskih saveza", "Mladina", Ljubljana, 3. 2. 1989.

¹²⁴ O prirodi jugoslovenskog izbornog sistema videti studiju Kasapović Mirjane iz 1986. Tri elementa izbornog prava: opšte, radno, političko učinilo je to da neki imaju jedan, dva ili tri glasa što negira osnovni princip demokratije: jedan čovek jedan glas. Videti i "Demokratsko ustavno rekonstituisanje Jugoslavije". "Kn-

stva, političkog pluralizma, slobode javne reči, . . .¹²⁵ Ovo su pretpostavke razvijanja onih liberterskih vrednosti koje dozvoljavaju nesmetanu realizaciju građanske inicijative¹²⁶, slobodnog preduzetništva, kulturnog pluralizma, građanskog individualizma ... Ove vrednosti se na nivou Jugoslavije mogu promicati samo pod pretpostavkom da će opozicionim diskursom "dominirati subjektivno individualni, a ne etničko - nacionalni pojam autonomije."¹²⁷

No upravo konstituisanje jugoslovenskih opozicionih partija po nacionalnom principu, dominacija nacionalnih prava nad subjektivnim pravima, omogućuje oficijelnim nacionalkomunističkim partijama ne samo trenutne saveze i instrumentalizaciju svojih sistemski gledano "štićenika", nego i otvaraju prostor za njihovu laku eliminaciju. Vidljivo je da nacionalkomunističke partije imaju sve manje "novih legitimirajućih ideja kojima bi omogućile nastavljanje proizvodnje viška moći"¹²⁸. Iscrpeni su različiti modeli legitimacije: od socijalizma i jugoslovenstva do nacionalne državnosti.

jiževne novine" br. 762. Beograd, 15. 10. 1988.; "Manifest za jugoslovensku demokratsku inicijativu"; kao i "Predlog tri udruženja".

¹²⁵ Uporedi, Nebojša Popov, "Ko se boji Srba još", "Književne novine" br. 768, Beograd, 15. 1. 1989. U pogledu izlaska Jugoslavije iz krize kao da vlada opšti konsenzus. Orijentiri su Evropa, tržna privreda, pravna država, demokratija. Sporovi nastaju na pitanju stranačkog ili nestranačkog pluralizma. Oficijelne snage su za nestranački pluralizam u okviru Socijalističkog saveza; isto i Mihailo Marković, "Jugoslovenska kriza i nacionalno pitanje", *Gledišta* 3-4/1988. koji se zalaže za svodenje SKJ na vaspitnu ulogu.

¹²⁶ Uporedi, "Demokratsko ustavno rekonstituisanje Jugoslavije", "Književne novine" br. 762, Beograd, 15. 10. 1988. "Zaključci jugoslovenskih udruženja za sociologiju" doneseni su posle debate na Bledu održane 17. 9. 1988.

¹²⁷ Zoran Dindić, "Ko je konzervativan u Jugoslaviji", "Književne novine" br. 770, Beograd, 15. 2. 1989.

¹²⁸ Žarko Puhovski, "Samo/raskrinkavanje "groznog Oza", *Književne Novine* br. 769. Beograd, 1. 2. 1989.

Međutim, ako je partija izgubila pozitivne izvore legitimacije (počevši od komunističke eshatologije do pozivanja na revolucionarnu prošlost), ostaju još uvek *negativni izvori legitimacije*. Realno-fiktivna pozicija novih nacionalnih partija omogućuje reprodukciju postojećih raskola na najgori mogući način. Njihova fiktivna institucionalno politička težina na nivou Jugoslavije biće kompenzovana njihovom efikasnošću u libanizaciji jugoslovenskog prostora. To traje samo dotle, dok konfliktnost ne naraste u toj meri da može dovesti u pitanje i samu poziciju partije. Upravo ta anticipirana mogućnost građanskog rata katalizovana nacionalnim animozitetima biće zov onoj snazi koja može sprečiti pad u prirodno stanje. To je poziv da hobsovska sigurnosna država kao najmanje zlo istupi iz senke u vidu Partije i Armije. Partija više nema potrebu da se legitimiše ni ideologijom ni tradicijom, ni voljom radnog naroda, *nego anticipacijom svoje odsutnosti*. Pretnja bratoubilačkog rata zahteva prisustvo partije kao "javnog mača" koja preseca sve sporove i vodi opštem smirivanju"¹²⁹

Opozicija, bar ona koja po svom samorazumevanju ne bi želela da bude nacionalistička, osnivanjem nacionalnih partija otvara prostor ovoj opciji. *U Jugoslaviji, egzistencijalna pretpostavka opozicije je upravo da onemogućí partijsku državu da se legitimiše hobsovski.*

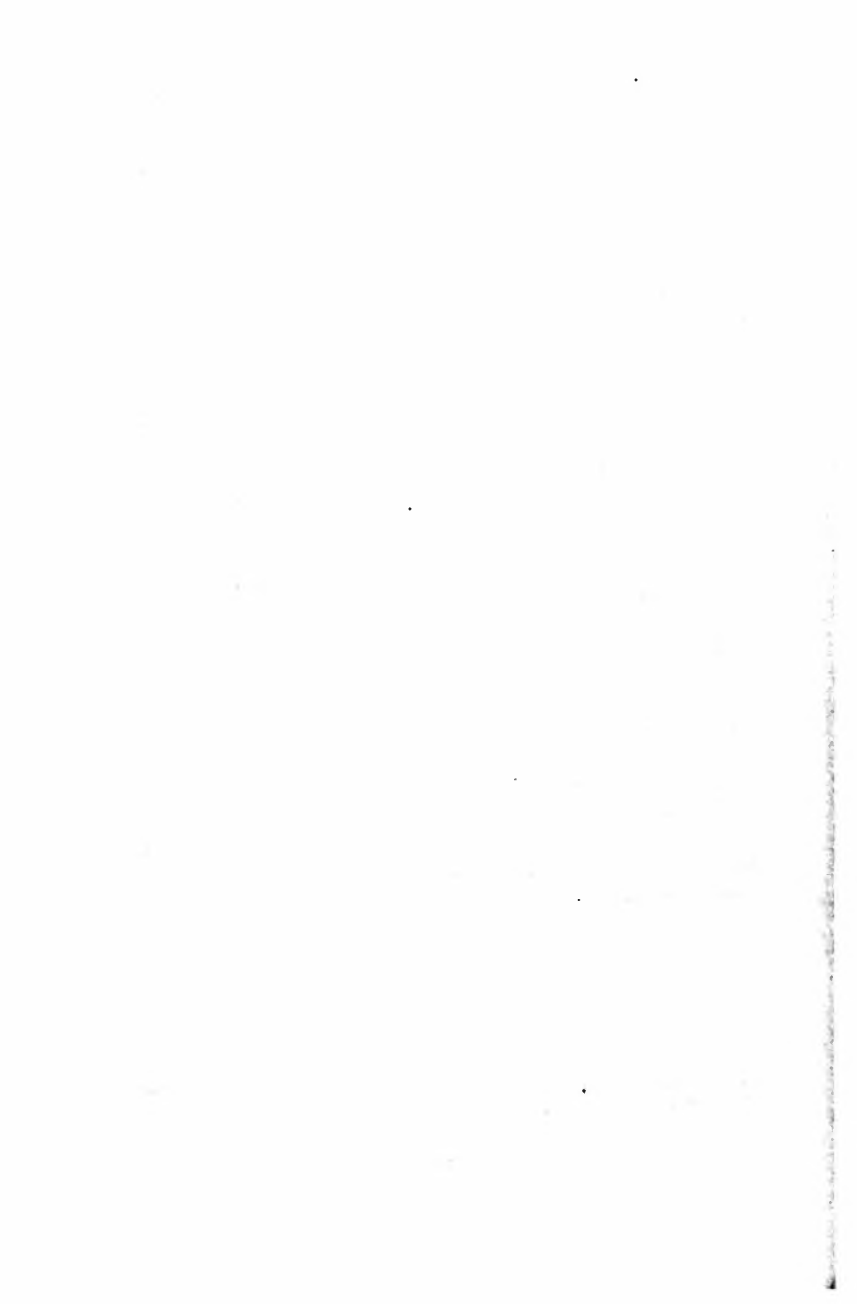
Da bi se u tome uspelo nije potrebno odreći se svojih parcijalnih interesa, nego te parcijelne interese realizovati priznajući ono Opšte na nivou Jugoslavije. U ovom elementu, elementu demokratskog organizovanja i legitimisanja političke zajednice, srpska opozicija i srpski narod moraju videti svoju šansu"¹³⁰.

¹²⁹ Ljubomir Tadić, *Filozofija prava*, Zagreb, 1983.

¹³⁰ Vidi o tome i u "Manifestu Jugoslovenske demokratske inicijative", isto i u "Demokratsko ustavno rekonstituisanje Jugoslavije", "Književne novine" br. 762. Beograd, 15. 10. 1988. "Predlog za uspostavljanje vladavine prava" (Odbor za odbranu misli i slobode izražavanja), "Predlog za uspostavljanje političke demokratije" (Odbor za odbranu misli i slobode izražavanja) "Pretpostavke i načela ustavnih promena: Udruženja književnika Srbije,

Kako je interes srpskog naroda konstitucija Jugoslavije kao zajednice građana, to će delanje u tom pravcu biti najbolja zaloga da animoziteti drugih izgube na snazi. Upravo ovo treba da dovede do izgradnje takvog političkog sistema u kome ljudi neće morati da svoja legitimna prava traže na ulici, nego u jugoslovenkom parlamentu u kome će moći da artikuliraju svoje interese od socijalnih do etničkih, dakle, kad kategorija naroda bude zamenjena sklopom različitih političkih interesa i subjekata koji će u parlamentu moći da posredstvom svojih predstavnika stupe u dijalog.

Kako u Srbiji još vlada uverenje da je Jugoslavija, i pored svega što je iza nas, pozitivna opcija, to svi naponi koji vode revitalizaciji "Jugoslavije kao demokratske i federativne zajednice" moraju biti pozdravljeni bilo da dolaze od strane vladajućih snaga bilo od alternative. Zato se daje podrška onim inicijativama koje u izvesnom smislu povećavaju integrativnu snagu federacije, koje daju izvesnu *prednost federalnim nad republičkom propisima, vode jačanju izvršnih organa u onim aspektima koji su nužni za efikasno i racionalno delovanje države i afirmišu princip jedan čovek jedan glas kao i organizovanje dvodomnog ili trodomnog jugoslovenskog parlamenta.* Ovakvo grubo skicirana slika može biti ona opcija koja bi u izvesnoj meri vodila malaksavanju nacionalnih separatizama i smanjenju nacionalnih trzavica. Da li će Srbija posle ustavnog konstituisanja krenuti u ovom pravcu ili u pravcu etničke samodovoljnosti ostaje da se vidi. Neće valjati ako u glavama ljudi prevlada uverenje da će vreme biti sudija, a da se borba za demokratiju može prepustiti onim ljudima kojima je demokratija dosad predstavljala samo jednu od dekorativnih fusnota istorije.

DVA TEKSTA POVODOM IZBORA U HRVATSKOJ

I

MIT O MAJORIZACIJI

Hrvatski i slovenački izbori razvejali su iluzije mnogih¹ koji su verovali da će oni ne samo staviti tačku na vladavinu komunista već i otvoriti put za rešenje mnogih problema koji leže u temeljima nestabilnosti jugoslovenske zajednice. Pokazalo se da demokratski izbori ne samo da nisu carska garancija za opstanak jugoslovenske države, nego da je, naprotiv, na jedan radikalna način dovode u pitanje². Ovo svakako nije argument protiv demokratije nego protiv Jugoslavije.

Izbori i izborni programi za koje se opredelila većina glasačkog tela samo su demonstrirali ono što je i pre toga bilo jasno, jedno stanje jugoslovenske države. Glasove su dobili oni politički projekti koji ne zagovaraju reformu jugoslovenske federacije, nego njeno ukidanje. Po njima je ne samo prošlost nego i demokratska budućnost Jugoslavije komunistička fikcija. Stvarnost Jugoslavije je priznata samo u onom delu nacional-

¹ Mnogi hrvatski intelektualci verovali su da Tuđman nije pravi politički protivnik nego *Koalicija narodnog sporazuma*. Uporedi izjavu Milorada Pupovca u "Borbi", Beograd, 23. 3. 1990.

² Ovde nije doveden u sumnju samo društveno politički sistem, nego je u sumnju stavljena i sama egzistencija Jugoslavije.

komunističke tradicije koji je vodio afirmisanju nacionalnih interesa i državnosti dotičnih republika.

Snaga dezintegracije najzad je oslobođena ideoloških stega. Sedamdeset godina Jugoslavije, sada kad se ideološka magla najzad razišla, izgledaju kao sizifovski pokušaj da se iz heterogenog materijala formira jedna homogena tvorevina. Volja hrvatskih i slovenačkih birača je samo jedan prilog toj nimalo slavnoj istoriji. Za mnoge je Jugoslavija još samo negativni putokaz. Čini se da je proces otomanizacije Jugoslavije priveden kraju, i da na njenim olupinama izrastaju nove državne i političke konfiguracije. Mnogi već trijumfalno najavljuju ispunjenje neisanjanog sna o nezavisnosti.

Reznirajuće konstatacije mnogih komentatora da je izborima u Hrvatskoj metafizika nacije zamenila metafiziku proletarijata, da su pobedili nacionalni a ne politički programi i da, shodno tome, u budućem parlamentu (a i on je u pitanju) u dijalog neće stupati različite političke nego nacionalne opcije, jasno ocrtavaju konture naše političke sutrašnjice. Upravo činjenica kontinuiteta je ono obeshrabrujuće. Razlika između Tuđmana i Račana (najavljene i bivše politike) nije toliko u programu koliko u radikalnom izvođenju konsekvenci (hrvatski suverenitet).

No, ako nečeg ima dobrog u ovoj situaciji to je da će se u Skupštini sresti legitimni predstavnici nacija, koji će u meri u kojoj ih više ne sputava jedna obavezujuća i objedinjujuća ideologija, i vođeni svojim nacionalnim interesima, biti prinudeni da stvari nazovaju pravim imenom. (Najzad će se ono Šuvarovo prizivanje popa i boba ostvariti, ali bez Šuvara.)

Manje pobjeda Tuđmana a više poraz komunista raskida s političkom semantikom ideološkog optuživanja i pravdanja. Ideološki kodovi koje je "demokratska" štampa severozapada s agit-propovskom upornošću produkovala promenom konteksta pokazuju se nenadano kao puka paučina. Nestanak partijskog monopola ukinuo je mogućnost plasiranja nacionalnih animoziteteta u foliji ideoloških razlika liberalizam-komunizam, demokratija-dogmatizam, Zapad-Istok, ukinuo je mogućnost da se nacionalni interesi

severozapada prezentuju svetu kao interesi demokratije. Medijski forsirane fantomske razlike i katastrofička proricanja nastupa fašizma i populizma u Srbiji³ gube smisao i postaju groteskne pred trijumfalnim naletom desne opcije u sopstvenom dvorištu.

S druge strane, pobeda Pučnika i Tuđmana, posmatrano iz ugla nacionalno republičkih interesa, oslobađa Srbiju obaveze da svoje nacionalne interese iznosi u kategorijama samoupravne brozovske mitologije, u semantici bratstva-jedinstva. Srbija gubi u svetskom javnom mnjenju ne samo zbog svojih ciljeva koliko i zbog retorike u kojoj je te ciljeve formulisala. Činjenica izborne pobjede nacionalne opcije razbija matrice u okviru kojih je svaki nacionalni interes morao biti prevučen ideološkim sfumatom. Oslobođeni jezik nacionalnog interesa raskida s vremenom komunističke retorike, dijalektike klasnog i nacionalnog, završava s vremenom *izama*, kako je to neko dobro primetio u kome "je demokratija samo hrvatska i slovenačka a totalitarizam srpski." Ovo oslobađanje od mitologema brozovskog nasleđa ima tu dobru stranu da potencijalno može ubrzati sve procese.

Tek sa Tuđmanovim otvaranjem hrvatskog pitanja, iako bi bilo nepravedno reći da to već komunisti nisu učinili, raspad Jugoslavije postaje u pravom smislu realna opcija. Iz optike rešavanja hrvatskog nacionalnog pitanja, hiljadugodišnje težnje za državnošću i nezavisnošću otvara se, hteli ne hteli, i srpsko pitanje. Budući jugoslovenski parlament (?) biće poprište sukoba dva dominantna nacionalna interesa i (ne)principijelnih koalicija formiranih oko njih.

Prošli izbori su pokazali da Jugoslavija bar u dve njene jedinice nema podrške. Opcija konfederacije koja lebdi na usnama njenih protivnika je samo blaga anestezija pre završnog udarca⁴. Slovenačka i hrvatska politička garnitura stavljaju do znanja "ili

³ Tomaž Mastnak: "Nemčija 1933", "Mladina", Ljubljana 3. 2. 1989.

⁴ Tezu o konfederaciji koju je promovisala politička alternativa prvo je prihvatilo slovenačko rukovodstvo. Alternativa je za to nagrađena i mestom u Predsedništvu.

konfederacija ili otepljenje". Jugoslavija, tvrde, može postojati samo kao labava zajednica suverenih nacionalnih država. "Za nas je, kaže Tuđman, jedina mogućnost života u Jugoslaviji konfederacija, sve ostalo je neprihvatljivo, kako za HDZ tako i za Sabor."

Ultimativni ton i zahtevi izrečeni u starom maniru ucene⁵, imaju pored pitanja kako bi se to izvelo sa stanovišta međunarodnog prava još jedan nedostatak. Nije naznačeno kome su upućeni. No ako je to lako naslutiti, teško je izreći. Šta je to što se pretendentima na otepljenje isprečava u realizaciji njihovih htenja. Gde je snaga tog balasta koji se zove Jugoslavija? Očevidno ne u Sloveniji i Hrvatskoj (ubedljivost izborne pobeđe je dobar dokaz). Nije ona više ni u partiji niti u moći federalne vlasti. Ako ostavimo po strani mogući strah od nepoznatog onda ostaju još tri činioaca koji stoje kao prepreka: druge federalne jedinice, vojska i međunarodno okruženje.

Kako iza svakog političkog dijaloga stoji određena količina moći, to se htenje za konfederacijom zato mora odmeriti u svetlu interesa i političke moći onog Drugog, ma kako on bio percipiran. Zanimarimo li privremeno vojsku i međunarodno okruženje, volja drugih simbolizovana je u liku Srbije. Zagovornicima konfederacije koji bi da putem dizanja medijske buke, podsticanjem osećanja nacionalne ugroženosti, anticipaciju proglaše za stvarnost, pokazaće se ubrzo da u momentu kad se bude odlučivalo o konfederalnom ustrojstvu zemlje (pravni nonsens, ali ne i politički) snaga izborne pobeđe neće biti dovoljna za priželjkivani raspad države. Ovde je sasvim nebitna činjenica da li smo mi sada *de facto* konfederacija ili ne, pošto polemizovanje pojma konfederacije smera daleko preko postojećeg stanja. Time se pitanje o konfederaciji sa njenih aktera prebacuje na anticipiranog protivnika.

⁵ Uporedi Tuđmanovu poziciju: Jugoslavija je moguća samo kao labava zajednica država, ako to ne ide onda mora doći do razlaza. "Srbi žele veliku Srbiju ili upitarističku Jugoslaviju. Nasuprot tome mi postavljamo zahtev: ili konfederativnu Jugoslaviju - ili podelu" "Borba", Beograd, 25. 4. 1990.

Upravo ova središnja pozicija u viđenju drugih čini Srbiju ključem jugoslovenskog raspleta. Ovu poziciju Srbija ne preuzima dobrovoljno, drugi joj je nameću. Ako Srbija ne stavi veto na opciju konfederacije mala je verovatnoća da će to neko drugi učiniti. Ako pak stavi veto, sigurno će u tome imati i podršku. U ovome ima izvesne istorijske pravde. Onaj ko je stvario određenu tvorevinu mora i da plaća njene unutrašnje konstrukcijske greške.

Iako je teško predvideti kako će se oblikovati dominantna politička volja, ukoliko dođe do slobodnih izbora, čini se da trenutno među političkim akterima u Srbije postoji generalni konsenzus oko statusa Jugoslavija kao federalne države kao i emotivna saglasnost da se zahtevi severozapada mogu uzeti u razmatranje samo ako su u interesu Srbije. Zahtev za konfederacijom (ako se izuzmu SNO i SPO) su prema mnenju većine u suprotnosti sa interesima ne toliko države Srbije koliko srpskog naroda. No ova, ne retko predrefleksivna vezanost Srba za Jugoslaviju, ne oslobađa nas obaveze da, nezavisno od ultimativnog tona hrvatskih i slovenačkih aktera o budućem karakteru Jugoslavije, postavimo pitanje nije li i za Srbiju konfederacija najracionalnija, ako ne i najpoželjnija solucija? Ili, radikalnije: ima li smisla da Jugoslavija još postoji pod pretpostavkom aktuelno oblikovanih političkih volja koje su izraz izvesne istorijske konstante i nataloženog istorijskog iskustva? Nije li bolje da nestane neuspela zajednica frustriranih naroda i njihovih nacionalnih reprezentata koje jedino ispražnjena mitologija slovenstva i inercija postojanja prisiljava na zajednički život? Da li вреди trošiti silnu društvenu energiju za očuvanje jedne "hibridne tvorevine" s kojom veliki deo njene populacije ne samo da nije zadovoljan, nego je u pitanje dovedena i njegova lojalnost? Vredi li opstanak u zajednici u kojoj pravo na otepljenje ima funkciju prsta na okidaču? Da li svaka generacija građana ove zemlje mora uvek iznova da se sreće s pitanjem da li mu je domovina Jugoslavija ili ne? Konačno, da li je Jugoslavija pod sadašnjim pretpostavkama (istorijskim, običajnim, emotivnim) moguća kao moderna politička zajednica? Srbija se s gomjom dilemom i sa svim konsekvencama

koje odatle slede, može suočiti na odgovoran i racionalna način, oslobođena povišene emotivnosti koja doliva ulje na vatru, i istovremeno, sa najačih pregovaračkih pozicija, samo pod pretpostavkom da prethodno provede slobodne i neposredne izbore čime bi tendencionalno bio ukinut monopol komunističke partije, a njeni izabrani predstavnici imali legitimitet. S druge strane, rešavanje kosovskog problema se mora preneti s ulice u Skupštinu, gde će interese albanskog etnosa zastupati njegovi legitimni predstavnici.

Imajući u vidu političku volju severozapada, čini se da su male šanse konstituisanja opštejugoslovenskog dvodomnog parlamenta u kome bi pored reprezentovanja federalnih jedinica bili reprezentovani i građani Jugoslavije po principu jedan čovek jedan glas. Nemogućnost da se konstituiše ovako koncipirana Skupština u kojoj bi snaga političkih aktera bila izražena indeksom glasačkih listića, direktni je izvod zahteva za konfederacijom. Demokratske stranke severozapadnih republika ne pristaju na nju ne zato što su protiv demokratije nego zato što su protiv Jugoslavije. Pristati na jugoslovenski demokratski parlament značilo bi pristati na Jugoslaviju kao legitimnu tvorevinu. Ovo stanje stvari nas može pogadati ali se mora akceptirati.

U situaciji permanentne neizvesnosti oko statusa državne zajednice, gde se svaki politički potez posmatra u modusu opstajanja ili nestajanja te zajednice, demokratija nema prostora za razvoj. Mit o majorizaciji i u njega investirano nepoverenje neće ni jednu globalnu jugoslovensku demokratsku opciju zagovornicima konfederacije učiniti prihvatljivom. Upravo ova naizgled systemska nesposobnost Jugoslavije da se konstituiše u modernu političku zajednicu, pretvara poziciju ne samo Srbije nego i svake druge političke jedinice u poziciju čoveka u tamnom vilajetu. Ako pristane - kajaće se, ako ne pristane - kajaće se.

Ako Srbija ne pristane na konfederativnu zajednicu, vođenja svojim emocijama, svojim interesima i svojim tradicijama, možda će uspeti da sačuva Jugoslaviju kao državnu tvorevinu, ali je pitanje da li će Jugoslavija pod teretom nacionalističkih emocija

i probuđenih animoziteta moći da se transformiše u demokratsku zajednicu.

Ako politički predstavnici Srbije i pristanu na konfederaciju, kao na prvi korak za razrešenje jugoslovenskog čvora netrpeljivosti, na stranu što bi to bio traumatičan doživljaj za mnoge stanovnike Srbije, još se ne vidi put kako bi se to i učinilo. Naime, jednostavnost ovog rešenja opterećena je ne samo činjenicom da je ono izraz prevage negativnih nad pozitivnim emocijama, što bi se moglo, možda, ublažiti mudrom političkom voljom, nego i otvaranjem pitanja granica i njime impliciranih teritorijalnih pretenzija. A kad su u pitanju tako veliki ulozi kao što su teritorije, istorijska prava i etničke granice, iskustvo nas uči da se na ovom podneblju mnogo više nade polagalo u dobru zaleđinu i moć nego u političku mudrost. Stoga konfederalno rešenje ne uklanja probleme nego otvara Pandorinu kutiju zla. Nastanak konfederacije bez temeljnih promena republičkih administrativnih granica čini se nerealnim. No, kako su zahtevi za konfederacijom intonirani kao zahtevi u kojima se može samo dobiti a ništa izgubiti, to su racionalni izgledi na zadovoljenje svih nacionalnih apetita, istorijskih, etničkih i drugih prava mali. No tamo gde ne vlada razum funkcioniše gola sila.

U kakvom će se ona obličju pojaviti ostaje nam samo da nagađamo i da se nadamo da će politički razum nadvladati omamljujući sirenski zov hiljadugodišnjih "*povjesnih i državotvornih težnji*".

II

IZBORNI NEUSPEH HRVATSKIH KOMUNISTA

Izbori u Hrvatskoj su vođeni u znaku borbe protiv totalitarizma. Ipak, već sama činjenica slobodnih izbora mogla je da baci senku na hrabrost boraca. Nekadašnja tamnovanja "demokratskih" stranačkih lidera, bila su potvrda tog opskurnog fenomena ali ne i dokaz njegove sadašnje snage. Uostalom, zar

stranačko takmičenje nekadašnjih žrtava totalitarizma nije na izvestan način dokaz njegove minornosti? Sjaju najavljene borbe kao da je nedostajao odgovarajući protivnik. Postojala je opasnost da se nademo u situaciji kao u crtanom filmu u kojem se hrabri vitez sprema za borbu ali ne i aždaja.

Ipak, virtuoznost komunista je spasla situaciju; majsko spektakularno ubivanje aždaje se odigralo pred našim očima. Istina, totalitarizam u Hrvatskoj je imao nešto drugačije obličje. Dok je totalitarizam na drugim prostorima atakovao na suverenost pojedinca, u hrvatskom (slovenačkom) aranžmanu totalitarizam je pre svega ugrožavao nacionalnu samobitnost i državni suverenitet. Nikada nije bio tako ugrožen hiljadugodišnji suverenitet hrvatske države kao danas. Imperativi političke borbe nalagali su estetizaciju figure totalitarizma.

Otsutnost totalitarizma u Hrvatskoj nadoknađuje se upiranjem prsta na njegovu preteću egzistenciju u Srbiji. Time je zagonetka rešena, a rešenje je najavljeno još pre tri godine u liku Slobodana Miloševića i srpskih komunista. Za one koji nisu bili spremni da ulaze u tako suptilne distinkcije da između partije i države, ličnosti i naroda, postoje ipak neke razlike, tu toliko željenu figuru snažnog protivnika preuzeo je srpski etnos. U znaku borbe protiv *srbototalitarizma* vijorile su se stranačke zastave. Ima li se to u vidu, prestaje da bude bitno da li se na tim zastavama nalazilo šahovsko polje ili petokraka zvezda.

Tako se borba za novi demokratski poredak u Hrvatskoj (i Sloveniji) odvijala i kao emotivni obračun/raskid sa srpskim narodom kao utelovljenjem totalitarnog sindroma. U ovom "*jednačenju po frustraciji*", između totalitarizma, Jugoslavije i Srba, komunističke partije Hrvatske i Slovenije su prednjačile već i zbog te privilegije da su pre tri godine samo one mogle da ove procese nekažnjeno provode. No, za razliku od slovenačkih koji su za to na izborima primereno nagrađeni, hrvatski komunisti se s pravom osećaju prevarenim. Razumljivo je njihovo zaprepašćenje i ljutnja ako se ima u vidu da se drugi kapitalizuje na rezultatima njihovog minulog rada. Pojmovi kao što su, "nacionalna suver-

enost", "pravo na samoodređenje i nacionalnu samobitnost", energični otpor centralizmu, srpskom populizmu, velikosrpskom hegemonizmu, "balkanizovanoj kulturi s ćirilicom i pravoslavljem" i neostaljinizmu imaju prepoznatljiv autorski pečat. Kako politika ne priznaje sentimentalnost, hrvatskim komunistima ostaje za utehu (ako već nisu dobili na izborima) nada da će pažljivi politički analitičari i historičari s pravom zabeležiti ko su bili istinski inicijatori ovih procesa.

Za poraz komunista najmanje je kriv Tuđman. Za to postoji samo jedno metafizičko objašnjenje: *sudbina*. Ko je mogao verovati pre samo tri godine, kad je počeo otvoreni proces demonizacije Srba, da će doći do raspada socijalizma kao "svetskog procesa" i da će hrvatski komunisti biti njegove uzgredne žrtve? Ko je mogao i naslutiti da će politički procesi od Berlina do Bukurešta ukinuti komunistima monopol na eksploataciju i instrumentalizaciju nacionalnih emocija i da će navodno demokratski izbori zaista i biti demokratski? Godinama pletena paukova mreža pojmova kroz koju se formirala slika o Jugoslaviji, Srbiji i Hrvatskoj i silna energija utrošena u to da se sačuvaju postojeći odnosi moći u titovskoj Jugoslaviji, na iznenađenje njenih kreatora, trasirali su put za trijumfalni nastup HDZ-a. Nade komunista da će njihova autorska, a time i historijska prava, biti nagrađena nisu se ispunile. Kao da su zaboravili osnovno vjeruju svoje ideologije: da proizvođač ne vlada proizvodima sopstvenog rada.

Istina, ima nekih skeptika koji tvrde da u Hrvatskoj nije reč o političkoj smeni nego o nekoj vrsti bezbolne političke evolucije. Period mutiranja je završen i organizam se pojavio u svom zreлом liku. Razlog što se on pojavio u liku Tuđmana a ne Račana leži, između ostalog, i u tome što ljudi ne vole farisejstvo i jeftini intelektualizam. Patuljci mogu izigravati džinove samo pod svetlom kongresnih govornica.

Više nego razočaranost komunista čudi zbunjenost intelektualaca. Kao da je neko drugi u ideologiji jugoslovenstva video najveću opasnost po Hrvatsku i kao da je neko drugi širio strah da hrvatski komunisti neće imati dovoljno snage da se suprotstave

naletu srpskog hegemonizma i populizma. Kao da su zaboravili, da narod, kome se svakodnevno na sva zvona signalizuje opasnost, nema vremena za suptilna razlikovanja da li je tamo reč o cezarizmu, totalitarizmu, populizmu, plebiscitarnoj demokratiji ili konačno, ne daj bože, fašizmu. Narod je reagovao vrlo racionalno na ova upozorenja. Opasnost za hrvatsku samobitnost je preko Drine. Racionalnost procene bila je ojačana buđenjem atavizama.

Antologijsko objašnjenje izbornog poraza pokazuje, istina, da su komunisti napustili boljševizam ali ne i obrasce dijalektičkog mišljenja. Utvrdili su da su izgubili izbore upravo zbog onoga zbog čega su poslednje tri godine imali apsolutno poverenje hrvatske, demokratski nastrojene javnosti. Koliko juče tvrdili su da dobijaju zato što su odlučno rekli *ne* Miloševiću. Danas tvrde da su zbog te iste ličnosti, koja nudi, kako jedno istaknuto novinarsko pero reče "kanibalsku a ne demokratsku javnost" izgubili izbore. Komunisti su u skladu s dijalektičkim principima jačali borbu protiv velikosrpsko-hegemonističkog totalitarizma sve do vlastitog iščezavanja.

Objektivni posmatrač mora da prizna da nigde figura Miloševića nije dosegla takve kultne razmere kao u Hrvatskoj i Sloveniji. U njenoj ledenoj senci održavani su govori vodećih političara, ispunjavani novinski stubci, i razvijana svest o demokratskoj prirodi hrvatskog pučanstva. U znaku ovog negativnog heroja, homogenizovala se kolektivna svest u Hrvata. Upravo ova demonizacija ličnosti, ovo mitsko i arhetipsko prizivanje simbola zla, ovaj sublimovani izraz boljševizma, ova projekcija pretnje demokratskim tendencijama i na njemu utemeljeno neubedljivo objašnjenje izbornog poraza, zdravom razumu govori više o subjektu recepcije nego o objektivnoj stvarnosti sadržaja recepcije. Mogli bi se možda i složiti s nekim argumentima koji su izneti u osporavanju jednog političkog projekta. No, ono što uznemiruje u svemu tome je neka vrsta strasne predanosti, neka vrsta bolesnog prelaženja mere koja je dominirala na političkoj sceni Hrvatske. Sve političke opcije, predstavnici raznih društvenih slojeva i snaga, kao u nekom magijskom ritualu, od seoskih uča

preko svećenika do uvažених универзитетских радника, на помен Милошевића, добивали су неку врсту стваралачке ватре чији је плод било бескрајно море изјава, текстова, писана, говора. "Оријенталне хорде" биле су на граници, опасност од српског национализма који је почео да се шири "хрватским миротворним просторима" оправдавала је растући национално патриотски замah.

No, HDZ nije pala u zamku da svoju pobjedu obrazlaže fenomenom Milošević. U tome bi bila ne samo sadržana minorizacija sopstvenog uspeha nego i direktna negacija teze da je njen uspeh rezultat povесnih težnji hrvatskog naroda. Tuđman sasvim dobro zna, mada je vešto u svojoj predizbornoj trci koristio fantomske tvorevine komunista, da su u temelju njegovog uspeha ugrađeni trajniji politički projekti i jače političke motivacije, nego strah od Miloševića. Bez ovih realnih strujanja u pozadini (o kojima nam može više reći istorija i socijalna psihologija) bilo bi nemoguće objasniti medijski uspeh i mobilizacionu snagu teze da se egzistencijalna opasnost po demokratske procese i hrvatsku samobitnost nalazi s one strane Drine.

Tuđman nije izborne rezultate objašnjavao, kao što rekосmo, strahom od Miloševića već i zato što je u stanju da poštuje političku volju izbornog tela. On ne traži razloge van nje nego u njoj. On nije sputan pričama iz školskih udžbenika o gradu heroju, kao njeni tvorci. On sasvim dobro zna da njegovo glasačko telo nije izmanipulisano i da se ta vrsta komunističke "utehe", to komunističko skidanje odgovornosti s nacija, taj čudan način izražavanja ljubavi prema narodu, može da razume samo pod pretpostavkom političke obespravljenosti naroda.

Hrvatsko glasačko telo je reklo ono što je i htelo da kaže. Reklo je: hoćemo Tuđmana. Reklo bi ono to i bez Miloševića. Neke *istorijske konstante* ne mogu se izbrisati zatvaranjem očiju pred njima. No, demokratija nije samo procedura, postupak za konsenzusno oblikovanje političke volje, ona iznova otvara MOGUĆNOST vrednovanja te volje. Vrednost demokratije je i u tome što provocira odgovornost pojedinaca i nacija (ukoliko se nacije na javnoj sceni pojavljuju, što je kod nas slučaj, kao

politički subjekti) u aktima političkog odlučivanja. Vreme će pokazati koliko je učinjeni izbor u Hrvatskoj bio valjan. Ne može stoga figura Miloševića biti preventivna štaka, kako to komunisti nagoveštavaju u svojim objašnjenjima poraza, ako budućnost pokaže da izabrana politička opcija, ovaj okret u desno, nosi u sebi potencijalne opasnosti.

Hrvatskim komunistima mora biti jasno da su njihovi izgledi na pobedu bili mali. Nisu oni tvorci nacionalnog ekskluzivizma u Hrvatskoj, to je daleko dublji i trajniji proces. Nije problem hrvatskih komunista u tome što su izgubili, što će umesto njih sutra neko drugi upravljati Hrvatskom, nego u tome što će, ako se ostvare neke zlokobne slutnje, oni biti ne samo njegove žrtve nego i njegovi saučesnici. Komunisti nisu shvatali da su se trasirajući put udesno, svesnim ili nesvesnim podsticanjem nepoverenja, kojim se Račanovo *Istorijsko Ne* u skladu s komunističkom tradicijom borilo s vlastitim fikcijama i imaginarnim protivnicima, ne samo pretvorili u groteskne figure nego otvarali put u sopstveni kavez.

U novim uslovima HDZ bolje jaše nacionalnog konja od njih. Pokazalo se da je nacionalnim interesima i nacionalnim emocijama, u čijem su buđenju svesrdno učestvovali, teže upravljati retorikom "demokratskog socijalizma" nego retorikom samog nacionalizma⁶. Tuđman je uvek bio za korak ispred jer je za svoje klijente uvek bio u srcu stvari, dok je hrvatskim komunistima u tome smetala i njihova prošlost i sistemska prinuda da svoj nacionalni program legitimišu naivnim pričama

⁶ Razlika između komunista i Tuđmana nije bila toliko u programu koliko u radikalnom izvođenju konsekvenci. Pojmovi kao što su konfederacija, nacionalna suverenost, pravo na samoodređenje i nacionalnu samobitnost, otpor protiv neostaljinističkog srpskog talasa itd. bili su u osnovi obe propagandne mašinerije. (Instruktivno je u tom smislu pratiti teksteve Jelene Lovrić u nedeljniku "Danas"). Dakle razlika između političkih programa nije se sastojala u sadržajima izbornih slogana koliko u stepenu radikalnosti i najavljenim sredstvima za provođenje tih zahteva. Svoje radikalne zahteve HDZ je u stanju da ostvari samo sredstvima rata.

iz školskih udžbenika.

Ironija je sudbine da komuniste od većeg poraza spašava onaj toliko spominjani, u hrvatskom javnom mnjenju, *corpus separatus*, srpski narod u Hrvatskoj. Time kao da se potvrđuje gore naznačena jednakost između Srba, komunista i Jugoslavije. Ako se ima u vidu da je srpsko biračko telo vođeno logikom izbora manjeg zla, onda je jasno da će ovo poklanjanje poverenja trajati samo do onog momenta dok se ne konstituišu srpske nacionalne partije kao autentični predstavnici srpskog etnosa u Hrvatskoj. Stoga raspad komunista Hrvatske tek predstoji. Hrvatski komunisti su inicirali proces identifikacije nacionalnog interesa s partijskim interesom. Stvar je "duha" vremena što je tu ulogu preuzeo HDZ. HDZ je jasno i bez kompleksa izrekao ono što je komunistička vlast činila godinama. Uostalom on na to ima više pravo u meri u kojoj kriterijumi nacionalnog u njegovim proglasima deluju autentičnije.

Ipak, činjenica da su dobili oni programi (a takva je većina) koji mobilizacijom nacionalnih osećanja i politizacijom etnosa pokušavaju da istovremeno dovedu u pitanje status Jugoslavije i potkrepe nesigurni osećaj sopstvene državnosti koja bi trebalo da nastane na razvalinama jednog hibrida, praćena je, kao što je već rečeno, animiranjem i podsticanjem straha od Drugog, na demonizaciji srpskog etnosa. Nisu sad toliko bitne forme u kojima se to odvija. Daleko je važnija činjenica da izborni programi koji svoj identitet grade na strahu, ne mogu biti zaloga izgradnje moderne demokratske zajednice. Demokratija i nepoverenje ne idu zajedno. Nepoverenje i strah provociraju onu vrstu osećaja koji su u svakom momentu u stanju da suspenduju, u ime nacionalnog ili nekog drugog interesa, demokratske institucije. U tom smislu, interes nacije može postati podtekst permanentnog vanrednog stanja, kao što je to za komuniste, barem u fazi njihovog iskrenog vjeruju, bio interes radničke klase.

Stoga Tuđmanova obećanja i pretnje nisu tek predizborni trik, kako to neki hoće da protumače. Ako se pobedilo u znaku iskazivanja nepoverenja prema drugima, intenziviranja osećaja

egzistencijalne ugroženosti hrvatstva, naglašavanja prvenstva kolektivnih, nacionalnih, nad individualnim, građanskim pravima (protkanim otvorenim pretnjama), zašto biti optimista i misliti da će se na drugi način vladati? Kako da se veruje onoj državi u kojoj *komemoracija ustaškim žrtvama biva shvaćena kao agitacija.*

Slika postaje sumornija ako se ima u vidu da i ostali delovi zemlje manje više klize u istom smeru. Da li će Jugoslavija naći snage koje će se suprotstaviti tome? Sumorni pejzaž ne daje mnogo razloga za optimizam.

ISTOČNA EVROPA, JUGOSLAVIJA I IZBORI U SRBIJI

(Povodom izbora u Srbiji)

Danas se gotovo svi slažu da je slom real-socijalizma bio neizbežan, ali fascinacija brzinom kojom se to odvijalo i dalje traje. Postkomunistička transformacija istočnih društava, (nezavisno od njene radikalnosti) odvija se u znaku antikomunizma, nacionalizma i religije. Ovim procesima nije izmakla ni Jugoslavija u kojoj se društvene promene odigravaju kroz svojevrsnu politizaciju etnosa, kulture i tradicije. U ovom tekstu hteo bih da osvetlim neke aspekte oblikovanja političke volje iskazane na decembarskim izborima u Srbiji. Hteo bih takode i da se osvrnem na pojedina tumačenja tih izbora koja se temelje na pojmu naciokratije.

Nacionalizam i naciokratija

Plima nacionalizma s kojim se suočavamo može se dvostruko objasniti: a) time što je ostao jedini politički program, posle sloma posttotalitarnih sistema Istočne Evrope u kojima je institucionalno bila ugrađena negacija građanina kao nosioca političke volje, i b) time što su države Istočne i Srednje Evrope i ranije, istorijski gledano, nesigurnost svog političkog postojanja¹, in-

¹ Ištvan Bibo, "Beda malih država Istočne Evrope", *Rukoveti*, 2/1990, Subotica, str. 545.

tenzivno podupirale etničkim faktorom. Situacija se u tom pogledu nije ni danas bitnije izmenila². Stoga pokušaji da se aktuelni nacionalizam tumači kao velika manipulacija narodom od strane vladajuće elite (komunističke naciokratije), koja u nedostatku drugih sredstava legitimacije pribegava nacionalizmu kao surogatu za demokratiju³, uz istovremeno preusmeravanje i kontrolu društvene energije⁴, danas, u izmenjenom kontekstu, samo delomično zadovoljavaju.

Ova koncepcija, s jedne strane nekritički precenjuje moć elite posmatrajući je kao iluzionistu koji iz šešira, prema potrebi, vadi sad komunizam, sad nacionalizam. S druge strane, videći da se veliki deo dojučerašnje komunističke elite preobrazio u nacionalnu elitu, pokušava da ovaj preobražaj izvede iz suštine boljševičke ideologije.

Na taj način ova koncepcija preneglašava moć boljševičke ideologije koja još uglavnom postoji samo kao retorički ukras (fiktivni neprijatelj) novonastalih nacionalnih ideologija, a da pri tom nedovoljno tematizuje samo sistemsko mesto elite, (koja je spremnija da napusti svoj pogled na svet nego vlast - otuda kontinuitet nacionalizma i ideološka konverzija njegovih produce-nata), i koja može da se metodski razmatra nezavisno od ideologije.

Usmeravajući pažnju na nacionalistički potencijal boljševičke prakse, istovremeno se zanemaruju istorijske i socijalne dispozicije koje postoje u masama za aktiviranje i rast ovih negativnih energija. Time se neopravdano, u ideološkom maniru, polazi od vere u "primarnu nevinost naroda i njegovu etičku čistoću"⁵.

² Uporedi, V. Havel, "Davolska ideologija uvreda", "Borba", Beograd, 8-9. 9. 1990.

³ Lj. Tadić, *Da li je nacionalizam naša sudbina*, Beograd, 1986; Božidar Jakšić, *Vreme revolucije*, Niš, 1989. Ne dovodeći u sumnju istinosni sadržaj ove tezu, primećujemo da je njen kritički potencijal izgubio na snazi onog momenta kad je nacionalizam prestao da bude politički prokažen.

⁴ Uporedi razmatranja o legitimacionoj funkciji nacionalizma u SSSR-u Viktor Zaslavski, *Neostaljinistička država*, Zagreb, 1987.

⁵ U temelju ove ideje o nevinosti naroda stoji jedan elitistički

Zato se intuicija koja govori suprotno prepušta "novinarima", "politikantima", i "rdavoj historiografiji".

I konačno, svodeći nacionalizam na volju nacionalnih elita i manipulaciju, nesvesno se zastupa jedna subjektivistička i redukcioniistička koncepcija društva u kojoj je primat političke volje odlučujući. Time se ostaje u jednoj vrsti marksističkog shematizma gde se nacionalizam pre svega posmatra u optici politike a zanemaruje se ona gusta simbolička mreža tradicije, jezika, iracionalnog koja je neotklonjiva. Nacionalni animoziteti u Jugoslaviji imaju daleko bogatiju predistoriju nego što ova pozicija može da opiše.⁶ Zato je naivna vera velikog dela humanističke inteligencije da će uspostavljanje institucija i političke kulture građanstva brzo ukinuti maligne forme nacionalizma.

Istočna Evropa i postkomunistička dezorijentacija

Raspad realsocijalističkih režima nije samo izraz razvoja demokratske svesti masa i njihove narasle političke snage⁷. Objektivno, postojeći režimi su čvrsto držali u svojim rukama vojsku, policiju, administraciju, privredu, tj. kontrolu nad reprodukcijom društvenog života. Nespremnost vladajuće elite da se suprotstavi plimi narodnog nezadovoljstva ne počiva na objektivnom nedostatku sredstava fizičke prisile, koliko na gubitku vere i samopouzdanja u sopstvenu misiju i funkciju⁸. U tom

prezir prema narodu, jedno ubeđenje da narod nije aktivni činilac, da ni za zlo ni za dobro nije sposoban bez prisustva naciokratije. Ovo humanističko uljuljkivanje samo je drugo lice priče o naciji koja je razvijana u okviru lenjinističke ideologije. Narod po definiciji nije odgovoran.

⁶ Na ovom redukcioniističkom stanovištu u pogledu nacionalnog pitanja ostaje i najnovija knjiga Laslo Sekelja, *Jugoslavija - struktura raspadanja*, Rad, Beograd, 1990.

⁷ O ograničenim demokratskim kapacitetima istočnoevropskih društava posle pola veka života u totalitarnom sistemu, i o izazovima koji stoje pred narodima istočne Evrope opterećene totalitarnom prošlošću uporedi i Vaclav Havel, "Đavolska ideologija uvreda", "Borba", Beograd, 8-9. 9. 1990.

smislu, krizu Istočne Evrope treba pre svega posmatrati, bar u njenoj fenomenološkoj ravni, kao moralnu i političku a manje kao ekonomsku⁹. To je posebno vidljivo u moralizmu opoziciono-disidentskog diskursa koji je bio pandan oficijelnoj ideologiji¹⁰.

Svakako da ovom gubitku samoizvesnosti prethodi istorija delegitimacije marksističke ideologije koja se do 1968. odvijala kroz revizionističko i reformističko problematizovanje osnovnih ideoloških postulata¹¹, pre svega metafizičkog opravdanja vladajuće elite, a zatim kroz otvorenu kritiku i napuštanje marksizma kao filozofskog utemeljenja totalitarnih sistema. Marksizam time, za svoje kritičare, od ideologije emancipacije završava kao ideologija Gulaga. Nezavisno od teorijske utemeljenosti argumentacije, njeni politički efekti su bili ogromni¹².

Transformacija totalitarne organizacije društva u autoritarnu, (period destaljinizacije) istovremeno je značila i odustajanje od fundamentalističkog stava da je potrebno ovladati dušama onih kojima se vlada. Zato se autoritarni sistem sve više zadovoljavao svojevrsnom ritualizacijom političke prakse. Pristanak na ritual koji u sebi ne sadrži iskrenost individualnog ubedenja (fenomen

⁸ Ovo bi tražilo jedno detaljnije istraživanje, ali je primer Istočne Nemačke gde se vladajuća elita podelila po pitanju potencijalne primene sile dovoljno ilustrativan primer.

⁹ Uporedi, Jurek Beker, "Za nadzor je potrebno dvoje: Kako izaći na kraj s istočnonemačkom prošlošću", "Književne novine" br. 804, Beograd, 15. 9. 1990.

¹⁰ Eš Timoti Garton, "Da li postoji srednja Evropa", *Pismo* 13/1987.

¹¹ Uporedi, L. Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma III*, BIGZ, Beograd, 1985. s. 509-550, uporedi i A. Arato, "Istočnoevropski marksizam", *Theoria* 3/1983. s. 85-93.; Helga Grebing, *Der Revisionismus von Bernstein bis zum "Prager Fruhling"*, München, 1977. Agnes Heller, *Istočna levica, zapadna levica*, Sarajevo, 1989. kao i ed. Rudolf L. Tökes, *Opposition in Eastern Europe*, Oxford 1979.

¹² Pozivanje na socijalizam i marksizam u Istočnoj Evropi znači danas potpisivanje političke smrti.

koji je sažet u reči "sovjetizacija"¹³), bio je i nestanak vere a to znači i kraj komunizma. Zato je bilo samo pitanje spleta okolnosti, moglo bi se reći slučaja, koliko će ovaj sistem trajati. Komunizam je imao snagu, kao i svaka vera, samo dotle dok je obaveznost ideološkom kodeksu bila stvar unutrašnje prisile.

Slom realsocijalizma, koji je praćen emfatičkim prizivanjem slobode, pati uveliko od estetske insuficijencije¹⁴. Ušli smo, možda, u doba postkomunističkog nihilizma koje se manifestuje pre svega nihilističkim odnosom prema prošlosti. Ovom nezadovoljstvu, ispunjenim bukom i besom, nedostaje autentičnost. Ako se poslednjih četrdeset godina istorije opiše kao vreme moralnog srozavanja, pretvaranja građanina u podanika, duhovne kapitulacije pred snagom ideologije, konformističkog ćutanja itd. onda novi period ne nastupa u znaku rasta građanske svesti, tolerancije i poštovanja drugog, nego u znaku rasta nacionalnih resantimana i podsticanja imitativne psihologije kojoj je Zapad norma.

Ovaj slom nema posvetu uvođenja novih principa u svet¹⁵, on nema ništa od patosa neizvesnosti i nade koji su, između ostalog, karakterisali i dolazak komunista na istorijsku scenu. On je zapravo vraćanje iz ćorsokaka na put kojim su drugi već odavno prošli¹⁶. Utoliko on u sebi sadrži izrazitu notu provinci-

¹³ Uporedi o tome fenomenu tekstove Lešeka Kolakovskog, *Đavo u istoriji*, Glas, Banja Luka, s. 279-83, 296-7, 301-2, kao i eseje Mihnjika, Kurona, Havela i drugih disidenatskih pisaca. Isto Aleksandar Zinovjev, "Homo Sovjetikus", "Književna reč" br. 320-321, Beograd, kao i *Die Macht des Unglaubens*, Piper München, Zürich 1975.

¹⁴ Uporedi, Rihard Vagner, "Zapad i Istočna Evropa", *Ovdje* br. 250, mart 1990.

¹⁵ Uporedi, Ralf Darendorf, "Čudan kraj socijalizma", "Književne novine", Beograd, 1. 10. 1989; Ralf Darendorf, "Razmišljanja o revoluciji u Evropi", "Književna reč" br. 370-371-372/1990, Beograd; Žarko Puhovski, *Socijalistička konstrukcija zbilje*, Zagreb, 1990.

¹⁶ Na ovome se temelje iznova oživljene teze o kraju istorije kao trijumfu liberalizma. Uporedi, Frensis Fukujama, "Kraj istorije",

jalnosti. Ovu situaciju mogli bismo da okarakterišemo figurom zakasnelog pridošlice. Stanovnici Srednje Evrope počinju da se preterano oduševljavaju nečim "o čemu ljudi u privredno najrazvijenijim zemljama više ne sanjare"¹⁷. U stvarnosti, pretencioznost i retorika velikih ideala i politički završavaju antikomunizmom i nadom da će dobro obavljani posao mitski Zapad pravedno ekonomski nagraditi. Ova mešavina iluzija i nada završava kao promena jedne satelitske putanje drugom, a želja za političkim identitetom, kao potvrda njegovog nepostojanja.

Što je osujećenost bila duža, to su nerealna očekivanja bila veća. Kod mnogih građana Istočne Evrope ne postoji jasna svest da političke promene ne mogu brzo otkloniti strukturalne nedostatke neuspele modernizacije. Neuviđanje činjenice da je razgradnja sistema komandne ekonomije¹⁸ dugotrajan i vrlo težak proces, prati i dalje otežavajuća ambivalentna svest (rastrgnuta između svojih deklaracija i očekivanja) koja i dalje u paternalističkoj državi¹⁹ vidi garanta socijalne sigurnosti i generatora društvenih promena. Ovaj nesklad političkog ideala (koji se u masovnoj svesti difuzno artikuliše kao Zapad) i nasleđene kolektivne psihologije, sveti se u vidu postrevolucionarne depresije. Poredak zapadnog sveta, bez obzira na sve transformacije, i dalje je poredak kapitala, "poredak materijalnog interesa"²⁰, surovih zakona konkurencije i određene radne i političke kulture. Sistem sa svim svojim nedostacima se srušio, ali takođe i sa svojim "prednostima". Građani Istočne Evrope suočavaju se ne samo sa činjenicom da

Treći Program 84/1990, Beograd.

¹⁷ Brandis Kazimjež, *Nestvarnost*, Filip Višnjić, Beograd, 1986.

¹⁸ O tome F. Feher, A. Heller, D. Markuš, *Diktatura nad potrebama*, Beograd, Rad, 1985.

¹⁹ O paternalističkoj vlasti i tradicionalnoj političkoj kulturi (ideja organskog koncepta političke zajednice) uporedi, Milan Podunavac, "Politička kultura i političke promene u društvima realnog socijalizma", *Naše teme* 5/1990. s. 1068.

²⁰ Laslo Sekelj, "Reforme pod znakom pitanja", "Borba", Beograd, 10. 5. 1990.

umesto očekivanog blagostanja predstoji dug put izgradnje institucija građanskog društva, nego i sa činjenicom nedostataka ekonomskih, političkih (atomizacija društva i nepostojanje građanskih institucija) i duhovnih (kontaminacija individualne psihologije totalitarnim nasleđem) resursa. Oduševljenje s kojim se rušio stari sistem i nada da će se naći carski put za "Zapad", ubrzo može da se, usled rasta inflacije, privrednog pada, povećanja socijalnih razlika, pretvori u očaj i beznađe praćeno željom za revanšizmom²¹. Ekskluzivni nacionalizam, oslobođen od stega lenjinističke ideologije, nastupa nihilistički ne samo prema celokupnoj komunističkoj prošlosti, nego i prema onom idejnom sklopu koji insistira na socijalnoj i ekonomskoj pravdi. Time nacionalizam otvara prostor za nastup reakcionarnih političkih snaga.

Neuspela modernizacija, tradicija i Izbori u Srbiji

Mnogi su već istakli da je raskid sa realsocijalističkim nasleđem daleko radikalniji u zemljama koje pripadaju srednjeevropskom kulturnom krugu nego u Istočnoj Evropi. Tvrdi se, naime, da je raskid s realsocijalističkim strukturama uspešniji u onim društvima koja su bila snažnije prožeta, pre nasilnog komunističkog prekida, procesima modernizacije²².

Ukoliko komunistički poduhvat shvatimo u svetlu težnje da se bolni proces modernizacije ubrza sredstvima državne prisile i centralizacije, da se dirigovanom političkom voljom raskine s tradicionalnim strukturama²³, onda se njegov krajnji rezultat,

²¹ Václav Havel, "Davolska ideologija uvreda", "Borba", Beograd, 8-9. 9 1990; Srednja (i Istočna) Evropa "ima šanse da postane tlo za kolektivnu mržnju".

²² Uporedi, Adam Frane, "(Bivša) realsocijalistička društva (posebno Jugoslavija) između neotradicionalizma i moderniteta", *Kulturni radnik* 4/1990. s. 17-39, kao i Zoran Đinđić, "Društvena kriza ili društvena patologija?", *Gledišta* 5-6/1988.

²³ Uporedi, Adam Ulam, *Nedovršena revolucija*, Prosveta, Beograd, 1990, posebno s. 150-198.

kako to dokazuju mnogi teoretičari, pokazuje kao poraz, kao pobjeda onih dubinskih struktura koje su trebalo da budu transformisane, ili, kao ponovno uspostavljanje *neotradicionalne strukture društva*²⁴. Kapitulacija pred obrascima tradicionalnog društva bila je veća tamo gde su procesi modernizacije bili slabiji. Otuda se, po ovoj tezi, u stepenu vezanosti naroda za komunistički poredak i njegove vrednosti, što je samo indeks stepena modernizacije, reflektuju suštinske razlike između zemalja Centralne i Istočne Evrope u koju se svrstava i Jugoslavija²⁵.

Teza o neujednačenoj modernizaciji, ojačana je tezom o razlikama u kulturnim identitetima naroda Srednje i Istočne Evrope koja se temelji na razlici Zapada i Istoka, Rima i Vizanta, katoličanstva i pravoslavlja. Ovu tezu je propagandno medijski osnažio Milan Kundera pokušavajući da objasni sudbinu Srednje Evrope i njene unutrašnje tenzije iz raskoraka između kulturne tradicije Zapada i političke stvarnosti Istoka²⁶. No, oni koji se pozivaju na ovu tezu, neretko nekritički previdaju kontekst u kome je bila izrečena²⁷.

Ovaj model, koji tematizuje razlike u dometima procesa modernizacije i kulturnim identitetima, poslužio je nekim teoretičarima i političkim akterima kao osnova za razumevanje oblikovanja političke volje u Jugoslaviji i objašnjenje, nedavno završenih izbora u Srbiji²⁸.

²⁴ Uporedi, Ralf Darendorf, "Čudan kraj socijalizma", "Književne novine", Beograd, 1. 10. 1989. On smisao ruske revolucije sažima u tezi da je reč o modernizaciji bez modernosti zato što su suspendovana dva ključna faktora "zapadne modernizacije: politička participacija i ekonomska lična inicijativa, građanina i preduzetnika".

²⁵ Ovo u svojoj razvijenoj formi izloženo je u tekstu Stjepana Gredelja, "Društveni pokreti bez društvenih promena" *Filozofija i društvo III*, Beograd, 1991.

²⁶ Milan Kundera, "Oteti Zapad ili tragedija Srednje Evrope" u *Češko pitanje*, Beograd, 1990.

²⁷ Videti polemike koje je su nastale povodom teza iznetih u Kunderinom tekstu; Biserka Rajčić ur., *Češko pitanje*, Beograd, 1990.

Izneta je teza da se rezultati prvog kruga izbora u Srbiji mogu razumeti kao pobjeda *nacionalkomunizma*, *nacionalboljševizma*²⁹, kao nesposobnost srpskog društva za radikalniji raskid s komunizmom usled svog tradicionalnog karaktera, u kojem još nije došlo do diferencijacije između građanskog društva i države, i njegove vezanosti za pravoslavnu tradiciju i sistem egalitarnih i antiindividualističkih vrednosti. Stoga su, prema ovoj interpretaciji, modeli oblikovanja političke volje u Rumuniji i Bugarskoj primereni i za razumevanje društvenih procesa u Srbiji.

Izneću neke primedbe u vezi s praksom upotrebe pojma *nacionalboljševizam* u analizi aktuelnih društvenih procesa u Srbiji.

Sigurno da uvid u dubinske strukture, procese dugog trajanja, omogućuje da se aktuelno oblikovanje političke volje potpunije sagleda. No, prebrza zaključivanja, pozivanjem na tradiciju srpskog društva i duh pravoslavlja, u želji da objasne rezultate izbora u Srbiji, mogu dobiti karikaturne i politički nimalo bezazlene forme.

Iako konstatacija o nepostojanju liberalne tradicije i dominacije *autoritarnosti* daje prednost autoritarnim opcijama³⁰, ona ne pruža odgovor na pitanje zašto je pobjeda SPS-a tako ubedljiva, pošto su u igri bile i mnoge druge autoritarnije opcije. Teza bi bila, čini mi se, plauzibilnija u slučaju da su npr. Svetosavska stranka ili SNO dobili veći procent birača. Ovo

²⁸ Uporedi, Intervju sa Vladom Gotovcem, "Suživot bez sentimentalnih isprika", "Borba", Beograd, 31. 12. 1990. Ovo je dominantni stav u publicistici severozapadnih republika.

²⁹ Vesna Pešić, "Igra sa nacionalnim kartama", "Stav", Novi Sad 21. 9. 1990. gde se govori o obnovi "autoritarnog nacionalnog komunizma", slično Dragan Veselinov u "Politika Ekspres", Beograd, 12. 12. 1990. Izjave ovog tipa su opšte mesto opozicionog govora.

³⁰ O tome uporedi, Milan Podunavac, "Politička kultura i političke promene u društvima realnog socijalizma", *Naše teme* 5/1990.

povezivanje pravoslavlja i komunizma, koje bi se možda i moglo generalno i uspostaviti, ne poseduje u sebi analitičku oštrinu za objašnjenje jednog konkretnog događaja. To ćemo moći da saznamo tek analizom logike konteksta u kome su se izbori odvijali; strpljivim osvetljenjem odnosa, ciljeva, i intencija političkih aktera itd. Nedovoljnost generalnog modela pruža mogućnost za instrumentalizaciju stavova teorije u svrhu političke konjunktore. Naime teza koja razliku kulturnih krugova demonstrira kao razliku političkih orijentacija /demokratski Severozapad i boljševički Jugoslavija/ aktivira neku vrstu vrednosne ocene. Izbor onog što je medijski označeno kao "nacionalboljševizam" implicite podrazumeva inertnost i neprijemčivost za modernizacijske procese. Ovako formulisana teza sadrži u sebi i jedan sloj koji se vešto može instrumentalizovati u stav da je onaj ko bira "boljševike" kulturno i politički inferioran. To se svakodnevno pojačava slikom da su Srbija i Albanija poslednji bastioni boljševizma. Stoga u tvrdnji o pobjedi nacionalboljševizma više nadvladava politička pozicija teoretičara, nego pozicija teorije. Povezivanje pravoslavlja, nemodernosti, nacionalizma, boljševizma i Albanije kao metafore terora i nedostatka ljudskih prava upravo je stvarnost političkog govora s kojim se suočavamo. Ova teza se, usled njenog političkog potencijala, snažno medijski forsira u Hrvatskoj i Sloveniji.

Drugo, nismo uvek u stanju da brzu transformaciju društvene stvarnosti pratimo adekvatnom izmenom konceptualnog aparta primerenog novoj stvarnosti. Ova teorijska inercija, prilepljenost uz pojmove sa fiktivnim referentima, čiji su sadržaji nestali, čini naše analize ponekad anahronim. Po mom mišljenju, pojmovi *nacionalkomunizam*, *nacionalboljševizam* itd. pripadaju upravo toj pojavi. Vladavina *idoli fori*, je svakako važna činjenica, ali samo u smislu da bude predmet teorijske analize, a ne i medijum u kojem se ona provodi.

I treće, očekivanje, po analogiji da Jugoslaviju zahvate isti procesi kao i Istočnu Evropu zaboravlja da se, nezavisno od toga što ona pripada strukturalno krugu real-socijalizma, egzistencijalno iskustvo individuuma u Srbiji u mnogo čemu razlikuje od iskustva

građana Istočne i Centralne Evrope³¹. Njegovo sećanje na vladavinu socijalizma nije opterećeno jednakom dozom negativnih emocija kao kod npr. jednog Poljaka ili Rumuna. Stoga pojmovi boljševizam i komunizam ovde, intenzivnom političkom propagandom³², tek *postfestum* dobijaju povišeni stepen odioznosti.

Sumnju da pripadnost različitim kulturnim tradicijama može da objasni razliku u izbornim rezultatima Severozapada i Jugois-toka, izneću u još dva koraka.

Prvo, ova podela ne stoji već zbog činjenice da je upravo Severozapad do početka 1990. bio agilni branilac titovskog nasleđa i postitovskog *stautsa quo*.

Drugo, pretpostavimo da se raspad socijalističke zajednice odvijao 1987. u vreme velikog narodnog nezadovoljstva Srba s Kosova i protestnih dolazaka u Beograd. Intuicija mi govori da bi se, slično događanju u Berlinu, Pragu, Bukureštu, ovo završilo izlaskom na ulice i, pod pretpostavkama okruženja iz 1989, verovatno padom komunističke vlasti. Moramo se pitati zašto do toga nije došlo 1990, kako su mnogi očekivali? Po mom mišljenju iz sasvim drugih razloga a ne zbog navodno boljševičkog karaktera SPS, i vezanosti srpskog naroda za boljševizam.

Rekao sam već da pad komunističkih režima, koji se odvijao u znaku borbe za demokratsku obnovu društva, nije prvenstveno posledica narasle demokratske svesti masa koliko rezultat revolucije "odozgo". Ona je aktivirala zapretene energije. Stoga se pod

³¹ Uz to je Jugoslavija evoluciono spremnija nego zemlje Istoka na procese društvene transformacije, jer je posle sukoba sa SSSR-om provela decentralizaciju i u izvesnoj meri razvila tržište dobara i usluga. Takođe je bila otvorena za kulturne uticaje sa Zapada, pa, za razliku od zemalja Istoka nije suočena s kulturnim šokom posle političkog sloma. U tome je šansa da se procesi transformacije odvijaju manje burno, ali utoliko uspešnije i daleko-sežnije. Da li će se ona iskoristiti to je već drugo, pre svega političko pitanje.

³² Jugoslavija je izbegla najteže oblike represije kroz koje su prolazile druge zemlje Istočne Evrope. Pojam komunizma nikad nije bio tako usko vezan za pojam terora, fašizma, nasilja, gladi, itd. (osim u periodu 1948-1952. g.)

plaštom "borbe za demokratiju" odvijaju svi procesi s predznakom antikomunizma pa i oni koji u sebi nose antidemokratski potencijal. Na taj način otvara se mogućnost da demokratija bude sredstvo zamene jednog principa netolerancije drugim³³.

To je posebno vidljivo u Jugoslaviji gde procesi demokratizacije ne vode toliko uspostavljanju građanina kao temelja političke zajednice nego politizacijom etnosa, služe dovršenju izgradnje samostalnih nacionalnih država ili promeni odnosa moći na nivou Jugoslavije. S druge strane, u želji da se ponovo uspostavi građansko društvo, mnogi politički akteri negiraju same pretpostavke građanskog društva. U borbi za ljudska prava i protiv aveti "boljševizma" ukidaju se autoritet svih institucija starog sistema a da se pri tom ne gradi autoritet novih³⁴. To vodi u stanje pravnog i društvenog haosa a rezultat ovih procesa je neizvestan status Jugoslavije kao državne zajednice. Ona bi trebalo, navodno, da bude proizvod novog istorijskog dogovora nacionalnih elita.

Upravo ova perspektiva neizvesnosti državnog okvira u kome treba politički delovati, potisla je u drugi plan političke, a izbacila u prvi plan nacionalne i državotvorne opcije. Birači, tako, nisu birali onu političku snagu koja bi bila najbliža njihovim političkim idealima, nego onu političku snagu koja je u ostvarenju državotvornih interesa, najsnažnija. Strukturalno ista perspektiva, koja je HDZ-u u Hrvatskoj donela pobjedu (HDZ je percipiran kao subjekt koji ima moć da stvori nezavisnu i suverenu hrvatsku državu), važila je i u Srbiji, s tim razlikom što je ovde SPS percipiran kao ona politička snaga koja je u stanju da sačuva Jugoslaviju kao državnu zajednicu i time na najbolji način osigura srpske nacionalne interese. Toj perspektivi SPS ima da zahvali

³³ Na opasnosti vakuuma vlasti i konfuziju koja nastaje posle sloma autoritarnih režima ukazuju mnogi autori. Uporedi, Ralf Darendorf, "Čudan kraj socijalizma", "Književne novine", Beograd, 1. 10. 1989.

³⁴ Uporedi, Ralf Darendorf, "Perspektive građanskog društva u Evropi", *Theoria* 2/1989.

veliki deo svoje izborne pobede. Zato su, ne demokratski potencijal političkih subjekata nego artikulisani državotvorni programi i moć koja iza njih stoji, bili orijentiri za biračko telo.

Ovo mi omogućava da naznačim neke momente koji su SPS, u postojećoj jugoslovenskoj konstelaciji, učinile biračima najprihvatljivijom. Najmanje je to boljševički karakter partije ili "mistična simpatija" pravoslavlja i boljševizma. SPS je svojim programom okupirala tri momenta. a) moment nacionalnog: artikulisala je nacionalni interes srpskog naroda, a da b) deklarativno nije dovela u pitanje smisao Jugoslavije kao državne zajednice. Pri tom je demonstrirala, više ili manje diskretno, svoje veze s vojskom kao garanciju da poseduje sredstva za očuvanje državnog kontinuiteta. I konačno, c) s parolom "*s nama nema neizvesnosti*", SPS je obećala socijalnu sigurnost građanima pothranjujući mit o paternalističkoj državi³⁵.

SPS (bivša SKS) je uspeła da okupira veliki deo nacionalne energije postavljajući srpsko pitanje na dnevni red. Ovo je otvorilo mnoga druga pitanja, pre svega pitanje odnosa moći između nacija i nacionalnih elita uspostavljenih Ustavom iz 1974, što se artikulisalo u zahtevu za ustavnim, pravnim i državnim jedinstvom Republike Srbije.

Kako se odbrana *statusa quo*, vođena u pojmovima samoupravne ideologije, pokazala bezuspešnom, Severozapad je, vođen više nacionalnim impetusom nego demokratskim (što bi se moglo bez teškoća i tekstualno dokumentovati³⁶), shvatio da samo aktiviranjem višepartijskog sistema s nacionalnim partijama kao dominantnim akterima, neopterećenim balastom ideologije i jezikom "bratstva i jedinstva", (a u Hrvatskoj ni Srbima), može delotvorno zaštititi nacionalne interese i odnose moći, (koji se

³⁵ Uporedi, Svetozar Stojanović, "Vreme radosti", "Borba", Beograd, 29-30. 12. 1990.

³⁶ Uporedi, Lerotić Zvonka, "Evropeizam kao ideologije", "Danas", Zagreb, 24. 1. 1989. i Ćiril Ribičić, "Slovenski odgovor na optužbe", "Danas", Zagreb, 21. 3. 1989.

sad artikulišu oslobođeni ideološkog zagađenja u svom "čistom" vidu), onako kako ih je on shvatio.

Srpska politička elita zahteva za ustavnim jedinstvom Srbije i borbu za nacionalne interese srpskog naroda provodila je u jeziku oficijelne ideologije. Ovaj jezik, je s jedne strane bio posledica inercije, kao i izraz potreba trenutka: jer su se koliko do juče, svi interesi, pa i nacionalni, mogli artikulirati i zastupati na politički legitiman način samo u kodu ideologije³⁷.

Artikulacija srpskog nacionalnog interesa i snaga političkog otpora s kojom se ona suočila (usled anticipirane promene odnosa moći), imala je za posledicu vezivanje nacionalnih interesa srpskog naroda za SPS. Glasači se zato nisu vezivali sa socijalistički nego za nacionalni program SPS. Opozicija nije mogla da na ovo nađe adekvatan odgovor ne samo zbog medijske kontrole od strane vlasti, nego i zato što energija investirana u SPS, personalizovana njenim liderom, nije do kraja iscrpna. Pokušaj opozicije da radikalizacijom nacionalnog pitanja istisne Miloševića i SPS, nije uspeo. Draškovićev antikomunizam i nacionalizam nije imao sistemsko mesto Tuđmanovog antikomunizma i nacionalizma, jer su, kao što sam rekao, birači u Miloševiću percipirali ako ne autentičnijeg a ono sigurno jačeg zastupnika nacionalnih interesa. Opozicioni pokušaji da se pronade jezik koji bi istovremeno artikulirao specifični ugao gledanja na nacionalno pitanje i jasno povlačio razliku u odnosu na vlast, ostajao je bez uspeha.

I dok je vladajuća komunistička elita u Sloveniji i Hrvatskoj gubila samopouzdanje, u Srbiji joj je situacija išla na ruku. Umesto da se nađe pod nogama narodnog i nacionalnog nezadovoljstva, kako je opozicija očekivala, ona se, s figurom Miloševića, našla na njegovom čelu. Agresivno ispoljavanje antisrpsstva koje kontinuirano traje već tri godine vodilo je dalje homog-

³⁷ Slučaj Azema Vlasija pokazao je da sveti jezik ideologije nema više snagu. On je temeljno potkopan, a korišćenje njime prestalo je biti prednost i postalo je nedostatak. To prilično kasno shvata srpska politička elita što će je u propagandnom ratu za dobijanje naklonosti inostranstva skupo stajati.

enizaciji Srba. Optužbe za boljševizam srpskih komunista, gubile su na propagandnoj snazi u meri u kojoj su medijski intenzivirane na Severozapadu.

Prednost ove okupacije nacionalnih energija od strane SPS vidim u tome što je ona uspela da ovlada destruktivnim impulsima nacionalnog nezadovoljstva i da ih na taj način kontroliše. Zato u Srbiji ne vlada ekskluzivni, nasilnički nacionalizam koji nesigurnost svoje egzistencije kompenzuje ekstremizmom, nego neka vrsta *umerenog nacionalizma*³⁸, koji zadovoljava narasle nacionalne emocije. Posledica ovoga je da je Jugoslavija za veliki deo građana Srbije i dalje vrednost.

Na sličan način na koji je istovremeno zaigrala i na kartu Jugoslavije i kartu srpskih nacionalnih interesa, SPS je igrala i na potrebu za društvenim promenama i na strahu od tih promena.

Ona se, kao i opozicija, zalaže za uspostavljanje moderne parlamentarne i pravne države, višepartijskog sistema, poštovanje prava individue i građanina, ispravljanje grešaka prošlosti. Takođe se zalaže za ravnopravnost svih oblika svojine, tržišnu privredu. Ali, za razliku od opozicije, ona i dalje insistira na društvenoj svojini, što je manje izraz njene ideološke ortodoksnosti a više taktički potez u svrhu zadobijanja simpatija širokih društvenih slojeva i njihove težnje za socijalnom sigurnošću koje bi nagli proces reprivatizacije bacio na nesigurno tržište radne snage.

Time je SPS dobro anticipirala ambivalentnost biračkog tela, njegovu dinamiku i njegovu inertnost, čime je svoju izbornu bazu uveliko proširila, a sebe predstavila kao partiju evolutivnog prelaza koja garantuje društvenu stabilnost bez većih političkih potresa.

Sve ovo govori da SPS nije boljševička partija. Bez lenjinističke ideologije nema u pravom smislu boljševizma. Ukoliko bi

³⁸ Uporedi, Ljubomir Tadić, "Zašto smo izgubili", intervju "Duga", Beograd, 20. 12. 1990. Uporedi i, Jovan Rašković, "Autonomija nije pala s neba", "Borba", Beograd, 12-13. 1. 1991, "Dao sam podršku S. Miloševiću i zbog toga što ne volim delirije, pogotovo nacionalne delirije".

i hteli da optužbama za boljševizam SPS damo neki racionalan smisao, onda bi se on pre svega odnosio na izvesne tradicijom prenete elemente političke kulture i tehnologije vlasti³⁹. To je ono što ne retko određujemo pojmom autoritarna politička kultura i želja da se mnogi segmenti društvenog života (pre svega privreda) zadrži pod kontrolom vladajućeg aparata moći. Ali to je samo oslabeli i nemoćni trag nekadašnje pretenzije da se celokupni društveni život podvrgne totalnoj kontroli.

S druge strane, kad bismo i prihvatili tezu da je SPS boljševička stranka, suočili bismo se s drugom politički relevantnom činjenicom da se ona, pozivanjem na *VIII sednicu* kao tačkom diskontinuiteta sa starom praksom, *delimično* oslobodila hipoteke komunizma i boljševizma. Upravo ovo *delimično* oslobađanje bilo je politički produktivno jer je otvaralo širok manevarski prostor za pridobijanje izbornog tela: s jedne strane, već time što je bila partija na vlasti obezbeđivala je glasove velikog dela pripadnika državnog aparata kao i dela još ideološki orijentisane starije populacije, a, s druge strane, kroz kritiku sopstvene političke i ideološke prošlosti, otvorila se prema onom delu izbornog tela koje je u SPS videlo garanta za realizaciju srpskih nacionalnih interesa ali i integriteta i kontinuiteta Jugoslavije.

Ova otvorenost i okrenutost ka svim društvenim slojevima⁴⁰, ovaj nedostatak kristalisanog identiteta, bio je velika prednost socijalističke partije u odnosu na opoziciju, kao što će, verujem, u budućnosti biti njen veliki nedostatak. Činjenica je da ni stranke opozicije nisu uspele da izgrade do kraja prepoznatljiv

³⁹ Tako npr. Zoran Dindić, "Trebalo li bojkotovati izbore", "Demokratija", Beograd, 13. 10 1990. tvrdi da se Socijalistička partija nije transformisala kao "motor demokratskog diskontinuiteta", nego pod pritiskom spoljašnjeg okruženja, i da je zato i dalje "nosilac i zaštitnik kontinuiteta represivne komunističke politike".

⁴⁰ O ovoj potrebi svake masovne partije da istupa u ime celog naroda, da nadide svoj socijalni sastav koji joj je genetički dat, uporedi. Robert Mihels, *Sociologija partija u savremenoj demokratiji*, Zagreb, 1990. s. 16-7.

identitet i da se jasno odrede prema svojim potencijalnim socijalnim adresatima. Ali, dok je to za mladu srpsku opoziciju bio veliki nedostatak, za vladajuću partiju, je upravo ovaj nedostatak identiteta (fatalna slabost u normalnim uslovima) bio odlučujuća prednost, ne samo zbog inercije vlasti koju je držala u svojim rukama, nego i po tome što se u stanju duhovne i idejne konfuzije, a situacija u Srbiji je upravo takva, biračko telo opredeljuje za ono što je već iskušano.

U tom smislu, ne bih vladajuću stranku nazvao ni socijalističkom ni boljševičkom nego, pozivajući se na istorijsku paralelu, radikalskom strankom. Ova analogija nam omogućuje da bliže osvetlimo karakter vladajuće stranke ostavljajući po strani njen sopstveni samoprikaz (socijalisti) kao i opoziciono prozivanje (boljševici). U ovoj paraleli pre svega ukazujemo na njen populistički karakter i želju da se vlast sačuva po svaku cenu. To se plaća gubljenjem ideološkog identiteta, tj. transformacijom partije pogleda na svet u jednu pragmatičku partiju⁴¹, spremnu na sve moguće taktičke ustupke i kompromise da bi se sačuvala vlast⁴². Sklop okolnosti i potreba da se sačuva vlast tera je na stalnu metamorfozu. U tome je svakako imala daleko više uspeha nego što je to opozicija bila spremna da prizna. (Tu svakako treba tražiti elemente neuspeha opozicione propagande.)

Upravo ovaj njen nedostatak identiteta, ova njena sposobnost da zastupa sve stavove ukoliko proceni da joj garantuju kontinuitet vlasti, s jasnom dominantom: državotvorni interes srpskog naroda i zaštita njegovih nacionalnih interesa, amortizovala je kritiku opozicije. Opozicija nije uspela da proizvede jezik koji bi joj, s jedne strane, garantovao prepoznatljiv identitet, a s druge strane, jasno je distancirao od vladajuće partije⁴³. Opštost u kojoj se

⁴¹ Uporedi, Stjepan Pulešić, *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb, 1971.

⁴² Ovaj unutrašnji nedostatak uverenja, sam po sebi ne mora biti nedostatak ako postoji nezavisno javno mnjenje kao generator političkih ideja. O tome uporedi, Slobodan Jovanović, *O državi. Osnovi jedne pravne teorije*, Beograd, 1922. s. 355-370.

opozicija kretala nije bila dovoljno upečatljiva za prosečnog birača.

Mogli bismo na kraju zaključiti da je logika izbornih rezultata na Severozapadu i Srbiji istovetna. Politička orijentacija stranaka bila je od manjeg značaja za opredeljenje glasača nego državotvorni programi istih stranaka. Ova strukturalna sličnost (dominacija autoritarnih opcija⁴³ kao imanentna posledica dominacije državotvornih ciljeva) može se u svrhu političke borbe prikazivati kao različitost političkih orijentacija.

Ukazivanje na strukturalnu sličnost ne znači političko i vrednosno jednačenje, kao što to neretko čine mnogi ostajući u jednom ideološkom kodu nasilne simetrije. Jer, nije isto raditi na raspadu jedne države i na njenom održanju ako se imaju u vidu moguće tragične posledica koje jedna od ovih opcija povlači.

S druge strane, smatram da su evolucionari potencijali one opcije koja je ovde opisana kao "nacionalboljševička" daleko veći nego potencijali onih kojima demokratija služi kao sredstvo za ukidanje Jugoslavije i realizaciju samostalnih nacionalnih država. Mit o pripadnosti Zapadu, demokratskom svetu i stvaranje osećaja o političkoj i civilizacijskoj superiornosti, sadrži u sebi latentni rasizam i militantni nacionalizam. Već sada ova instrumentalizacija priče o demokratiji, čiji je jedan izvod i priča o srpskom boljševizmu, je potencijalni izvor haosa i konfuzije kojim se može jako dobro oblikovati i manipulirati volja običnih građana. Proizvodnja nekritičkog osećaja moći (participacijom u

⁴³ To se moglo videti i u preizbornim diskusijama. Politički kandidati SPS su neverovatno lako prihvatili delove programa svojih opozicionih protivnika. Pokadkad je bilo teško razlikovati ko je socijalistički a ko opozicioni kandidat. Treba očekivati da će ovaj karakter SPS pokušati da sačuva i ubuduće.

⁴⁴ U Jugoslaviji je na delu novi autoritarizam, nastao na osnovu dekomponovanja i raspada prethodnog autoriteta. Novi autoritet nije utemeljen na elementu ratne pobede i socijalne utopije, nego na elementu odbrane nacionalnih interesa. On ima iza sebe legalnu demokratsku proceduru. Kompromitovanost socijalizma i nepostojanje liberalne političke kulture ostavljaju otvoren prostor rastu nacionalizma.

višoj formi zajednice i kulture) je utiranje puta za novi totalitarizam.

Perspektive

Kriza Jugoslavije je posledica raspada samoupravne ideologije koja je imala funkciju normativnog horizonta u okviru koga se uspostavljalo institucionalno jedinstvo socijalne, kulturne, etničke i svake druge heterogenosti. Nestankom integracione moći ideologije utemeljene na ideji o zajedničkom poreklu i političkom cilju (ideologija bratstva i jedinstva + samoupravnog socijalizma), koja je zamenila privrednu, socijalnu i kulturnu integraciju, ostao je prazan prostor koji nije, trenutno, u stanju da zaposedne ni jedna integrativna moć. Plemenski i verski porivi su zamenili ideološki oblikovanu jedinstvenu političku volju partije.

Ideološke floskule o bratstvu i jedinstvu zamenilo je sećanje na neprijateljstva u prošlosti. Razumevanje i komunikaciju potisnula je priča o nesamerljivim kulturnim krugovima. Priča o širini slovenske duše pokazuje se kao bezgranični egoizam i uskogrudost. Želja za nacionalnom afirmacijom praćena je teškim patološkim osećajem uskraćenosti i nastojanjem da se drugi demonizuje i pretvori u izvor svakolikog zla. Procesi demokratizacije i parlamentarizma ne vode integraciji zemlje nego sve više otvaraju vrata njenom raspadu. Kritika boljševizma na Severozapadu biva instrumentalizovana u svrhu razbijanja države. Zato opasnost za demokratiju ne dolazi samo od strane totalitarnih snaga nego, isto tako, i od moguće anarhije, raspada sistema, vakuuma moći, dezorganizacije javnog života usled nestanka racionalnog autoriteta. Još se ne vidi snaga koji će moći da zaustavi ove procese. Da li je to vojska?⁴⁵

⁴⁵ U ovom momentu snagu integracije čini samo inercija koja gubi na snazi, strah od neizvesnosti i fizička prisutnost vojske kao političkog faktora. Nije naodmet, kao istorijska reminiscencija, podsetiti se govora kralja Aleksandra pri zavodenju šestojanuarske diktature: "Umesto da parlamentarizam razvija i jača duh državnog i narodnog jedinstva - on - onakav kakav je - počinje da dovodi do duhovnog rasula i narodnog razjedinja-

Stoga se i ovde pitanje razvoja političke demokratije i konstituisanja moderne države ne može postaviti ozbiljno sve dok se ne reši pitanje opstanka ili raspada Jugoslavije. Otvoreno nacionalno pitanje, i otvorena ili prikrivena artikulacija novih odnosa moći i nove političke geografije, suspenduje za duže vreme razgovor o izgradnji civilnog društva na ovome tlu. Čuvari, stvarni ili fiktivni, nacionalne moći ostaju do daljnjeg osnovni politički akteri. Nikakva pozivanja na demokratske procedure, ne mogu rešiti pitanja koja u suštini nisu demokratska (pitanja nacionalnih interesa, granica, moći, aspiracija, budućnosti). Institucionalni okvir gde bi se sukobljene nacionalne energije i aspiracije mogle suočiti i spor razrešiti - ne postoji. Stoga će interes za demokratijom i građanskim društvom biti zaleđen u oluji nacionalnih impulsa i interesa. Pozivanje na demokratiju će, pre svega, služiti jačanju ratnih pozicija.

Demokratska retorika Severozapada odbacuje osnovno načelo demokratije "jedan čovek jedan glas". Ova protivrečna situacija u kojoj spremnost za demokratiju nije istovremeno i izraz spremnosti da se prihvate njene konsekvence, tamo se razrešuje odustajanjem od Jugoslavije. Time se zadovoljavaju na izgled oba uslova: biti i demokrata i nacionalist.

Opoziciona kritika nedemokratske i autoritarne prakse, koja ima izvesnu političku snagu u Srbiji u vreme uslovnih granica i latentnog građanskog rata ima ograničene domete.

Politizacija etnosa i ideologija državotvornih interesa je stalna opasnost za razvoj demokratije. Demokratija ne proizvodi apriori nacionalno jedinstvo i ne garantuje apriori snagu toliko željene nacionalne države. To je posebno izraženo u nacionalno mešovitim zajednicama. Onog momenta kad se demokratsko oblikovanje volje učini opasnim za realizaciju državotvornih interesa

vanja...Čuvati jedinstvo narodno i celinu državnu to je najviši cilj moje vladavine, a to mora biti najveći zakon za mene i svakoga...." Uporedi, B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam; Ideje i stvarnost*, tom I; "Proklamacija kralja Aleksandra 6. 1. 1929.", s. 293-4.

demokratija postaje ugrožena. Nacionalna homogenizacija koji treba da kompenzuje neizvesnost državnog postojanja sigurno nije dobro tle za demokratski razvoj. U Jugoslaviji je takva situacija. Demokratija je osobenost onih društava koja žive oslobodena straha i osećanja ugroženosti⁴⁶. Ona je i osobina društva sigurnog u sebe a ne onog koje je okupirano osećajem nacionalne ugroženosti, bez obzira koliki stepen realnosti taj osećaj posedovao.

Upravo ovo stanje duha u Jugoslaviji, kojem pogoduje ustavna kriza i paraliza saveznih institucija, realno otvara mogućnost izbijanja građanskog rata⁴⁷ ili preventivne vojne diktature ukoliko ne dođe do razumnog dogovora političkih elita. Diktatura bi možda sačuvala jedinstvo zemlje, no cena bi bila previsoka. Građanski rat bi rezultirao raspadom i cena bi bila još viša.

Problem je u tome što su izborna obećanja nekih partija na vlasti moguća samo sredstvima rata. Izlaz iz te situacije vidim samo u organizovanju višestranačkih izbora na nivou Jugoslavije. No, za to su šanse minimalne jer bi to istovremeno značilo i priznavanje političkog i pravnog subjektiviteta Jugoslavije koji su Slovenija i Hrvatska sve manje spremne da priznaju. Zato gola sila kao dominantno sredstvo politike postaje naša budućnost.

Teza nekih intelektualaca da će pod priuskom ekonomskih nevolja pasti naciokratske oligarhije u svim republikama pod ovim pretpostavkama je iluzorna. Kriterijumi ekonomskog uspeha ili neuspeha važe samo u komformnim društvima a ne u društvima latentnog građanskog rata. Zato je Jugoslavija sfiga koja traži

⁴⁶ Uporedi, Ištvan Bibo, "Beda malih država Istočne Evrope", *Rukoveti* 2/1990, Subotica "Biti demokrata znači, pre svega, da se ne strahuje". "Tako je u stalnom osećanju straha i ugroženosti postalo pravilom sve ono što prave demokratije poznaju samo u času stvarne opasnosti: ograničavanje opštih sloboda, cenzura, potraga za plaćenicima neprijatelja, za izdajnicima, te nastojanje da se po svaku cenu nametne red ili privid reda i nacionalnog jedinstva na uštrb slobode." s. 559.

⁴⁷ O alarmantnosti situacije u zemlji govore političari svaki dan. Uporedi, intervju Ante Markovića u "Borbi", Beograd, 31. 12. 1990. ukazuje se da Jugoslavija ide u pravnu anarhiju koja logično traži silu kao moment povratka iz haosa.

rešenje zagovetke.

OGLED O "SRPSKOM BOLJŠEVIZMU"

Teza da druga Jugoslavija nije egzistirala kao moderna nego kao partijska država je opšteprihvaćeno mesto u našoj politiko-
loškoj i sociološkoj misli¹. Samoupravljanje je bilo surogat za
reprezentativnu demokratiju. Integracije jugoslovenskog društva
odvijala se u sferi ideologije i kroz njen institucionalni izraz -
Partiju koja u odnosu na samu državu ima metapravni status.
Upravo ova dominacija ideologije i politike nad celinom društvenog
života, dominacija "normativno -institucionalnog okvira" nad
sferom "svrhovito racionalnog delovanja", onemogućavala je da
se procesi modernizacije i integracija jugoslovenskog društva
dovedu do kraja. U tom smislu Partija je najodgovornija za
postojeću krizu jugoslovenskog društva². Ako partijsku ide-
ologiju označimo totalitarnom ili boljševičkom, onda tvrdimo
sledeće: ako je boljševizam davao jedinstvo Jugoslaviji kao pseudo-
državnoj tvorevini, onda se, danas, raspad te iste tvorevine takode
odvija u znaku boljševizma³.

¹ Laslo Sekelj, *Jugoslavija - struktura raspadanja*, Rad, Beo-
grad, 1990. "Bitna je činjenica primarnosti političke moći i njeno
prožimanje svih odluka u globalnom društvu, a da je istovremeno
pristup političkoj moći strogo kanalisano isključivo preko jedne
organizacije i jedne jedine strukture moći" s. 221; Uporedi i Zoran
Dinđić, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad, 1988.

² Laslo Sekelj, *Jugoslavija - struktura raspadanja*, Rad, Beo-
grad, 1990. s. 140.

³ Pojmovi boljševizam i komunizam izgubili su u aktuelnoj
jezičkoj upotrebi svaki vrednosno pozitivni sadržaj. Oni se danas

Baršunasta revolucija koja je prešla Evropom 1989. bila je vođena idejom dokončavanja totalitarnih i boljševičkih režima. Podanika mora zameniti građanin, samovolju opštost zakona, a partijsku državu pravna država. Mesto ideološke odanosti zasnovane na veri u komunističku eshatologiju mora da zauzme priča o pravima čoveka i građanina. Za razliku od kraja šesdesetih godina kada se kritika postojećih poredaka odvijala kao borba za socijalizam s ljudskim licem, sadašnju kritiku i političke pokrete na Istoku karakteriše zahtev za radikalnim raskidom sa socijalističkom tradi-

vezuju isključivo za istorijski nastale državne i društvene poretke na Istoku, koji su svoju legitimaciju nalazili u svojevrsnoj metafizičkoj istorije. Uvid u smisao istorije daje partiji kao epistemološki privilegovanom subjektu pravo na vladanje. Obaveznost ideološke slike sveta je u temelju partijske države. Vladajuća elita (nomenklatura, politička oligarhija) je u svojim rukama koncentrisala svu političku i ekonomsku moć. Ova koncentracija moći moguća je samo putem ukidanja privatnog vlasništva kao osnove građanskog društva i negiranjem političkih i građanskih prava individua. Država diktature proletarijata idealtipski teži apsolutnoj kontroli nad svim sferama ljudske egzistencije. Čovek je prema ovom vidjenju boljševizma inovina države. Ukidanje insitucionalnog razdvajanja javnog i privatnog moguće je samo pod permanentnom ideološkom i fizičkom presijom (što je ideološki pravdano u tezi o diktaturi proletarijata, a stvarno operacionalizovano u sveprisutnosti političke policije, i nacionalizacijom - stavljanjem pod kontrolu države celokupnog nacionalnog bogatstva). Rezultat toga je umesto obećanja emancipovane zajednice društvo podanika gde vlada teror, kolektivizam kao negacija individue, moralno kvarenje individuuma, ogrezlost u laž i konformizam iz straha. U tim društvima vlada konsenzus gospodara i podanika posredstvom ideologije kao medijuma idealnog zajedništva. Empirijski izraz toga je u svojoj ortodoksoj varijanti bio staljinizam a u blažoj real-socijalizam. Iako su razlike između ove dve faze u teoriji dovoljno razvijene, vidimo da u okviru današnjeg opozicionog političkog diskursa ova distinkcija previda i da se stvarnost realsocijalizma idealtipski određuje u kategorijama klasičnih teorija o totalitarizmu razvijenih pedesetih godina ovog veka. (Carl J. Fridrich (ed), *Totalitarianism*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1954; Carl J. Fridrich and Zbigniew K. Brezezinski: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard University Press, Cambridge, 1956; H. Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Frankfurt am Mein 1962; Franc Nojman, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, Naprijed, 1974.)

cijom. Ideja socijalizma izgubila je svoje evolucionne potencijale⁴. Neuspeh mnogih reformskih pokušaja (nemoć da se istovremeno sačuva stabilnost sistema i obezbedi politička participacija građana u mehanizmima vlasti, kao i nemoć da se aktivira lična inicijativa i preduzetništvo) i očevidno civilizacijsko zaostajanje za Zapadom proizvelo je odlučan okret ka projektu liberalno demokratske države i rehabilitacije civilnog društva što su dominantni politički ideali društvenih pokreta na Istoku. Time su socijalizam i u njemu kondenzovani sadržaji na Istoku postali bar za duže vreme politički nedelotvomi koncepti. S druge strane, kritika boljševizma praćena je naglim rastom nacionalizma što je očekivano ako se ima u vidu položaj dojučerašnjih satelita u interesnoj zoni Sovjetskog Saveza.

Procesi raspadanja socijalizma u Jugoslaviji razlikuju se unekoliko od onih u Srednjoj i Istočnoj Evropi. Kritika boljševizma tamo ne dovodi u pitanje opstanak države. Intencija kritike sastoji se pre svega u nastojanju da se uspostavi moderna demokratska i pravna države, a tek u drugom planu ona je izraz revolta zbog dojučerašnjeg "kolonijalnog" položaja. U Jugoslaviji je ovaj drugi plan prefunkcionisan tako što se akcent kritike premestio sa kritike spoljašnjeg na kritiku unutrašnjeg kolonizatora. On nije jasno imenovan ali se podrazumeva. To je srpski narod. Otud je kritika boljševizma u jednom delu Jugoslavije vođena prevashodno interesom uspostavljanja suverenih nacionalnih država, a manje težnjom da se izgradi moderna država. U tom pogledu, u Jugoslaviji imamo politiku kontinuiteta. U tekstu koji sledi želim da ukažem na modalitete i funkciju kritike boljševizma u aktuelnom političkom i ideološkom diskursu.

Osvetljavanje konteksta u kome se provodila kritika boljševizma u jugoslovenskom prostoru može da delimično osvetli uzroke izbornog uspeha socijalista u Srbiji. Naime, za mnoge iznenađujuća

⁴ "Sasvim je sigurno u mojoj zemlji ta reč je odavno bezbožna formula, koje je najbolje kloniti se, ako čovek ne želi da bude sumnjiv", Vaclav Havel, "Slovo o reči", *Češko pitanje*, Beograd, 1990. s. 146-152.

pobeda socijalista u Srbiji provocirala je tezu da je to posledica ukorenjenosti boljševičke ideologije u srpskom narodu. Ova teza se u političkom polju artikuliše u različitim vidovima, od teze o mističkoj povezanosti srpskog duhovnog bića i boljševizma⁵, prevlasti tradicionalizma i konzervativizma u Srbiji⁶, pa preko teze o vladavini nacionalkomunizma, nacionalboljševizma ili socijalšovinizma⁷, do modifikovanih i izbalansiranih tvrđenja da

⁵ Po ovoj tezi komunizam ima svoje izvorište u pravoslavlju. Tako Branislav Milošević (reformista, bivši ministar kulture i "žrtva" Osme sednice) na pitanje zašto su dobili socijalisti odgovara: "Slutim da vaše pitanje cilja dalje: vole li Srbi komunizam? Mislim da ga vole, štaviše mislim da je socijalizam ruske provincije i tradicije (...) odgovarajući politički izraz duhovne inercije i konzervativizma upisanog u pravoslavlju, ne samo u verskom opredeljenju, već i kao mentalnom i moralnom stavu. Moć inercije te pravoslavne tradicije ogleda se, valjda, i u činjenici da su u Rumunjskoj, Bugarskoj i Srbiji na (relativno) demokratskim izborima pobedili *prerušeni komunisti*, a da u Crnoj Gori nisu imali potrebu čak ni da se prerušavaju...", "Pravoslavni svet je, faktički, nesposoban za stvarnu kritiku socijalizma jer je, pored ostalog nesklon afirmaciji kategorije interesa.", "Vjesnik", Zagreb, 10. 2. 1991.

⁶ Ovo protežiraju severozapadni i albanski mediji. Uporedi, intervju s Vladom Gotovcem, "Suživot bez sentimentalnih isprika", "Borba", Beograd, 31. 12. 1990. Prema ovim tumačenjima, za razliku od interpretacija koja nacionalizam vide kao strukturni proizvod partijske države, postoji civilizacijska "nesposobnost" određenih delova jugoslovenskog društva za demokratsku evoluciju. Ova "nesposobnost" za duh demokratije i tolerancije određuje se kao vizantizam. Srbi su boljševici jer su Vizantinci. Tako npr. Jusuf Buxhovi (sekretar Demokratskog saveza Kosova) u intervjuu "Nedelja", Sarajevo 27. 1. 1991. tvrdi da je: "... komunizam bio nametnut Albancima. Albanci nikad nisu bili Vizantijci, a komunizam se hranio iz vizantizma i panslavizma".

⁷ Ovom tumačenju je sklona velika grupa intelektualaca od leveice do umerene desnice. Njihova argumentacija se sastoji u sledećem. Nacionalizam je poslednji oslonac vladajuće oligarhije koja je u stanju duboke krize legitimiteta. Samo aktiviranjem nacionalnih animoziteta politička oligarhija može da sačuva, pod plaštom odbrane nacionalnih interesa, svoje društvene privilegije i moć. U tom smislu pobeda SPS se tumači kao pobeda nacionalnog komunizma, jer je SPS taj koji je monopolisao i instrumentalizovao

u Srbiji istina više ne postoji boljševički režim u smislu da "politička policija kontroliše i hapsi" ali postoji u smislu da je "režim ostao u svesti ljudi i žena onako kako je bio npr. 1970"⁸.

U napred iznetoj tezi o pobjedi nacionalboljševizma u Srbiji mogu se najpre razdvojiti dva aspekta. Pitanje je u kojoj meri je ovo objašnjenje određeno *potrebama političke konjunktura* a koliko njenom analitičkom svrsishodnošću tj. u kojoj meri ona objašnjava društvene procese u Srbiji. Upravo ovo razlikovanje čini da se sud političkih aktera i političkih analitičara ne moraju poklapati.

Pokušaćemo da osvetlimo u kojoj meri teza o boljševičkom karakteru srpskog naroda ili SPS ima političkog značaja u postojećoj konstelaciji jugoslovenskih odnosa, u kojoj meri stav o srpskom boljševizmu može biti politički konjunkturan i instrumentalizovan u realizaciji posebnih političkih i državotvornih ciljeva. Samo pitanje se može postaviti a) iz aspekta međusobnog odnosa nacionalnih država u Jugoslaviji i b) aspekta političkih opcija u Srbiji. Kako su ova dva aspekta povezana i kako se ova povezanost reflektovala u svesti birača, to oni nisu bili bez značaja u profilisanju političke volje birača u Srbiji, ili, još tačnije, srpskih birača.

nacionalizam srpskog naroda. Dakle, uz izvesnu simplifikaciju može se reći da se radi o velikoj manipulaciji narodom od strane vladajuće elite. Tako npr. Vesna Pečić: "Igra sa nacionalnim kartama", "Stav", Novi Sad, 21. 9. 1990. smatra da se u Srbiji radi o obnovi "autoritarnog nacionalnog komunizma". Neki od vodećih lidera opozicije takođe pobjedu SPS karakterišu kao pobjedu *nacionalsocijalizma* (Mladen Markov je u televizijskoj emisiji NTV Studio B. 25. 12. 1990. napao SPS kao nacionalsocijalističku partiju. Princ Aleksandar Karadžorđević, "Borba", Beograd, 12. 9. 1990. tvrdi da je Srbija "*poslednji bastiona komunizma u Jugoslaviji*"), Dragan Veselinov pobjedu SPS ocenjuje kao pobjedu *službenog nacionalkomunizma* nad opozicijskim nacionalizmom, "Politika Ekspres", Beograd, 12. 12. 1990.

⁸ Desimir Tošić, "Kad svi poslanici glasaju: analiza izbora hladnom glavom", "Borba", Beograd 9-10. 2. 1991.

Severozapadni model kritike: boljševizam kao nacionalno odredjenje

Poznato je da je svaka interpretacija jednim delom i prikrivena borba za moć. U tom pogledu treba razmotriti i tezu o srpskom boljševizmu sa stanovišta Severozapada. Naime odnosi moći između naroda i u prvoj i drugoj Jugoslaviji reflektovali su se i provodili na nivou oficijelne ideologije kroz tezu o nacionalnoj emancipaciji i ravnopravnosti naroda u Jugoslaviji, a na nivou kolektivne svesti razvijali su se kroz različite idiome. Jedan od tih idioma svakako je bio i idiom o velikosrpskom hegemonizmu⁹, imperijalizmu srpske buržoazije, vizantinskom karakteru Srba¹⁰ itd. Koji je stereotip u sedamdesetogodišnjoj istoriji Jugoslavije imao prevagu zavisilo je uveliko i od političke konjunktore i interesa okruženja. Krahom socijalizma mesto strih idioma preuzeli su novi. Na izgled sve se promenilo, ali kad se malo ozbiljnije zagleda, sve je ostalo isto. Vladajući idiom koji se danas nameće Srbiji (kojom se ona obeležava) je konjunktorni idiom o boljševizmu. To je mesto u koje se Drugi može smestiti i preventivno zauzdati. Iako je antikomunistička pravovernost zamenila komunističku, mesto Srba u političkom govoru nije se promenilo. U tom smislu, retorika nacionalnih suvereniteta i optuživanje druge strane za boljševizam smera ne samo tome da se drugi iscrpi u pravdanju, nego i da se druge politički relevantne teme pitanja o Jugoslaviji kao političkoj zajednici potisnu iz rasprave. Smisao kritike boljševizma nije u tome da se opiše stvarnost, već da se stigmatizacijom Drugog poveća kvantum

⁹ Uporedi, Kosta Čavoški, "Komunistička partija i država srpskog naroda", u *Revolucionarni makijavelizam*, Beograd, 1989. i Ljuba Tadić, "Kominterna i nacionalno pitanje Jugoslavije", "Književne novine", br. 760, Beograd.

¹⁰ Veliki katalog bi se mogao napraviti analizom govora sa *Izvanrednog plenuma Društva hrvatskih književnika*, uporedi, "Nedeljni Vjesnik", Zagreb, 10. 2. 1991.

moći u političkom (iscrpljivanju) pregovaranju.

Ako se pođe od pretpostavke da političke elite Slovenije i Hrvatske vide u Srbiji glavnog protivnika i snagu koja se suprotstavlja njihovim državotvornim intencijama, onda se mogu sagledati politički slojevi teze o srpskom boljševizmu.

Ta teza nema *konstruktivni* nego destruktivni smisao. Cilj joj je da karakterizacijom Drugog pokida i poslednje niti koje integrišu narode na ovom prostoru. Naime, nacionalni animoziteti se moraju pokazati u formi političkih i svetonazornih razlika. Pozivanje na razlike u veri, tradiciji, nacionalnoj mitologiji, itd. nisu još dovoljan razlog u prilog raspada Jugoslavije ni za Evropu, a ni za veliki deo sopstvenog naroda. Mora se, dakle, Drugi opasati simboličkim poljem onog što je nepoželjno. A danas ništa nije nepoželjnije nego biti boljševik. Ovo podvlačenje *razlika* treba ne samo da zaplaši i mobiliše pripadnike iste nacije nego i da kondenzuje, legalizuje i normalizuje ceo splet animoziteta i predrasuda koji postoji u odnosu na drugi narod¹¹. Time dolazi do impregnacije političkih opcija sa nacionalizmom a nacionalizam postaje dominantni politički pogled. Dojučerašnje prokazano mesto svakog političkog diskursa u Jugoslaviji na taj način dobija privilegovan položaj. Veliki državotvorni zahvati ne mogu se izvesti bez ogromne sublimacije nacionalne energije, a ona postaje krajnje zgusnuta tek u momentima kad se oseti, stvarno ili fantazmagorijski, da je ugrožena. To se postiže proizvodnjom mita o Srbima kao boljševičkom narodu. Pojam "boljševički" u tekućem političkom govoru nema jasno značenje. On je sublimacija svih negativnih određenja.

Ovo je postignuto, uz sve finese pojedinačnih diskursa svojevrsnom medijskom demonizacijom srpskog naroda¹². Pobjeda

¹¹ O proizvođenju političkih fantazmi i predrasuda, njihovoj instrumentalizaciji u svrhu demonstracije moći nad Drugim uporedi, Milica Bakić Hayden, "Balkanski oklop - Teret ili štiti, Retorika jugoslovenskog orijentalizma", "Borba", Beograd, 2-3. 5. 1990.

¹² Odgovor druge strane na ovu demonizaciju bilo je aktiviranje teze o ustaškoj i izdajničkoj prošlosti hrvatskog naroda.

socijalista dodatno služi kao inicijalna kapisla za aktiviranje već latentnog sveta stereotipa i predstava o onom pravoslavnom delu Jugoslavije. Aktiviranje tih tradicijom nošenih stereotipa odvija se bez većih teškoća ako se ima u vidu da je s raspadom real socijalizma poziciju medijatora i socijalnog mobilizatora preuzela nacionalna inteligencija, dok se položaj publike kao zahvalnog rezonera s nevelikom političkom kulturom nije bitnije promenio. S druge strane po efektu kontrasta, aktivirana je nacionalna mitologija o sopstvenoj hiljadugodišnjoj zapadnjačkoj i katoličkoj kulturnoj tradiciji¹³, koja je nespojiva ne samo politički nego i civilizacijski sa predstavnim svetom i mentalitetom drugog. Smisao ovog medijskog i propagandnog povezivanja kulture i politike, nacije i demokratije, srpstva i totalitarizma, pokazuje se u interpretaciji političkih razlika u svetlu sukoba dve nacije¹⁴. U društvu gde nema građanina ova metamorfoza teče neobično lako. Time se potiskuju podele u okviru nacije i situiraju u odnosu na drugu naciju. Posledica predstave da je borba za demokratiju istovetna borbi protiv srpskog nacionalboljševizma, svest koja se neprekidno medijski provocira, na kraju će u meri u kojoj ta teza u Jugoslaviji ali i u samoj Hrvatskoj naiđe na materijalni otpor (Srbi i JNA) proizvesti osećaj okupacije. Time se interpretacija srpskog boljševizma transformiše u svest o okupaciji.¹⁵

¹³ Možemo da primetimo da opsesivno pozivanje na hiljadugodišnju kulturu, evropejstvo i demokratiju slovenačka i hrvatska kulturna i politička elita želi viškom reči da nadokandi slabost stvarnosti.

¹⁴ Tako predsednik "Društva hrvatskih književnika" Nedeljko Fabrio tvrdi da je raspadom starog, boljševičkog sistema "velikoserpstvo (...) zauvek izgubilo Hrvatsku kao svoju donedavnu guberniju", "Vjesnik", Zagreb, 10. 2. 1991.

¹⁵ Tekstualna analiza mnogih tekstova u hrvatskoj štampi pokazuje da je ova svest u potpunosti sazrela. Hrvatska je suverena zemlja i savezni zakoni ne važe na njenoj teritoriji. Svaka pretenzija savezne administracije u Hrvatskoj se interpretira kao pretenzija na ograničavanje hrvatske samobitnosti, dakle kao neprijateljska pretenzija. Uporedi, tekst Jože Vlahovića u "Vjesnik", Zagreb, 10. 2. 1991. gde se situacija u Hrvatskoj (posle prikazivanja kompro-

Tako razlika između Srba s jedne strane i Hrvata i Slovenaca s druge više ne samo da nije razlika Orijenta i Zapada, civilizacije i varvarstva, katoličanstva i vizantizma, racionalnosti i misticizma, prosvetčenosti i metafizike, nego je posredstvom pojma boljševizma ta razlika još dublja: to je razlika između slobodnog i podaničkog sveta¹⁶. Time se izgrađuje svojevrсна pozicija moći, jer participirati u "slobodnoj" naciji, ovde znači participirati u moći¹⁷.

Time su aktivirani najdublji nivoi nesvesnog i potisnutog koji su tradicijom duboko integrirani u svaku ličnost, u njeno osećanje nacionalnog, a nepoverenje i zaziranje je produbljeno do

mitujućeg filma o naoružanju hrvatske vojske i uloge Špegelja i Boljkovca u tom poslu) analizira u sintagmi *Hrvatska kao lovište*. ("U većem /istočnom/ dijelu Jugoslavije ostvareni su potrebni uvjeti za opštu hajku bezbrojnih nahuškanih goniča, među kojima i gde koji pas. Nama nepoznati agenti vojne tajne sužbe već su počeli po Hrvatskoj loviti ljude kako im se sviđa. Samo ih pokupe, odvedu u nepoznato i više se o njima ništa ne može saznati. Čovek počinje pomišljati na Čile, ili još bolje na Argentinu gdje je tisuće i tisuće nestalih ljudi ostalo na savjesti pomilovanih generala. Mogu li se naša gospoda generali nadati pomilovanju?"). Kako su i na koji način uloge raspodeljenje jasno je po sebi. Odredivši Hrvate kao lovinu ostaje pitanje ko su *LOVCI* Podela na lovce i lovinu je samo jedna od publicističkih figura koje svakodnevno aktiviraju najdublje slojeve psihizma.

¹⁶ Uporedi, intervju s Vladom Gotovcem: "Suživot bez sentimentalnih isprika", "Borba", Beograd, 31. 12. 1990. Posle izbora u Srbiji, tvrdi Gotovac, napori za očuvanje Jugoslavije postaju besmisleni, jer su suprotnost tisućljetnje civilizacije i bizantinizma nepremostive, jer je nemoguće da se živi u zemlji sa dva politička sistema, jer "ne mogu zajedno živeti slobodni izbori i izbori u kojima pobeđuje sve samo ne sloboda i demokratija. Ne mogu u istoj civilizaciji živjeti ljudi koji grade i oni koji osporavaju smisao temelj te civilizacije". Time je izrečena najteža optužba: Srbi ne poštuju temelje civilizacije, time oni ne pripadaju svetu kulturnih a time i demokratskih naroda. Srbi su supstancijalno protiv demokratije. Slično tvrdi Franjo Tuđman u intervju "Wiener Zeitung" tezom da linija između Istoka i Zapada, Rima i Bizanta ide preko Balkana. Ova linija je i aktuelna linija današnjih podela. Nije samo reč o sukobu dva naroda, i dva nacionalna interesa nego o sukobu dve civilizacije.

¹⁷ O odnosu pripadanja naciji i osećanju moći uporedi, Maks Veber, *Privreda i društvo II*, Prosveta, Beograd, s. 26-30.

krajnjih granica. Kako komunikacija ne počiva na nepoverenju to je cela strategija usmerena na to da se preventivno, na planu diskursa postave osigurači koji će garantovati nepovratnost procesa dezintegracije. S neželjenom stvarnošću treba pre svega rasčistiti u duhu.

S druge strane, teza o srpskom boljševizmu služi za pridobijanje zapadne javnosti i antikomunističkih krugova¹⁸. Severozapad dobro zna da je naklonost Zapada neophodna garancija za realizaciju njegovih ciljeva. A ta naklonost se mora zadobiti. Za to nije dovoljna samo *udvorička poetika* novih nacionalnih političara nego i aktiviranje celokupnog predstavnog i predrasudnog sveta Zapada uz čiju pomoć bi se, kroz moguću internacionalizaciju unutrašnjih sukoba¹⁹ zadobila odlučujuća premoć u realizaciji zakasnelih nacionalnih i državotvornih interesa. Teza o srpskom boljševizmu je dobar slogan za to aktiviranje.

U meri u kojoj se Srbi identifikuju sa Jugoslavijom, potrebno je kompromitovati i Jugoslaviju kao ono polje u kome je zajednički život nemoguć. U tom smislu radikalizovana je priča, koja je već funkcionisala u komunističkom sistemu, u ondašnjoj borbi za očuvanje odnosa moći, priča o nespojivosti *dva sistema*²⁰ (boljševičkog i demokratskog), o nemogućnosti *suživota* dva

¹⁸ Aleksa Dilas, "Antievropska opsesija državom", "Borba", Beograd, 22-23. 12. 1990.

¹⁹ Za to se zalažu politički akteri Hrvatske i Slovenije. Već u proleće 1990. Tuđman (isto i Savka Dabčević Kučar) je Hrvatsku odredio kao državu preko koje će se "interes ujedinjene Nemačke preneti na jugoistok". U svom govoru na *Sednici Predsedništva SFRJ*. F. Tuđman kaže: "Premda smo u načelu protiv internacionalizacije unutrašnjih sukoba, moramo istaknuti da je jugoslovenska kriza u današnjem svijetu i međunarodni problem pa nam valja razmišljati o mirovnoj konferenciji pod kontrolom međunarodne zajednice.", "Borba"; Beograd, 11. 1. 1991. Tuđmanova konstatacija izneta u pismu američkom predsedniku Džordžu Bušu od 24. 1. 1991. da "Jugoslavija nije Sovjetski Savez, Srbija nije Rusija, niti je jugoslovenska armija - sovjetska armija" demonstrira politiku u kojoj Jugoslavija figurira još samo u svetlu njenog raspada.

²⁰ Upoređi, izjavu Josipa Vrhovca da "postoje dvije ideološki različito definirane partije", "Danas", Zagreb, 14. 2. 1988.

politički potpuno različita etnosa. *Put na Zapad se otvara besprimernim ruženjem sopstvene zemlje*; čas kao celine čas jednog njenog dela što je određeno potrebom trenutka. Zalaganje za demokratiju postalo je štit za podrivanje državnog integriteta. Nedostatak patriotizma i lojalnosti prema državi u kojoj se živi normalizuje se, postaje politička vrlina i forma političkog prestiža²¹. Kompromitacija Jugoslavije, ovaj besprimerni i temeljiti nedostatak građanske lojalnosti i dostojanstva, samo je repriza jednom već viđene istorije.

Kompromitacija Jugoslavije usmerena je na kompromitaciju Srba, jer su ova dva entiteta ne samo za narode koji žive u Jugoslaviji nego i za okruženje snažno povezana. U ovoj perspektivi (u kojoj je slabost države praćena polemizacijom ideje državnog jedinstva Jugoslavije²²) secesija Severozapada se prikazuje kao nužna žrtva za provođenje demokratskih reformi, pošto anticipirana pobjeda socijalista u Srbiji a potom i njihova stvarna pobjeda, kao da je potvrđivala tezu da se mora raskinuti s narodom koji je nesposoban za demokratiju, za pravnu državu, za građansko društvo, nesposoban za učenje i za vladanje. Vodeći se onim Rusoovskim da se "većina naroda, kao i ljudi, može poučiti samo u mladosti, a da stareći oni postaju nepopravljivi"²³, nacionalni interes je

²¹ Mnoge analogije sa situacijom iz 1941. se nameću same po sebi. O hrvatskom pitanju i odnosu Hrvata prema Jugoslaviji uporedi, Jovan Dučić, *Sporna pitanja kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1991. Dučić određuje situaciju Jugoslavije pred raspad 1941. kao situaciju "država bez narodnosti, bez vojske, bez patriotizma".

²² *Slabost države praćena je polemizovanjem svih pojmova i neobavezujućim semantičkim akrobacijama*. Ova strategija kojom se dovodio u sumnju simbolički svet komunizma, u novim okolnostima se pokazuje kao odustajanje od građanske i pravne države kao normativnog projekta. U Jugoslaviji ne postoji slaganje ni u pogledu budućeg političkog razvoja Jugoslavije, ni oko elementarne deskripcije ne samo sadašnjosti nego i njene prošlosti. Da li je Jugoslavija federacija ili konfederacija, da li je u njoj suveren etnos ili građanin, da li je pravo na otepljenje iscrpeno ili ne, pitanja su oko kojih nema ni minimalnog konsenzusa. Zato je svako imenovanje izgubilo snagu čime je onemogućen racionalan politički dijalog. Ovo je pretpostavka nastanka političkog haosa.

nalagao prvo jačanje republičkih granica kao najbolju zaštitu od onog mentaliteta i kolektiviteta koji nije prijemčiv za građansko društvo. Tako je za sopstvenu i stranu javnost republička granica postala i granica demokratije i građanskog društva. Upravo delotvornost stava o nezrelosti ili nesposobnosti srpskog naroda za građansko društvo i demokratiju na javno mnjenje u Sloveniji i Hrvatskoj i njena moć da *provocira i dinamizuje* političku situaciju upućuje na njenu razornu *političku snagu*²⁴.

Na taj način je Severozapad borbu sa demokratsku organizaciju društva vešto instrumentalizovao u svrhu separatizma²⁵ čemu je glavna prepreka Srbija. Priča o komunističkoj reakciji u Srbiji (srbokomunizam) i ugroženosti demokratije je istovremeno poziv na ideološke predrasude Zapada. *Srbija je komunistička, misle tvorci ove propagande, a predrasude Zapada prema komunizmu su veće nego njegovo poštovanje demokratskih procedura. Funkcionalisti i proceduralisti u pitanju izbora u Srbiji, pretvaraju se u supstancionaliste. Više nije važno da li su izbori dobijeni poštovanjem određenih procedura, nego ko ih je dobio. Nažalost, za to je dobijena ako ne eksplicitna a ono diskretna podrška Zapada. Time je sudbina Jugoslavije uveliko vezana za procenu strateških interesa Zapada i time, to postaje vidljivo, Jugoslavija prestaje da bude subjekt sopstvene krize*²⁶.

²³ Ž. Ž. Ruso, *Društveni ugovor*, Zagreb, 1978. s. 119.

²⁴ U produkciji ovih političkih, mobilizujućih mitova učestvuje i druga strana. U tom smislu mogu se tumačiti teza o izdajničkom karakteru hrvatskog naroda, ili o egoističnim i uskogrudim Slovencima.

²⁵ Uporedi, Mihailo Marković, "Taj đavo nije tako crn", "Borba", Beograd, 19-20. 1. 1991.

²⁶ Naivni su oni koji egzaltirani propašću socijalizma misle da interes za svetskom dominacijom nestaje. Tajno naoružavanje Hrvatske i blagonaklon stav zapadnih sila upućuje na preteću pristrasnost. Diplomatsko zabašurivanje incidentne situacije (zastražujućom eksplikacijom namera hrvatske vlasti) pokazuje da interes Zapada i njegovih mnogobrojnih mirovnih i humanitarnih misija nije toliko odbrana ljudskih prava koliko osiguranje i realizacija njegovih strateških i političkih interesa. Ekcesi "hrvatske de-

Priča o srpskom boljševizmu u postojećoj konstelaciji moći u funkciji je razbijanja Jugoslavije čemu se Srbija najviše protivi. U tom smislu teza o boljševizmu *manje je ideološka teza a više antidržavna*. Njena meta je država Jugoslavija a ne kritika "boljševizma". Pošto su Srbi boljševici, i kako je Jugoslavija srpska tvorevina to je i ona boljševička tvorevina. Od fantazme o funkcionalnoj sprezi boljševizma, Srba i Jugoslavije koja se medijski produkuje i vlada duhovima u Sloveniji i Hrvatskoj pa do građanskog rata, samo je jedan korak.

Birači u Srbiji izlazili su na poslednje izbore s jakim osećajem da se država raspada. Njima nije izmaklo iz vida da se neskriveni napor severozapada na razbijanju Jugoslavije odvija u znaku vojevanje protiv boljševizma. Umesto da poslednji "bastion boljševizma", reprezentovan SPS i Slobodanom Miloševićem, po očekivanju mnogih, padne, to se nije desilo. Severozapadno izjednačavanje srpstva i boljševizma izazvalo je kontraefekt.

Srpska opozicija i kritika boljševizma

Ako je u nečemu srpska opozicija, koja je inače vrlo heterogena, bila jedinstvena onda je to svakako bila u svom izbornom sloganu da se na ovim izborima odlučuje između boljševizma i demokratije. Za razliku od Severozapada koji je kritiku boljševizma instrumentalizovao u svrhu dezintegracije države, kritika boljševizma ovde ima sasvim drugu funkciju. Ona je pre svega usmerena

mokratske države" posmatraju se na Zapadu pre svega kroz optiku odnosa Srba i Hrvata, boljševika i demokrata. Pitanje ljudskih prava kao da je nestalo. Neugodost koju im je saveznik učinio tajnim naoružavanjem otklonjena je vrlo jednostavno: ćutanjem ili tezom da je to srpska i vojna laž. Poslednji događaji u Hrvatskoj dobro pokazuju ne samo simpatije Zapada nego i njegovu spremnost da se angažuje na strani Hrvatske i Slovenije. Izgleda da je razbijanje Jugoslavije u strateškom interesu Zapada.

na diskreditaciju političkog protivnika u veri da je za izborni uspeh, na snazi svetskog antiboljševičkog talasa²⁷, dovoljno ubediti glasače u boljševički karakter vlasti. (Rezultati izbora nisu opovrgli tačnost ove procene nego su pokazali nešto drugo. Glasači nisu poverovali u istinitost optužnice upućene SPS, oni je nisu opazali kao boljševičku partiju). U tom smislu je SPS označena kao mesto kontinuiteta s boljševičkom prošlošću čiji poraz je *garancija uspostavljanja demokratije i pravne države ili preporoda i vaskrsa Srbije*. Nije teško utvrditi, da iza ova dva pristupa stoje različiti motivi i perspektive. U tom smislu mogla bi se napraviti jedna gruba podela²⁸ osnovnih političkih orijentacija u kritici boljševizma sa stajališta srpske opozicije:

- a) nacional-populistička kritika boljševizma i
- b) neoliberalna kritika boljševizma i totalitarizma.

Nacional-populistička kritika boljševizma

Ovde mislimo na one stranke i političke pokrete desne orijentacije koje kritiku boljševizma provode sa stanovišta organiciističkog shvatanja nacije. U tom smislu, one svoje kritičko uporište nalazi pre svega u revitalizaciji *nacionalne tradicije i mitologije*²⁹. Možemo ih nazvati desnim, tradicionalnim i konzervativnim pokretima na osnovu činjenice da u njihovoj retorici i hijerarhiji vrednosti, vrednosti nacije, nacionalne države i religije

²⁷ Tako je npr. Borislav Mihailović Mihiz (zajedno s Matijom Bečkovićem i Mićom Popovićem) u jednoj predizbornoj televizijskoj emisiji *Studija B* izjavio da komunisti mogu računati na 15% glasačkog tela (oficirski i policijski kadar, jedan deo državne uprave, borci i penzioneri). To je procent koji su komunisti dobijali u drugim zemljama Istočnog bloka. Slično raspoloženje vladalo je i kod ostalih opozicionih prvaka.

²⁸ Uporedi, Milan Podunavac, "Diskurzivna strategija neoliberalizma", *Kulturni radnik* 4/1990, Zagreb.

²⁹ Uporedi, intervju Vuka Draškovića u časopisu "ON" br. 25, Beograd, 14. 11. 1990. "Srpski narod, kao jedan mnogoljudni milionski ljudski organizam, ima i telo i dušu"; "Mi vaskrsavamo, obnavljamo svetosavsku tradiciju ovog naroda".

imaju dominantno mesto³⁰. Naime, iako se i akteri ove provenijencije pozivaju na vrednosti koje pripadaju liberalnoj tradiciji poimanja politike i države (borba za pravnu državu, i njene institucionalne mehanizme³¹), ovo ostaje u drugom planu, a politička volja je usmerena na aktiviranje nacionalnih impulsa kao legetimacione baze i znak raspoznavanja. Samo nepostojanje razvijene političke kulture i političkog pluralizma omogućuje da se u postojećoj konstelaciji još ne vidi rascep između demokratskih zahteva i nacionalnih strategija (ovo se pokazuje u svom neprikriivenom obliku tek u krajnje radikalnoj ideologiji SNO-a). Ideologija ovih pokreta i stranaka³², mada se međusobno uveliko razlikuju po ekstremnosti i radikalnosti, sadrži veliki deo onih strukturalnih elemenata desnog radikalizma koji upućuju na izvesno autoritarno i organicističko poimanje društva³³.

³⁰ Uporedi, Milan Podunavac, "Imidž i kako ga steći", "Borba", Beograd, 17-18. 12. 1990. "Može se reći da politička formula ove stranke, sudeći po Svesrpskom saboru, počiva na tri vrlo važna stuba: nacionalizam, pravoslavlje i paternalistička država."

³¹ Uporedi, Ilija Radulović, "Govor na Svetskom saboru Srpskog pokreta obnove", "ON", Beograd, 14. 11. 1990.

³² Ovde pre svega mislimo na SPO i Novu demokratiju koje predstavljaju umerenu varijantu ove ideologije. SNO, Narodna radikalna stranka, Liberalna stranka, Srpska svetosavska stranka, Rojalistički pokret predstavljaju radikalnije opcije.

³³ Analizom političkih govora vođa ovih stranaka i pokreta mogli bi se bez poteškoća otkriti mnogi strukturalni elementi koji pripadaju autoritarnom, nacionalističko populističkom diskursu kao npr: osećaj ugroženosti (izražen u vidu teze o "antisrpskoj zaveri: "Srpski narod i njegova država nikada nisu u ovom veku bili ugroženiji nego danas. Srpstvo se oseća da je u životnoj opasnosti, ali još nije svesno kako da se brani i čime da uzvrati", "Programski dokument Srpskog pokreta obnove", u tematu "Sve stranke slobodne Srbije", vanredno izdanje časopisa "ON" septembar - oktobar 1990. Pored boljševizma opasnost po srpski narod pretstavlja i rimokatolicizam (Vaukan) i muslimanski fundamentalizam. Uporedi, intervju Vuka Draškovića u časopisu "ON" br. 25, Beograd, 14. 11. 1990.); mesijanska svest ("Srpski pokret obnove vaskrsava princip istine. U vreme kad se nad srpskim narodom ponovo nadvijaju senke zla, shvatio sam da moram odložiti pero i ući u borbu dok te dramatične sile ne budu savladane", Vuk Drašković,

Relativan uspeh ovih pokreta i ideologija moguće je objasniti kako realnim problemima koje detektuju (otvaranje srpskog nacionalnog pitanja), tako i postojanjem jednog artikulisanog sveta predstava u čijem osnovu je osećanje da mnogi vitalni interesi srpskog naroda nisu zadovoljeni u novoj Jugoslaviji, kao i da su njegove žrtve koje je položio u temelje Jugoslavije izneverene³⁴, a srpski narod prevaren. Ova nacionalna i politička svest uveliko se oblikovala u poslednjih pet godina neposredno pod uticajem intelektualaca iz Akademije (Memorandum) i Francuske 7. Inicijalno, ovu opozicionu svest su protekla politička zbivanja pretočila u zvanični stav i opšte mesto političkog diskursa u Srbiji. Ovo dosta dinamično i snažno oblikovanje jednog globalnog pogleda na svet doprinelo je revitalizaciji i ponovnom buđenju srpske nacionalne samosvesti.

Ovako bogat rudnik nacionalnih energija imao je samo jedan nedostatak; već je bio kolonizovan od strane vladajuće partije i velikim delom se i artikulisao pod njenim okriljem. Rudnik se mogao preuzeti ne tako što bi se njegov sadržaj doveo u pitanje nego samo problematizovanjem pozicije trenutnog vlasnika, dovođenjem u pitanje njegovog prava na posed. Da bi se to postiglo

"Govor na Svetskom saboru Srpskog pokreta obnove", "ON", Beograd, 14. 11. 1990.), *autoritarni populizam, grupna-masovno politička dinamika, iracionalno političko delovanje (politička romantika), naglašavanje nacionalnog, filozofija žrtvenog jarca, ideja zajednice i organske solidarnosti, homogenosti, etnocentrizam itd.* U vezi s ovim uporedi i Anđelko Milarđović, "Tipovi konzervativnog političkog delovanja u Jugoslaviji", *Kulturni radnik* 5/1989.

³⁴ Uporedi, Vuk Drašković, "Govor na Svetskom saboru Srpskog pokreta obnove", "ON", Beograd, 14. 11. 1990, "Mi Srbi nemamo razloga da se borimo za opstanak Jugoslavije. Ničim u toj zemlji nismo usrećeni. U njoj smo samo postradali, Jugoslavija je najveći grob u srpskoj istoriji. (...) jedno pokolenje je pokošeno da bi Jugoslavija bila stvorena, drugo pokolenje pokošeno po kazni što je Jugoslavija stvorena" iz poštovanja prema mrtvima Jugoslaviju nećemo rušiti ali "nećemo više Jugoslaviju ni po svaku cenu. Nećemo Jugoslaviju koja će biti srpska grobnica."

išlo se u dva pravca: u pravcu radikalizacije nacionalne svesti do one mere koju "nacionalni kapaciteti" SPS neće izdržati i u pravcu moralne dikvalifikacije SPS. Socijalisti nemaju ni historijsko ni moralno pravo, a ni sposobnosti (slučaj Kosovo) da brane nacionalne interese Srba, jer su oni historijski bili glavni protagonisti njihovog unižavanja i uništavanja.³⁵ *Upravo ovo se artikuliše kroz kritiku komunizma i boljševizma.* Prezentujući iste sadržaje, na kojima su svoj politički kredo gradili i socijalisti, desne stranke su nacionalne teme intenzivirale dajući im dramatične, katkad apokaliptične tonove³⁶. Tome je u mnogome doprinosila i medijska promocija ovih ideja koja se uglavnom odvijala preko velikih opozicionih mitinga.

Tematizujući, s pravom, prošlost, ove snage su optuživale komuniste, boljševike da su isključivi krivci za tragediju srpskog naroda. Boljševici su oni koji su u težnji za apsolutnom vlašću srpski narod duhovno razbili i unizili, uništivši mu tradiciju, veru, samopoštovanje i samu državu. Nagomilana historijska gorčina (od nacionalizacije i Golog Otoka pa sve do Kosova i Knina) koja prožima srpsku naciju, posledica je antisrpske politike komunističke. Kritike je dobijala na oštirini raširenom verom da su srpski komunisti, za razliku od slovenačkih i hrvatskih, zaboravili, kao verne Brozove slugе, na svoje nacionalne interese. Štaviše oni su radili protiv najvitalnijih nacionalnih interesa. Time ne samo da su postali kolaboranti i nacionalni izdajnici nego su istovremeno ispali i glupi. Interese Vatikana, Kominterne, Hrvatske, u delo

³⁵ Uporedi, intervju Vuka Draškovića u časopisu "ON" br. 25, Beograd, 14. 11. 1990. "Ubeđen sam da to ne mogu da reše komunisti, jer i da imaju dobru volju, nemaju moralnog prava na to. Oni su tu ranu otvorili, zatrovali, i ne mogu iz titoističkog ropstva da izvedu nikoga Titovi sejmeni", "... moralna dimenzija pitanja nam ne dozvoljava da oni rešavaju problem Kosova". Po Vuku Draškoviću "ovo je trenutak kada oni moraju da kleknu i da kažu: Oprosti Srbijo, što te pola veka unižavamo, kasapimo, rasprodajemo, vredamo, rasturamo..."

³⁶ *ibid.* "Ti grobovi svedoče da je četrdesetpete nastupila kataklizma. Apokalipsa. Čitav talas naroda je krenuo u rasejanje".

su provodili baš srpski komunisti³⁷.

Tematizujući prošlost SPS i njenu boljševičku hipoteku i istovremeno ukazujući na njenu aktuelnu praksu, politički akteri su s puno strasti dokazivali da je preobražaj SK Srbije u SPS pseudomorfoza. To je samo promena zmijine košuljice³⁸. Zato je bilo nužno, po mišljenju opozicije, da bi se ova prevara osujetila, da se aktiviraju sve negativne energije koje su u srpskom narodu vezane za komunizam i boljševizam. Ukoliko srpskom narodu za to nije dovoljna deprimirajuća sadašnjost onda je to svakako prošlost. Stoga kritika prošlosti ima za cilj da pokaže prirodu sadašnje političke moći.

Kritičko preispitivanje prošlosti, mora zato biti neka vrsta katarze da bi se srpski narod oslobodio boljševizma. Ekcesna prošlost, nepravde, ubistva, politički obračuni, ljudsko beščašće, gde su glavni akteri komunisti - boljševici, postaju osnovni sadržaji opozicione štampe³⁹. Eventualna nesigurnost glasačkog tela u pravu prirodu vladajuće garniture trebalo je da bude uklonjena prikazom njene prošlosti. *Sećanje treba da bude i osuda. Jasno,*

³⁷ Imajući u vidu da se vladajućoj partiji i njenom lideru ne mogu osporiti zasluge za otvaranje srpskog nacionalnog pitanja, ove partije su pokušale da te "zasluge" minimalizuju tezom da je ovo otvaranje bilo iznuđeno izvornim i samoniklim buntom srpskog naroda (Kosovo). Stavljanjem na čelo ovih energija, vladajuća partija je uspela da instrumentalizuje opravdani gnev naroda u svrhu opstanka komunizma. Time se iznova nadvija opasnost nad srpski narod da bude izmanipulisan i prevaren. Nacionalni slogani SPS-a su neiskreni i pripadaju već ustaljenoj tehnologiji boljševičke manipulacije s interesima naroda. Uvid da socijalistima ne može osporiti interes za srpsko pitanje, da se ne može tretirati kao partija kojoj je nacionalno pitanje strano, našla je politički odgovor u stavu da je tu reč o *nacionalsocijalističkoj partiji*.

³⁸ Uporedi, intervju Vuka Draškovića u časopisu "ON" br. 25, Beograd, 14. 11. 1990. SPS je "presvučena boljševička stranka". "Džaba šminka, džaba promena imena. Sve je to isto. I to je ono najtragičnije", "Promenili su ime, promenili haljine, promenili program, sve su promenili, ali su ostali isti. Nisu usuli novo vino u stare mešine, niti je to moguće".

³⁹ U tom smislu reprezentativan je časopis "Pogledi", Kragujevac.

ovo je moglo biti efektno provedeno samo pod pretpostavkom oslobađanja srpskog naroda od hipoteke boljševizma i interpretacijom komunizma kao stranog tela instaliranog u srpsko nacionalno biće. Zato se celokupna istorija srpskog naroda posle 1945.⁴⁰ prikazivala u najcrnjim tragičnim bojama, a budućnost se sagledava u perspektivi kulturne i moralne restauracije svetosavske duhovnosti⁴¹.

Politička kritika pretpostavljene boljševičke stvarnosti odvija se u svetlu obnove nacionalne mitologije i pravoslavne tradicije, dakle, obnove onih vrednosti čiji je spontani razvoj, po ovom viđenju, boljševizam nasilno prekinuo. Susret sa stvarnošću transformisao se tako u žal za prošlošću. Osvetljavajući svoju prošlost, otkrivamo svoju tragiku a to nam mora dati snage za moralni preporod. Stoga u retorici ove opozicije dominira jedan moralistički duh, duh pravde i istine. Nije potrebno ukazivati koliko je ova oživljena nacionalpolitička romantika udaljena od modernog političkog diskursa.

Afirmacija nacionalne tradicije, slavne prošlosti sagledane u svetlosti borbe za pravdu i istinu⁴², trebalo je da posluži kao dokaz da srpski narod nije boljševički, da socijalizam nije ukorenjen

⁴⁰ Uporedi, intervju Vuka Draškovića u časopisu "ON" br. 25, Beograd, 14. 11. 1990: "Mi u principu ne priznajemo ništa, ne priznajemo legitimnost ničega od 1943. g. naovamo, samim tim ni onaj nameštani, pod batinama i torturom sprovedeni referendum od četrdesetpete - monarhija ili republika."

⁴¹ Uporedi, Borisav Džuverović, "Politički bojkot nauke", "Borba", Beograd, 2-3. 3. 1991. Vuk Drašković, "Da je politika roman", "Borba", Beograd, 6. 3. 1991: "Obnavljamo svetosavsku tradiciju, demokratsku tradiciju Srbije"

⁴² Uporedi, intervju Vuka Draškovića u časopisu "ON" br. 25, Beograd, 14. 11. 1990. "Nikada u istoriji Srbi nisu progonili, maltretirali, unižavali bilo koga zbog toga što je druge vere, druge nacije, što je nekog drugog verskog ili ideološkog ubedenja. Mi bismo izdali tradiciju svoga naroda, uvredili bismo Svetog Savu, svu svoju istoriju, ako ne bismo postupali onako kako nam nalaže naša istorija."...."nikada u istoriji nijedna ideja ekstremizma, mržnje, nerazumnosti nije mogla da prođe u srpskom narodu".

u njegovom nacionalnom biću (koje je po svojoj prirodi demokratsko i domaćinsko). Upravo ova orijentacija nalagala je više ili manje diskretnu rehabilitaciju *četništva i monarhije* kao nužan politički korak, jer su oni u svojoj stilizaciji prezentovani kao izraz srpskog otpora boljševizaciji. Računajući na veliki deo seljačke populacije u kojoj ova tradicija nije zatomljena, politički prvaci ovog tradicionalističko nacionalističkog krila očekivali su da će sledeći izbori potvrditi ovu iz istorije ekstrahiranu suštinu srpskog naroda.⁴³

Ne treba sumnjati u iskrenost ove retorike. No, iskrenost ne izražava uvek i suptilnost. Što je kulturni nivo govornika bio niži a rastojanje provincijskih srpskih palanki od Beograda veće to je rafiniranu nacional-romantičarsku patetiku čelnika sve više nadjačavala drečava galama frustriranih i nezadovoljnih. Nacionalni mitovi su se pretvarali u nacionalnu bižuteriju⁴⁴.

Mirotvornu, samarićansku i mesijansku retoriku praštanja i sloge, pozive na *nacionalno pomirenje svih Srba* (bez koga "ne može biti ni opšteg ozdravljenja"⁴⁵), zbog neizvesne budućnosti i ugroženosti srpskog nacionalnog jedinstva (anticipacija raspada Jugoslavije), sve više su zamenjivali revanšistički tonovi koje je vladajuće gamitura vešto uspela da iskoristi u protivpropagandi.

Antiboljševizam nacionalpopulističkih pokreta usmeren je pre svega na rehabilitaciju izvornih vrednosti nacije i nacionalne tradicije. Mada se u svojim programskim deklaracijama poziva na principe pravne države i njene institucionalne mehanizme, on

⁴³ Vuk Drašković, "Govor na Svetskom saboru Srpskog pokreta obnove", "ON", Beograd, 14. 11. 1990. "Mi znamo da smo izbore već dobili. Ogromna većina Srbije stala je iza programa SPO i tu činjenicu može da porekne samo krađa glasova 9. decembra, a i tada privremeno..."

⁴⁴ Uporedi, Jovan Rašković, "Autonomija nije pala s neba", "Borba", Beograd, 12-13. 1. 1991. "Mene duboko vredi kad se nacionalni, veliki simboli srpski, pretvaraju u nacionalnu bižuteriju, a to je pokret gospodina Draškovića obilato koristio".

⁴⁵ "Program SPO" u vanredno izdanju časopisa "ON", septembar-oktobar 1990. "Sve stranke slobodne Srbije".

kritikuje boljševizam sa stanovišta organski shvaćenog nacionalnog interesa; stanovište ljudskih prava i sloboda ostaje u drugom planu. Nacionalni (i državni) razlog je dominantan. Ukoliko prava pojedinca ili kolektivna prava druge nacije dođu u koliziju sa interesom sopstvene nacije, onda je ovaj drugi odlučujući. Zato nije čudo da se ekstremne grupacije iz ovog bloka nisu libile da traže proterivanje Albanaca ili ukidanje svih stečenih prava koja imaju. Argumentacije su bile različite ali je smisao bio isti, oni nas ugrožavaju a pred svetošću nacije svi drugi interesi zamiru. S druge strane, vera da će pitanje nacije biti odlučujuće za pridobijanje birača vodilo je zanemarivanju socijalnih i ekonomskih programa kod ovih stranaka. Nacionalna romantika Vukovih govora možda bi bila dovoljna za osvajanje biračkog tela da u areni nije bio još jedan nacionalni igrač koji je istina bio manje patetičan ali zato snažan i moćan: SPS.

Antiboljševizam kao nacionalpolitički program od Severozapadne propagande se razlikovao po tome što je amnestirao srpski narod od optužbe za boljševizam. Slavna antiboljševička prošlost srpskog naroda je za aktere ove političke struje, istorijska i politička kopča sa nekomunističkim svetom.

Liberalno - demokratska kritika "boljševizma"

Liberalno demokratska kritika SPS kao reprezentiva boljševičke ideologije⁴⁶ odvija se u zahtevu za modernizacijom srpske države. Normativno polazište ove struje je koncept civilnog društva s garancijom ljudskih i građanskih prava, politički pluralizam, reprivatizacija i ideologija slobodnog tržišta a ne slika Srbije obavijena mitološkim sfumatom zlatnog doba. Osnovni prigovor SPS-u sadržan je u tvrđenju da promena imena i semantika

⁴⁶ Ovdje mislim na partije Centra, pre svega *Demokratsku stranku*. U ovu grupu spadaju takođe *Reformska stranka* (koja je još konglomerat različitih političkih grupa i interesa) i dve male stranke *Nova demokratija* i *Demokratski forum* (koje posvećuju veću pažnju nacionalnom pitanju).

naziva partije ne odgovara političkoj realnosti⁴⁷. Vladajuća partija demonstrira svoje boljševičko nasleđe, time što a) i dalje, u svojoj aktuelnoj praksi, iako ne i deklarativno, polazi od *društvene svojine* kao privilegovanog oblika svojine, i time što se b) vladajuća partija nedemokratski odnosi prema društvu u celini a posebno prema opoziciji.

Društvena svojina je osnova na kojoj počiva moć vladajuće oligarhije, tj. medijum u kome se odigrava impregnacija političke i ekonomske moći. Kako je ona u temelju "boljševičke" strukture moći to je ukidanje društvene svojine (privatizacija) jedini put, kako smatraju vodeće ličnosti građanske orijentacije, da se Srbija istinski društveno, politički i ekonomski transformiše. Socijalisti svojim zalaganjem za društvenu svojinu kao dominantni oblik vlasništva plaćaju danak ne samo svom totalitarnom ishodištu i ideološkoj hipoteci, nego i pokazuju svoju neutaživu volju za moć kao i nespremnost da se odrekne kontrole nad celokupnim društvenim životom. Iako Srbija nije u pravom smislu ideološka i totalitarna država, ona to potencijalno uvek jeste zbog inercije jednog mentaliteta čiji je nosilac SPS i njegovo članstvo. Društvena svojina i ideološko zalaganje za nju su stalni generator totalitarnih impulsa. Proces privatizacije, prema shvatanju ovih političkih struja, nije samo pretpostavka rasta ekonomske racionalnosti, nego i neophodan uslov za političku emancipaciju građanina od totalitarnog nasledja paternalističke države; nužan uslov za pretvaranje Srbije u moderno građansko (diferencirano i

⁴⁷ Vojislav Koštunica, "Parlament umesto istorijskih sednica", "Demokratija", Beograd, 13. 10. 1990. smatra da se skrivena suština komunizma pojavljuje iza novog imena u načinu na koji je donet *Izborni zakon* i u odnosu vladajuće stranke prema opoziciji. Uporedi i Zagorka Golubović, "Loši momci iz Marksovog šinjela", "Borba", Beograd, 26-27. 1. 1991. "Ni jedna ni druga (SPS i SK-Pokret za Jugoslaviju) nisu se suštinski transformisale; imena su promenile, čak su i programe promenile, i u programima se mogu dobre formulacije naći", ali nisu promenile praksu. "Celokupno ponašanje člana SPS pokazuje da se te prakse nisu oslobodili. I neće s obzirom na kadrove na koje se oslanjaju i ko je stvarno vodeća snaga te partije".

kompleksno) društvo.

Stranke koje su nastojale da izgrade liberalnodemokratski identitet, ovako percipiranoj političkoj stvarnosti, suprotstavljale su programe koji su imali za cilj da "stave pojedinca u središte političkog života", "da stvore građanina kao središte suvereniteta i slobode"⁴⁸, da provedenom kontrolom vlasti, parlamentom i pravnom državom, te funkcionisanjem svih oblika svojine, (slobodna tržišna privreda) izgrade modernu političku zajednicu. Pozivajući se na političku kulturu i razboritost svojih članova i simpatizera one su najavljivale kraj proizvodnje neprijatelja, koja je u temelju boljševičke ideologije, i otklanjanje opasnosti od građanskog rata koji preta Srbiji ukoliko joj na čelu ostane vladajuća elita⁴⁹.

Liberalno demokratska opcija, je u svojoj propagandi manje insistirala na nacionalnom momentu, iako je kontekstom i na to bila prisiljena⁵⁰, a više na strukturnom momentu. Građanska

⁴⁸ Uporedi, Kosta Čavoški, "Nećemo dozvoliti da naš Jugoslavija razbije", "Demokratija"; Beograd, 13. 10. 1990. Čavoški identitet stranke vidi u doslednom antikomunizmu i demokratizmu. "Za demokratsku stranku, jedina demokratska alternativa komunističkom monopolu vlasti je višestranački parlament sa odgovornom vladom i opozicijom". Uporedi i Dragoljub Mićunović, "Klatno ka demokratiji", "Borba"; Beograd, 5. 12. 1990. "Naše opredeljenje je moderna federacija, sa građaninom kao političkim subjektom".

⁴⁹ Uporedi, Vojislav Koštunica, "Parlament umesto istorijskih sednica", "Demokratija", Beograd, 13. 10. 1990. "Stvarajući svoju organizaciju Demokratska stranka je uporno gradila i čuvala svoj dovoljno jasan i prepoznatljiv identitet. Demokratska stranka je nastavljala i moderan izraz demokratske tradicije Srbije. Demokratska stranka je partija sposobnih, uglednih, stručnih ljudi čiste prošlosti. Demokratska stranka ima prava rešenja za miran, brz i siguran prelazak sa diktature u demokratiju. Demokratska stranka želi da bitne društvene i političke političke probleme rešava u parlamentu, a ne na istorijskim sednicama - centralnih komiteta. Umesto povratka u diktaturu i socijalizam, Demokratska stranka nudi budućnost sa blagostanjem, mirom i slobodom."

⁵⁰ Unutarpartijske diskusije nisu mogle izbeći konjunktornost nacionalnog pitanja. To je gonilo i ovu struju u njenoj predizbornoj kampanji ka registru nacionalpopulizma. Sporenja u *Demokratskoj stranci* odvijala su se oko toga da li je dominantno pitanje predstojećih izbora: nacionalno pitanje ili demokratska transfor-

opcija, po sopstvenom samorazumevanju, nije samo opozicija vlasti nego opozicija socijalističkom sistemu⁵¹. Nezavisno od snage pozitivnih emocija na kojima trenutno živi vladajuća elita, ona nije u stanju da izvrši transformaciju Srbije, logikom svojih polaznih načela, u modernu državu. Socijalizam kao koncept društvenog uređenja, nije u stanju da osigura pretpostavke civilnog društva kao društva slobode, individualizma i bogatstva⁵². Socijalističku državu treba da zameni socijalna država koja bi omogućila autonomiju ekonomije⁵³ i oslobodila privredu ideoloških imperativa i patronaže. Radikalnost ove perspektive sastoji se u tome što ona ne smera prosto promeni vlasti, nego što perspektivu izbora i političku odluku vezuje za sudbonosni izbor između dva sistema života: boljševizma i liberalizma, kolektivizma i individualizma, otvorenog i zatvorenog društva, bogatstva i siromaštva....

Imajući ovo u vidu, potezi i politička tehnologija vlasti su se vrednovali i procenjivali u optici "totalitarnog" lukavstva, kao

macija. Ovo je na kraju dovelo do rasepa u vrhu stranke (ostavka Koste Čavoškog). To je stranci nanelo štete u predizbornoj kampanji.

⁵¹ Uporedi i Zoran Đinđić, "Socijalistička ili socijalna država", "Demokratija", Beograd, 29. 8. 1990.

⁵² Vladimir Gligorov, "Predizborne izjave opozicije", "Demokratija", Beograd, 29. 8. 1990. Gligorov opravdava privatnu svojinu ne samo zbog njene privredne efikasnosti nego i pozivanjem na pravdu i vladavinu prava: "...tamo gde negiranje svojinskih prava postane institucionalno načelo, nastaje zločinačka država". Slično i Zoran Đinđić, "Socijalistička ili socijalna država", "Demokratija", Beograd, 29. 8. 1990. Đinđić u društvenoj svojini vidi izvor latentnog totalitarizma, ekonomske neracionalnosti i društvene neodgovornosti. "Kategorija 'društvene svojine' služi pre svega zamagljivanju pomenute granice između države i društva. Pomoću 'društvene svojine' država svakog trenutka može da interveniše u privatnu sferu individue". Isto "Niko nikada nije čuo za bogatu socijalističku državu jer ona ne postoji" i "Razlog siromaštva sadržan je u socijalističkom karakteru tih uređenja".

⁵³ Radoslav Stojanović, "Nacionalni program pravi samo državu", "Demokratija", Beograd, 6. 12. 1990. "Društvena svojina je morala biti ukinuta da bi se pokrenuo čitav mehanizam, jer je ona bila kočnica čitavom ekonomskom razvoju".

pokušaj da se iza demokratskih fraza očuva politički monopol. Stoga je kritika težila da demaskira poteze vlasti i da javnosti ukaže na njihov totalitarni i boljševički potencijal⁵⁴. U tom smislu kritika boljševizma je u napisima čelnika ove stranke pre svega *kritika aktuelne političke tehnologije vladajuće stranke a manje kritika doktrine*. A upravo je predizborna situacija pokazala nedemokratski i autoritarni karakter vlasti. Vlast nije pokazala političku volju da opoziciju prihvati kao ravnopravnog partnera odbijajući dijalog o Ustavu⁵⁵, otežavajući prelazak sa jednopartijskog na višepartijski sistem, držeći monopol nad javnim medijima, uspostavljajući unutrašnje carine itd. Vlast "nije učinila ništa da domesticira opoziciju u politički sistem, da joj prepusti deo moći i time deo odgovornosti, da je uključi u proces socijalnog i političkog učenja"⁵⁶. Pri tom se neprekidno služila selektivnom ili otvorenom represijom.

Ali, jedno su tekstovi čelnika i u njima razvijene distinkcije i modulacije u pojmu boljševizma, a drugo predizborna kampanja i mitinzi gde za ova "sophisticirana" razlikovanja nije bilo mesta. U snažnoj propagandnoj reci prethodna razlikovanja su se topila a jačao je grubi antiboljševizam koji je stvarnost slikao u dve boje

⁵⁴ Vera da se kritikom boljševizma mogu zaraditi glasovi bila je odlučujuća. To se može videti i iz postizbornih tekstova i kritičkih osvrtu na sopstvenu propagandu. "Mi smo bili fascinirani SPO-om i pokušavali da ga dostignemo u velikosrpstvu i antikomunizmu", Mikloš Biro, "Gde smo grešili?" "Demokratija 25. 1. 1991, "Realnost i očekivanja", "Izveštaj demokratske stranke o izborima" "Demokratija", Beograd, 25. 1. 1991. Uporedi i tekstove Desimira Tošića objavljene januara i februara meseca 1991. u "Borbi", Beograd, kao i intervju Ljubomir Tadić, "Zašto smo izgubili", "Duga", Beograd, 20. 12. 1990.

⁵⁵ Uporedi tematski broj "Demokratije", Beograd povodom predloga novog Ustava Srbije; uporedi i Radoslav Stojanović, "Novi ustav Srbije: Izazovi i iskušenja", "Borba", Beograd. Glavna primedba je u tome da ustavna ovlašćenja Predsednika Republike "remete ravnotežu između izvršne i zakonodavne vlasti".

⁵⁶ Zoran Dindić, "Čija kuća ima staklene zidove?", "Borba"; Beograd, 25-6. 8. 1990. i "Kome odgovara mrak", "Stav", Novi Sad 21. 9. 1990.

Mi i Oni. Vašarskodrečavi antikomunizam potisnuo u pozadinu sve druge programske slogane. U međusobnom ocrnjivanju pozicije i opozicije zamro je pravi politički dijalog. Namera da se politički govor oslobodi kategorija prijatelj - neprijatelj, kriminalizovanjem komunista i demonizovanjem opozicije, ostala je više programska deklaracija. Populističko demagoški impulsi nadjačavali su politički razum, a programski slogan svih političkih opcija o potrebi jedinstva i izmirenja srpskog naroda, gubio se u rastućoj senci nove ideološke podele srpskog naroda. Veliki deo opozicije se odnosio prema vlasti socijalista, u toku predizborne kampanje, na sledeći način: "Sadašnji srpski sistem nazivam kakistokratijom, tj. vladavinom najgorih"⁵⁷. Ovde možemo primetiti da ovakvo arogantan odnos prema vlasti u vreme nacionalne emfaze ne retko ima suprotan efekat od očekivanog.

Izborni rezultati su pokazali da je kritika boljševizma, pozivanjem na načela moderne političke zajednice, bila nedovoljna za dobijanje poverenja biračkog tela i toliko željene parlamentarne većine. Razlog za to možda treba tražiti i u činjenici da je opozicioni identitet bio suviše apstraktno izgrađen, da su nacionalne emocije već bile kolonizovane od strane vladajuće stranke, i da je za mnoge, dalje, opoziciona deskripcija stvarnosti bila neuverljiva. Svojim političkim manevrima neuverljivosti opozicije doprinosila je i vladajuća stranka. Ona je u javnost izlazila sa sličnim proklamacijama i retorikom i tako deklarativno prihvatala mnoge od načelnih ciljeva opozicije (suverenitet građanina, osiguranje

⁵⁷ Izjava Mirka Kovača u intervjuu "Start", Zagreb, preneto u "Vreme", Beograd, 24. 12. 1990. Uporedi i govor Slobodana Miloševića u Nišu, 21. 11. 1990. Snažne izlive netrpeljivosti (violentni antiboljševizam bivših komunista) u predizbornoj kampanji neki (npr. Desimir Tošić u svojim napisima "Apaši u dinarskom okružju", "Borba" 15-16. 12. 1990. i "Dinarsko besnilo", "Borba", Beograd, 19-20. 1. 1991.) pokušavaju da etnopsihološki objasne dinarskim, violentnim temperamentom srpskog naroda, nedostatkom religioznosti kao i nasleđem totalitarne političke kulture koja još determiniše ponašanje ljudi. Ovakva mentalna struktura ("dinarstvo") pogoduje razvoju ekstremizma, isključivosti i proizvodnji neprijatelja.

građanskih prava Srba u dijaspori, orijentacija na Evropu, vraćanje nacionalizovane svojine, vraćanje tradiciji...). Načelni stavovi nisu mogli da produktivno diferenciraju politički prostor u situaciji pretećeg raspada zemlje.

Demokratsko strukturiranje političkog prostora, bilo je onemogućeno veštačkom polarizacijom na antikomuniste i boljševike, pokušajima moralne degradacije vlasti i strategijama vlasti da se prihvatajući delove opozicionog programa oslobodi optužbi i tega prošlosti. Polarizacija koja je u predizbornoj kampanji bila nametana od strane opozicije, s druge strane je trpela od opozicione nespremnosti da ovo navodno ideološko jedinstvo ojača organizacionim. Usitnjenost opozicije u melodiji gde je vladao samo jedan ton normalno nije doprinosa profiliranju identiteta. Pozicija leve, centra i desnice nije se mogla do kraja artikulirati ni po pitanju nacije i statusa države Srbije, jer tu se pre radilo o licitiranju ko je veći patriota nego o suštinskim razlikama. To je vodilo ukidanju razlike u političkoj retorici (kojom se pre svega rukovodila SPS prihvatajući delove opozicionih programa), njenom osiromašenju u paru boljševizam i antiboljševizam, što je homogenizovalo ideološki prostor⁵⁸ i dobili smo pomrčinu umesto svetla koje se obećavalo dizanjem roletne. S druge strane sklop spoljašnjeg okruženja oduzimao je očekivanu snagu antikomunističkoj kampanji i uticao na njenu (ne)delotvornost. Neuspeh se delom sastojao i u tom što su obe kampanje vođene istim jezikom iako im je u osnovi ležao različiti interes.

Politički bumerang

Ako ostavimo po strani, medijski produkovani strah od revanšizma i ulaska u stanje građanske netrpeljivosti i nestabilnosti u slučaju pobeđe opozicije, što je propaganda SPS vešto koristila u razvijanju osećaja neizvesnosti, onda se neuspeh opozicione

⁵⁸ Uporedi, Vladimir Gligorov, "Država Srbija", "Stav", Novi Sad 21. 9. 1990.

propagande mora tražiti delom i u strahu glasačkog tela od negativnih efekata unutrašnje i spoljašnje kritike boljševizma po nacionalne interese Srba. Kritika boljševizma u svojoj neodmerenosti je u izvesnom smislu atakovala i na jedno intuitivno osećanje nacionalnog dostojanstva.

Efekti kritike boljševizma u Srbiji nisu imali očekivanu snagu i zbog istorijskih razloga. Egzistencijalno iskustvo Jugoslovena se razlikovalo od iskustava građana ostalih istočnoevropskih zemalja. Ovde se kategorija boljševizma u njenoj negativnoj konotaciji odnosila na druge zemlje istočnog lagersa. I pored niza strukturnih sličnosti između Jugoslavije i ostalih zemalja Istočne Evrope (komandna ekonomija, dominacija politike nad ekonomijom, vladavina nomenklature, obaveznost ideološke slike sveta...), samopercepcija Jugoslovena se razlikovala od samopercepcije npr. Poljaka. Samoupravljanje, nesvrstanost, otvorene granice, politička pozicija između Istoka i Zapada, elementi tržišne privrede, decentralizacija i liberalizacija⁵⁹, relativno bolji standard, stvarale su kod Jugoslovena izvesni osećaj superiornosti u odnosu na druge stanovnike Istočne Evrope. Otvorenost prema Evropi, i osećaj nadmoći u odnosu na Istok (Mi smo Zapad Istoka), omogućavao je da tenzije u jugoslovenskom društvu budu znatno manje. Selektivna represija koja se provodila u samoupravnom socijalizmu nije proizvela snažni konflikt između vlasti i društva kakvog smo bili svedoci u Poljskoj 1956, 1968, 1971, 1976, 1981, Mađarskoj 1956, ili Čehoslovačkoj 1968⁶⁰. S druge strane

⁵⁹ Uporedi, Svetozar Stojanović, "Jugoslovenska kriza i srpsko nacionalno pitanje", *Filozofija i društvo* III, "Jugoslavija je pripadala toj sistemskoj porodici, iako je imala i važne specifičnosti. U nas je izvršena značajna decentralizacija i izvesna liberalizacija mnogo ranije nego u Istočnoj Evropi i SSSR. Jugoslavija je, takođe, razvijala tržište dobara i usluga, a i nešto eksperimentisala sa učešćem zaposlenih u upravljanju na radnom mestu. U tom smislu je naš komunistički etatizam bio drugačiji od ostalih."

⁶⁰ S druge strane, mnogi od lidera opozicije i sami su nekad bili članovi komunističke partije. Zato se kritika boljševizma vraćala opoziciji kao bumerang. To je tanjilo snagu njenih optužbi. Treba imati na umu da ovde članstvo u SKJ nije u javnosti

jugoslovenski nacionalizmi nisu svoje određenje i snagu crpeli iz stava prema Rusiji kao simbola stranog zavojevača i boljševizma. Jugoslovenski narodi su živeli u veri da je socijalizam njihov sopstveni izbor a ne sistem nametnut sovjetskim tenkovima. Tragično iskustvo iz Drugog svetskog rata, kao i vera (uspostavljena dugogodišnjom indoktrinacijom) da je borba za slobodu (otpor fašizmu) istovremeno bila i borba za socijalizam, oduzimala je agresivnoj antikomunističkoj kritici delotvornost. Mada je vezanost za vrednosti ideološki interpretirane istorije danas oslabila to ne znači da je i nestala. Ovo je posebno izraženo u Srbiji gde postoji uverenje da su Srbi bili stub partizanskog pokreta. Zato se dovođenje u pitanje vrednosti partizanskog pokreta ovde doživljava i kao udar na nacionalne interese⁶¹. To je omogućavao da vera u evolucione potencijale socijalizma ovde bude mnogo snažnija nego u drugim zemljama realsocijalizma, što je davalo izvestan legitimitet vlasti sprečavajući izoštrenu polarizaciju *država - društvo*. Tome je išla na ruku i provedena decentralizacija Jugoslavije koja nije dozvoljavala da se politički konflikti u Jugoslaviji strukturiraju kao sukob dva homogena protivnika: partijske države i opozicije. Nepostojanje tvrde polarizacije: država - društvo koju smo imali u Istočnoj Evropi onemogućila je i konstituisanje snažnog opozicionog bloka. Situacija se komplikovala u meri u kojoj je odnos pozicija - opozicija

automatski povlačilo političku ili moralnu (dis)kvalifikaciju. Motivi ulaska ljudi u Partiju nisu bili ideološki nego pragmatički. To je bila stvar konformizma. Članstvo u Partiji nije sa sobom povlačilo snažno ideološko ubeđenje ali je olakšavalo profesionalnu i javnu promociju (lakše obezbeđenje posla i odgovarajućeg položaja). U društvu u kome je svaki deseti građanin bio član partije stalna povika na boljševizam nije mogla imati uspeha, tim pre što se slika koju je pružala opozicija o boljševizmu i lična, egzistencijalna slika prošlosti za mnoge uveliko razlikovala. Prošlost partije je prošlost konformizma a manje otvorene represije. S druge strane, procesi rastakanja autoritarnog sistema odvijali su se, svakako, značajnim delom i kroz partiju.

⁶¹ Uz to, za mnoge je (posebno populacija penzionera) polemizacija istorijske slike istovremeno i dovođenje u pitanje smisla sopstvene prošlosti i života.

u sebi reflektovao i nacionalne interese. Nacionalni sukobi su željeni proces političke polarizacije (kroz koji je prošla Istočna Evropa) onemogućili. Namesto toga politička diferencijacija se odvijala u senci stvarnog ili željenog, otvorenog ili prećutnog nacionalnog konsenzusa. Stoga osnovno političko pitanje Jugoslavije nije boljševička ili građanska Jugoslavija, nego opstanak ili raspad Jugoslavije. Time su politička pitanja zamenjena državotvornim. Što se to odvijala u kategorijama neprimerenim samom problemu posledica je političke konjunktura (ideološki trijumfalizam) i međunarodnog okruženja, koje još ne dozvoljava da se secesionistički zahtevi iznesu u pojmovnoj formi koja ne zavodi. Videli smo da se negativni simbolički naboj pojma boljševizma, iz naše perspektive, vezivao za Zemlje sovjetskog lagersa. Pokušaj da se tim pojmom danas obuhvati i jugoslovenska situacija može se samo kontekstualno razumeti. On je pre svega rezultat rada oslobođenih nacionalnih energija koje, koristeći povoljnu svetsku konjunkturu, sopstveni borbu za nacionalnu i etničku državu prikazuju kao borbu protiv boljševizma.

To je bio razlog zašto je opozicija kritiku jugoslovenske prošlosti u slici jugoslovenskog i srpskog boljševizma prikazivala prema modelu 1948. a ne prema npr. modelu sedamdesetih i osamdesetih godina kad je autoritarni sistem već bio u dubokoj krizi. Moć te slike prošlosti u Srbiji nije bila dovoljno ubedljiva da bi se dobila izborna bitka. Njena ubedljivost je nestajala već time što su nacionalni konflikti (i eventualni raspad Jugoslavije) odnosili daleko više energije. Pri tom su se socijalisti oslobađali stigme boljševizma i sami kritikujući prošlost ili kako se to ovde publicistički kaže "doba jednodumlja". Fantazma o totalitarnoj prirodi aktuelnog režima⁶², koju je opozicija, pokušavala da

⁶² Uporedi, Svetozar Stojanović, "Vreme radosti", "Borba", Beograd, 29-30. 12. 1990. "Interesantno je da je opozicija u Istočnoj Evropi i u našoj zemlji dugo upotrebljavala terminologiju totalitarizma, ali se ponašala suprotno njoj. Da je neko stvarno verovao da je to totalitaristički sistem, onda bi opozicija morala da se ponaša ili potpuno iracionalno, ili samoubilački. Jer po teoriji totalitarizma, vi ne možete očekivati da se iznutra promeni

nametne javnom mnjenju gubila je na snazi.

Poraz socijalističkih partija na Severozapadu mnogi od glasača u Srbiji nisu doživeli kao uspostavljanje demokratije nego uveliko kao potencijalnu pretnju za raspad države⁶³ i opasnost za vitalne nacionalne interese srpskog naroda.

Identifikacija srpstva i boljševizma koja je medijski forsirana sa Severozapada umanjivala je snagu antikomunističke propagande srpske opozicije. Narasli osećaj ugroženosti (bio on stvaran ili imaginaran) slabio je moć opozicione propagandene istovremeno jačajući lojalnost naroda vladajućoj partiji. Naime, sličnost argumentata koji su izneseni, nisu omogućavali prosečnom biraču, koji je uz to bio izložen i propagandnoj mašini vladajuće stranke, da vidi bitno različite motivacije iza istih optužbi. Zato je on s velikim rezervama prihvatao opozicionu kritiku boljševizma. On je u njoj manje video jedan jasan politički program a više element koji je ugrožavao srpstvo i vodio njegovom slabljenju. Pristajati na to da je vladajuća partija boljševička, partija uz koju je on bio tri godine posle kosovskih događaja, značilo je posredno pristati i na severozapadni mit o boljševičkom karakteru srpskog naroda.

Primedba da bi se ova optužba najlakše opovrgla time što bi srpski narod glasao za opoziciju a ne za SPS (najjednostavniji način da se razbije mit o srpskom boljševizmu), zaboravlja s jedne strane na kontekst, a s druge polazi od dogmatskog viđenja jedne situacije koja je problematična.

Severozapad je svojoj i inostranoj javnosti nametao sliku o Srbiji i srpskom režimu kao emanaciji i *poslednjoj tvrđavi*

sistem, najmanje da ga izmenite potpuno u jedan drugi sistem i to mimim putem."

⁶³ Uporedi izjavu Savke Dapčević Kučar, "konfederacija je samo prelazno rešenja ka punoj samostalnosti", "Borba", Beograd, 18. 12. 1990. Isto izjavljuje i Franjo Tuđman u svom govoru na proglašavanju hrvatskog ustava "Borba", Beograd, 22. 12. 1990. Janez Drnovšek (član Predsedništva SFRJ) u intervjuu "Vreme", Beograd, 24. 12. 1990. konstatuje da je u Jugoslaviji "rasturanje već sprovedeno. Naše glavne republike su faktički već samostalne."

boljševizma. Na toj slici je gradila svoju propagandu i srpska opozicija. Time je opozicija načinila fatalnu grešku, naime ona je pokušala srpskim biračima da nametne sliku o srpskoj vlasti na način kako je drugi vide. Za razliku od opozicije koja je lakomisleno prihvatila priču o boljševičkom karakteru srpske vlasti, birači su svoj stav gradili posredno intepretacijom načina kako nas drugi vide. Opozicije je previdela da se socijalno psihološki interpretacija Drugog može prihvatiti "bez rezerve" samo pod pretpostavkom poverenja. Međutim, dobar deo srpskih birača je tezu o boljševizmu srpskog režima doživljavao, kao proizvod antisrpske propagande⁶⁴. Interpretator (glasačko telo Srbije) interpretaciju drugih nije prihvatio u njenoj neposrednosti nego je iza interpretacije potražio skrivene motive, potisnute animozitete i idiosinkrazije. Time je opozicija upala u sopstvenu zamku.

Veliki deo biračkog tela nije doveo u sumnju unutrašnji sadržaj teze o boljševizmu i na njoj građenu sliku o prošlosti, ali nije bio spreman da sadržaj optužbe locira u SPS. U tome mu je pomogla i sama SPS, ona je naime napade opozicije amortizovala dvostruko: prvo što je sama zauzela kritičku distancu u odnosu na boljševizam i drugo što je postojeće optužbe na račun sopstvene boljševičke prošlosti i sadašnjosti interpretirala posredstvom medija u svetlosti slovenačkog i hrvatskog nastojanja da se boljševizam imputira srpskom narodu. Time se moć optužbi o navodnom boljševizmu, razvijanjem sumnje u njene skrivene motive, topila. To je slabilo potencijal antikomunističke propagande. Razvijajući tezu da iza propagande o boljševikom karakteru vladajuće partije stoje snage koje svesno (Hrvatska i Slovenija) ili nesvesno (opozicija) nanose štetu realnom ili imaginarnom nacionalnom interesu, SPS je uspela velikom delu biračkog tela da nametne sliku koju je gradila sama o sebi. Ona i da je htela, nije bila u stanju da brani svoju "boljševičku" prošlost koja je kao kamen o vratu davljenika odvlačila partije u istočnim zemljama na dno.

⁶⁴ Pri tom ne treba zaboraviti da populacija koja se 40 god. socijalizovala u realsocijalističkom ambijentu nije dovoljno senzibilna na razlikovanja između režima, političkog sistema i domovine.

Naprotiv, ona je tezom o *istorijskom rezviz* 1987. god. istovremeno i priznavala tu prošlost i odbacivala je, čime je proširila potencijalni broj svojih glasača.

U postojećoj konstelaciji odnosa i na izazove antiboljševičkih slogana, srpsko biračko telo, dakle, nije reagovalo tako što bi se okrenulo opoziciji i njenom antikomunizmu, nego je optuženog amnestirala od optužbe. Tome je u prilog išla ne samo problematična teza o boljševičkom karakteru SPS, nego i antisrpsko okruženje koje je uvećavalo nedeletivnosti propagande. Upravo konstelacija odnosa u Jugoslaviji, stvarni ili imaginarni osećaj da je Srbija žrtva propagandne mašinerije Severozapada, uslovalo je to da srpski birači odbace sliku sopstvenog režima koja mu je, protiv njegovih interesa, nametana sa Zapada. Od takve propagande nije profitirala samo partijska mašinerija nego još više njen lider Slobodan Milošević⁶⁵. Naime, medijska identifikacija Miloševića i srpskog naroda provedena na Severozapadu išla je logikom povređenog nacionalnog dostojanstva na ruku Miloševiću. S druge strane, upravo je ova situacija omogućila nekim članovima SPS da tvrde da opozicija objektivno radi (nezavisno od svojih subjektivnih intencija) protiv interesa Srbije. Tako naprimer Mihailo Marković⁶⁶ ukazuje na to da identifikacija srpskog socijalizma s boljševizmom, ne samo da sazajno ne stoji nego je i za samu opoziciju bila *kontraproduktivna* jer je išla na ruku upravo onim snagama koje insistiranjem na mitu o srpskom boljševizmu rade na slabljenju političke pozicije Srbije. Slično tvrdi i Radovan Karadžić, koga konstelacija odnosa u BiH prisiljava da odnose u Srbiji premerava pre nacionalnostrateškim nego političkim merilima. Tako on tvrdi sledeće: "... jasno je da ove optužbe (Milošević je nacionalboljševik - prim. ZO) i nisu ništa drugo već potkazivanje svojih protivnika zapadnim zemljama. Na žalost, neke opozicione

⁶⁵ Uporedi Mikloš Biro, "Gde smo grešili?", "Demokratija 25. 1. 1991. "jedna od najvećih taktičkih grešaka naše kampanje bili su frontalni napadi na S. Miloševića."

⁶⁶ Mihailo Marković, "Taj đavo nije tako crn", "Borba", Beograd, 19-20 1. 1991.

stranke su preuzele ljubljansko-zagrebačke floskule o boljševizmu u Srbiji, pa je zagrebačka i ljubljanska štampa mogla da odahne" ⁶⁷. Ne mali broj glasača u Srbiji delilo je ovo Karadžićevo osećanje. Upravo sumnja u poziciju (skrivena motivacije) sa koje se razvijala kritika boljševizma učinila je intencije kritike sumnjivim.

Stoga i nije čudno da su zgroženi izbornim rezultatima opozicioni lideri davali neprimerene izjave, izjave koje se potpuno podudaraju sa slikama koje javno mnjenje na Severozapadu uzima kao opšte mesto⁶⁸. Posle izbornog poraza nerealni optimizam je zamenjen neumerenim kuđenjem sopstvenog naroda.

⁶⁷ Radovan Karadžić u svojoj izjavi "Politici Ekspres", Beograd, 12. 12. 1990.

⁶⁸ Vuk Drašković u "Politika Ekspres", Beograd, 12. 12. 1990. neposredno posle objave izbornih rezultata izjavljuje da se "Srbija na izborima opredelila za boljševizam, prošlost, mrak i bruku", "Srbija posle takve pobeđe ne može dići glavu od sramote, a srpski narod je uvređen jer ona nije proizašla iz njegove volje". Srbiji je prema Draškoviću "poslednji bastion boljševizma u Evropi". Sličnu poruku nosi i izjava Dragana Veselinova da je Srbija glasala za *status quo* i da opozicija treba da se bori za obraz Srbije.

DODATAK: RAZDRUŽIVANJE I SECESIJA

Slovenija i Hrvatska su nam ovih dana praktično pokazale značenje neologizma "razdruživanje". U realizaciji svojih zakasnelih državotvornih projekata, pre otvorene demonstracije sile kojom su pokušale da nadoknade nedostatak državne izvesnosti, poslužile su se dobro oprobanim receptima svojih velikih majstora društvene alhemije - kvarenjem jezika.

Tako se Slovenci ne *otcepljuju*, ne odvajaju, ne vrše secesiju, nego upravo - razdružuju. Ovu pojmovnu maglu teško da su mogli da prodaju Zapadu (racionalnost Zapada podrazumeva stabilnost pravnih koncepata) ali su zato našli zahvalno domaće tržište. Oni koji su upozoravali na sumnjivi kvalitet ponude ostajali su prigušeni ne samo dobro vođenom propagandom novih nacionalnih vođa, nego i paralizom jugoslovenske države koja se ponašala kao bolesnik posle anestezije, svestan svega a bez moći da deluje. Što je ova omamljenost bila dublja to su semantička neobaveznost i verbalni žongleraj nacionalnih elita dobijale na snazi. Pokazalo se da za ovo postoje najmanje dva razloga. Prvi je ideološki.

Koristeći pojam razdruživanja, Slovenija i Hrvatska su na vešt način eksploatisale ideološke fikcije prošlosti i njene još delujuće mitove (od AVNOJ-a do teze o Jugoslaviji kao ugovornoj zajednici) u svrhu sopstvenih državotvornih interesa. To naslanjanje na ideološku tradiciju "boljševizma", boricima za "demokratsko" preuređenje Jugoslavije, nije smetalo, jer, kad su u pitanju nacio-

nalni interesi principi prestaju da važe. Reč *razdruživanje*, time što asocira na neko davno udruživanje, i nonšalantnu dobrovoljnost, svojom neobaveznošću zatamnjuje ozbiljnost akta koji se zove secesija, otepljenje. Ova jezička intervencija pokušava da ozbiljnost činjenice da države obično nastaju silom i da se raspadaju silom raspline u neobaveznost govora o udruživanju - razdruživanju. Ovaj semantički analgetik namenjen je pre svega drugima, ali i za svoje narode kod kojih proizvodi iluziju da je stvaranje države rezultat domišljatih semantičkih akrobacija a ne i egzistencijalnog rizika koji je pratilac tako ozbiljnog poduhvata u kome se sudaraju mnogi interesi. A u životu političke zajednice teško da je naći ozbiljnijih interesa nego što su to državni.

Grotesknost jugoslovenske države ogleda se delom i u tome što u njoj funkcionišu i dalje, po inerciji, mehanizmi partijske države, iako se realnost uveliko izmenila. Upravo jedan od tih zaostalih mehanizama koji i dalje snažno deluje je vera u magijsku snagu reči. Ona je razumljiva u društvima gde je dominacija reči (ideologije) nadoknađivala vladavinu ekonomske i državne racionalnosti. Ozbiljnost ove vladavine reči u svakom momentu se potvrđivala prisustvom homogenog tela državne vlasti i ideoloških aparata.

Naša situacija se razlikuje utoliko, i upravo se tu pokazuje pomanjkanje zdravog razuma, što se previda da su energetske potencijali koji su karakterisali tu čudovišnu moć govora (deklaracije, rezolucije, kongresni dokumenti itd) iscrpljuju. Vera u moć novih kovanica odvija se više po zakonima inercije i političke demagogije. U tom modusu počivala je i moć reči "razdruživanje". No, njena moć nestaje onog momenta kad anestetizirani bolesnik načini prvi pokret i promrmlja reč secesija. To se upravo događa.

Drugi razlog za ovo zaludivanje jugoslovenske javnosti je goli materijalni interes. Poznavaoi prava dobro znaju da sporazumno razdeliti državu, pripisati sebi status pravnih naslednika stare tvorevine, ima sasvim drugačije ekonomske posledice od onih u slučaju secesije. Troškovi u slučaju otepljenja rapidno rastu. Razmeniti otepljenje za razdruživanje bilo bi slično onoj

razmeni staklenih kuglica za zlato koja se odvijala između američkih Indijanaca i belih doseljenika. Razlika je samo u tome, iako je za Tuđmana Jugoslavija varvarska tvorevina, što njeni građani nisu više lakoverni Indijanci.

Ovaj pokušaj jezičke razmene otcepljenja za razdruženje je samo deo scenarija za produblјivanje društvene krize proizvodnjom društvene konfuzije, gde se viškom reči produkuje manjak smisla da bi se pod zaštitom ideološke magle "izvuklo" iz Jugoslavije. Priča o razdruživanju trebalo bi da priguši činjenicu da se ovde radi i o ugrožavanju građanskih i nacionalnih prava drugih. Tragične posledice koje mogu da nastanu kad se sudare jednaka prava dva naroda na samoopredeljenje, kad apstraktni princip pokaže svoje protejsko lice, pokušavaju da se jezičkom manipulacijom izbrišu iz svesti naroda. Stoga je duh avanturizma stupio na mesto političke odgovornosti.

Strategija političkog dijaloga, u kojoj se kroz polemizaciju i relativizaciju svih pojmova pokušavaju izigrati interesi drugih, može postati kobna. Govornik ponekad zaboravlja da reči opijaju, slično eterskoj pari, ne samo one kojima su upućene nego i govornika. Upravo ta igra sa jezikom, to narkotiziranje neologizmima, proizvodi nestanak zdravog političkog razuma i bolan sudar sa realnošću. Prisustvo tenkova na ulicama Slovenije i Hrvatske je posledica između ostalog i sulude vere da se Jugoslavija može razbiti deklaracijama. Da li će prisustvo tenkova, vodeće političare Slovenije i Hrvatske osloboditi nacionalnog autizma i prizvati ih razumu da sednu za pregovarački sto uvažavajući i interese drugog naroda ili nas sve odvesti u katastrofu, u "anarhičnu borbu strasti"¹ s kojom države nestaju, mogućnost je pred kojom svi strepimo.

1 Erik Vajl: *Politička filozofija*, Nolit, Beograd, s. 216.

II DEO

NOVI POREDAK I SRBIJA

NOVI POREDAK I SRBIJA

Stranom posmatraču je teško da se snađe u lavirintu jugoslovenskog tragičnog zapleta. Ni simplifikovano objašnjenje da je u Jugoslaviji reč o sukobu oko njenog opstanka ili raspada više ne važi. Najpre slovenačka a zatim i hrvatska agresija na jugoslovensku armiju, kao i državni teror nad srpskim narodom, prisilili su srpski narod da se oslobodi iluzije zvane Jugoslavija¹. Iako i danas postoji dosta dobrih razloga za dalju egzistenciju Jugoslavije, svi oni gube na snazi pred grubom stvarnošću slovenačkih i hrvatskih nastojanja da se konstituišu kao samostalne i nezavisne države². Državotorna volja ovih nacija, kako danas vidimo³, ne preza ni od rata, ni od zločina, ni od kolaboracije i marionetskog podvrgavanja velikim silama kako bi svoj cilj realizovala. Ovo je istorijska konstanta i nema nade da će se u bližoj budućnosti bilo šta promeniti.

Stoga je u interesu srpskog naroda, koji se ne miri (kako

¹ Prema jednoj anketi provedenoj marta 1991. u Beogradu 78,2% Beogradana izjašnjavalo se još za opstanak Jugoslavije, verujući u njen smisao. "Borba", Beograd, 1. 4. 1991.

² Uporedi, Dobrica Ćosić, "Jugoslavija između raspada i obnove", "Svet" br. 230, Beograd, 6. 2. 1991. gde se tvrdi da su "Jugoslavijom najnezadovoljniji oni narodi koji su od nje najviše dobili: slovenački, hrvatski, albanski"

³ Ovdje se treba setiti se izjave jednog od čelnika HDZ-a Šime Đodana koji kaže sledeće "Treba pobiti milijun Srba i žrtvovati milijun Hrvata, da bi Hrvatska bila etnički čista"

zbog svoje tradicije tako i zbog svog ethosa) sa ovim sramnim pretvaranjem države u zemlju poslušnika i oruđa drugih, da se ovaj bolni proces raspadanja Jugoslavije privede kraju. Dalja egzistencija Jugoslavije moguća je samo pod pritiskom okruženja. Unutrašnji sporovi između jugoslovenskih naroda se time ne bi rešili. S druge strane, to bi značilo i pristajanje na status totalno politički zavisne zemlje. S demonstracijom ove alternative suočili smo se pri izboru Stjepana Mesića za Predsednika Predsedništva.

Nestanak subjektivne volje za zajedničkim životom ne znači i kraj krize. Raspad Jugoslavije otvorio je pitanje državnih granica⁴. Istorija genocida, aktuelni državni teror hrvatske vlasti i život u strahu od pokolja, ne daju nadu u mogućnost građanske egzistencije i pravne sigurnosti Srba u budućoj hrvatskoj državi. Zato je razumljiva njihova želja da nastave život u "ostatku" Jugoslavije. Pri tom se Srbi pozivaju na isto pravo kojim su Hrvati i Slovenci legitimisali svoje zahteve pred svetom; pravo naroda na samoopredeljenje. Između dve volje koje se pozivaju na isti princip, izgleda da je "konsenzus" oko granica moguće ostvariti samo sredstvima rata. Stoga je pred nama neizvesna budućnost koja pretili nesagledivim posledicama.

Pri svemu tome iznenađuje činjenica da Zapad pokazuje veliko razumevanje za nastojanja Hrvatske i Slovenije, ali ne i za legitimne i pravične zahteve Srba koji su i najveća žrtve ovih sukoba. Ova asimetrija svakako ima svoju predistoriju i ne može se razumeti nezavisno od međunarodnog konteksta.

Raspad "komunizma"

Postkomunističkoj transformaciji istočnoevropskih društava nije izmakla ni Jugoslavija. Izgledalo je da će ona, u meri u kojoj je bila ekonomski, kulturno i politički najmanje "komunistička zemlja", najbezbolnije proći kroz taj proces⁵. No ova

⁴ O ovom pitanju upoređi, Kosta Čavoški, "Iz istorije stvaranja nove Jugoslavije" u *Revolucionarni makijavelizam*, Rad, Beograd, 1989.

komparativna prednost Jugoslavije se ubrzo izgubila. Naime, slom samoupravne ideologije, normativnog projekta u kome se odvijala politička integracija jugoslovenskog društva, oslobodio je destruktivnu snagu nacionalne, verske i kulturne heterogenosti. Socijalizam je težio da sve oblike komunikacije između pojedinaca i društvenih grupa podvrgne svojoj kontroli. Time je totalitarna država progutala građansko društvo i ukinula sve oblike autonomnog društvenog saobraćanja. Tome su izbegli samo vera i nacija. Zato je posle sloma ideološke integracije, zbog nepostojanja građanskih institucija i liberalne političke kulture, upražnjeno mesto komunističke ideologije preuzeo nacionalizam. On je iz sloma socijalizma izašao ojačan i postao je ona moć koja je dominantna u aktuelnom političkom oblikovanju volje na Istoku Evrope. Kako su se ovde nacionalni identiti konstituisali pod direktnim uticajem konfesionalnih podela to su i religijske energije dobile na intenzitetu.⁶

Pri tom se procesi varvarske destrukcije zajedničkog života odvijaju u retorici demokratskog preobražaja starog sistema. Rezultat tih procesa je da je Jugoslavija, nestankom severozapadnih granica, prestala da postoji i kao država i kao civilizovana zajednica. U velikom delu zemlje, izuzev Srbije i Crne Gore, ne postoji više ni minimum pravne sigurnosti. U Hrvatskoj je spreaga bes-

⁵ Egzistencijalno iskustvo jugoslovenskog građanina s stvarnošću socijalizma nije bilo opterećeno tolikom dozom negativnih emocija kao iskustvo Rusa ili Poljaka. Stoga su ovde pojmovi boljševizma, komunizma, tek postfestum kroz intenzivnu političku propagandu, dobili povišeni stepen odioznosti. Mnoge od ovih slogana su predstave bez referenta čiste političke fikcije za dnevnu upotrebu. *Dobro provedena propaganda i dizanje emocija omogućile su da fikcije pobede stvarnost.*

⁶ Slično je i u Istočnoj Evropi. O tome uporedi, Časlav Miloš, "Konfesionalna država", "NIN", Beograd, 24. 5. 1991; umesto marksističke retorike sad imamo katoličku retoriku: "U današnjoj Poljskoj, međutim, iznenaduje ponovna pojava dva jezika, s tim što je mesto marksističkog zauzeo katolički." "budirno iskreni i recimo: Ljudi u Poljskoj počeli su da se boje sveštenika što nije dobar znak."

pravlja, sile i etnosa postala politička legitimacija nove nacionalne demokratije. Ne apstraktna nepristrasnost zakona nego pripadnost etnosu je postala garant pravne sigurnosti. Ako ovo stanje pravne anarhije kao posledicu "sklonosti ka razgradnji zajedničkog života" označimo varvarstvom⁷, onda je simptomatično da višak varvarstva postoji upravo tamo gde je pozivanje na Evropu i "europsku demokratiju", najjače. To ne bi trebalo da čudi ima li se u vidu tradicionalna sklonost hrvatske političke i intelektualne elite da pojam zapadne kulture i civilizacije, tezom o pravoslavnom i vizantijskom ratu "protiv katoličke Evrope", implementira nacionalnom i verskom netrpeljivošću.

Pad komunističkih režima Istočne Evrope nije posledica narasle demokratske svesti masa i postojanja masovnih društvenih pokreta (izuzev Poljske), nego izraz gubitka samoizvesnosti vladajuće elite. Transformacija u Jugoslavije i Istočne Evrope rezultat je intervencije "odozgo". Stoga je simbol ove transformacije Gorbačov, sam vrh nomenklature. Opšta priča o "demokratiji", iako služi kao orijentir u transformaciji dojučerašnjih poredaka real socijalizma, ne znači da su i procesi koji se odvijaju iza njene retorike, demokratski. Konjunktumost ove reči više zamračuje nego što osvetljava. Analiza semantike pojma demokratije lako bi pokazala da je reč o jednom konfuznom skupu određenja čiji je zajednički imenitelj antikomunizam. Kako se u znaku "demokratije" ruši moć dojučerašnjih političkih protivnika, onda je razumljiva medijska podrška Zapada ovim procesima. Sasvim je nebitno što se ispod vela demokratije krije ružno lice mnogih protofašističkih i nacionalističkih pokreta. Uostalom, oni samo ispunjavaju ono što zapadni politički analitičari već godinama nagoveštavaju: nacionalizam će slomiti kičmu ideološkog i

⁷ Uporedi, Hose Oretga I Gaset, *Pobuna masa*, Gradac 1988. s. 80, "Civilizacija je pre svega volja za životom u zajednici s drugima. Čovek je onoliko varvarin i necivilizovan koliko se ne obazire na druge ljude. Varvarstvo je sklonost ka razgrađivanju zajedničkog života. Zato je u svim varvarskim vremenima katrakteristično osamljivanje, izdvajanje, nakot bezbrojnih malih podeljenih i međusobno neprijateljskih grupa."

političkog protivnika⁸. Ako je cena svega toga davanje prividne demokratske legitimnosti ovim procesima, onda se može biti u potpunosti zadovoljan postignutim.

Nacionalizam je, raspadom ideološke integracije, ostao ne samo jedini politički program nego je postao neka vrsta kompenzacije za političku i istorijsku minornost mnogih naroda Istočne Evrope. Mora se imati u vidu da su Zemlje ovog dela Evrope nesigurnost svoje političke egzistencije neprekidno podupirale etničkim faktorom⁹. Situacija se u tom pogledu nije ni danas bitnije promenila. Oslobođen ideoloških ograda, nacionalizam postaje neka vrsta iskupljenja za duhovnu kapitulaciju pred totalitarnim lenjinističkim poretom. Stoga on nastupa nihilistički ne samo prema celokupnoj komunističkoj prošlosti nego i prema onom idejnom sklopu koji insistira na socijalnoj i ekonomskoj pravdi. Time nacionalizam otvara prostor za nastup reakcionarnih političkih snaga. On je vidljiv svugde, a u svom ekskluzivnom vidu u Hrvatskoj i Sloveniji.

Snažnom nastupu nacionalizma umnogome je pomogla i "liberalna" opoziciona inteligencija koja je u svom strasnom rušenju "boljševizma" pozivajući se na ideal civilnog društva¹⁰, zaboravila na snagu iracionalnog. Komunističko upozorenje da će Jugoslavija ući u stanje nacionalnih sukoba, prezrivo je odbacivano kao ideološka floskula kojom se pojačava već istrošena legitimacija¹¹. Svakako da se radilo i o tome. Ali ovo potcenjivanje snage tradicije i iracionalnog kao i ostajanje na poziciji humanističke vere u "primarnu nevinost naroda i njegovu etičku čistoću"

⁸ O destruktivnom potencijalu nacionalizma u SSSR-u uporedi, V. Zaslavski, *Neostaljinistička država*, Zagreb, 1987. i Zbigniew K. Brezezinski: *The Soviet Block, Unity and Conflict*, Harvard University Press, Cambridge, 1960. Ch 16, 405 et passim.

⁹ Uporedi, Istvan Bibo, "Beda malih država Istočne Evrope" "Rukoveti" 2/1990, Subotica.

¹⁰ O tome pogledaj, rasprave koje su sakupljene u časopisima "Gledišta" 5-6/1988, Beograd i "Pogledi" 1/1988, Split.

¹¹ O odnosu nacionalizma i komunizma kod nas uporedi, Ljuba Tadić, *Da li je nacionalizam naša sudbina?*, Beograd, 1986.

uz zanemarivanje istorijskih i socijalnih dispozicija koje postoje u masama za aktiviranje i rast ovih negativnih energija, sveti se danas građanskim ratom.

Trijumf Zapada

Propast poredaka real socijalizma pokazuje se kao trijumf Zapada¹². Kroz nametnutu borbu za ljudska i građanska prava, Zapad je dokazao ne samo nadmoćnost jednog koncepta društva, nego je i politički ovladao svetom. Tu izmenjenu situaciju Predsednik SAD Džordž Buš je odredio kao novi svetski poredak. Njegovoj pobedi je uveliko doprinela i unutrašnja podrška nove političke elite koja se konstituisala pod patronažom Zapada. Premeštanje utopije s Istoka na Zapad (iluzija kojoj su podleгли istočnoevropski narodi) omogućila je Zapadu da, uz pomoć nacionalistički orijentisanih elita, poraz komunizma iskoristi za realizaciju svojih geopolitičkih i strateških interesa koji su trajniji od ideoloških konjunktura. Nesreća ovih zemalja je u tome što politički trijumf Zapada počiva na želji siromašnih i frustriranih da mu se podvrgnu. Kapitulacija duha pred totalitarizmom sada je zamenjena infantilnom željom za trenutnim blagostanjem. Upravo ovaj trijumf Zapada omogućio je da mnogi njegovi potiskivani interesi naglo dobiju na snazi.

Nova elita: patronažna inteligencija

Nova politička elita je nastala kao amalgam dela reformski raspoložene komunističke nomenklature, opozicionih intelektual-

¹² Uporedi, Frensis Fukujama, "Kraj istorije", *Treći program* 84/1990, Beograd. Po Fukujami kraj veka ispunjava obećanje početka veka, pobeđu "ekonomskog i političkog liberalizma". "Oni koji misle da budućnost pripada socijalizmu, ili su sasvim zastareli, ili pripadaju samoj margini ozbiljnog i značajnog političkog diskursa koji se vodi u njihovom društvu". Zanimljivost ovog spisa nije u njegovim teorijskom doprinosu koliko u prezentaciji novog zapadnog optimizma.

laca, disidentata i nacionalistički orijentisane inteligencije. Promena karaktera političke elite ne znači da su srušeni i socijalni temelji i interesi na kojima ona egzistira. Konvertitstvo dela vladajuće elite, a još više ulazak intelektualaca u politiku, zamagljuje činjenicu da nova politička elita nije reprezent jasno definisanih socijalnih i klasnih interesa, nego da je i dalje pupčanom vrpcom vezana za državu i naciju. Upravo je ovakav status čini negativom slike stare elite. Naime, dok je stara elita svoju poziciju, između ostalog, metafizički legitimisala posedovanjem znanja o smislu istorije, nova elita svoju poziciju legitimše na *znanju o nedostacima komunizma*.

Teškoća ove elite sastoji se u tome što stoji pred zadatkom da proizvede onu socijalnu stvarnost čija bi reprezent trebalo da bude. Nova elita, u meri u kojoj ne poseduje čvrste socijalne temelje, svoju poziciju mora, slično komunistima, da zasnuje idealistički. S druge strane, ni jedna se vlast ne može, posle komunističkog razočaranja i pod pritiskom očekivanja masa, dugo održati na političkoj sceni pozivajući se na anticipiranu stvarnost. Ovaj zahtev realiteta prisiljava novu elitu, ukoliko želi da sačuva vlast, da istupa u ime nečeg opipljivijeg - *aktuelnih nacionalnih, verskih ili nekih drugih interesa*¹³.

Kako naznačena pozicija nema unutrašnju stabilnost, to je nova elita prisiljena da više živi od kritike komunizma, od kritike prošlosti, nego od projekta budućnosti. Ona zato mora u sebi, u početku da pomiri dva neizmirljiva zahteva: zahtev sopstvene egzistencije i zahteve političkog projekta. Time je prisiljena da u isto vreme kritikuje pretpostavke starog sistema, ali da ih ne ukida, da kritikuje boljševičku državu, ali i da glorifikuje moć nacionalne države, kritikuje autoritarne obrasce vladanja, ali da ih i sama provodi kroz populističku retoriku i demonizaciju svojih političkih protivnika, posebno levice¹⁴. Nova elita kritikuje u

¹³ Uporedi, A. Mihnjik, "Moral und Politik", *Die Neue Gesellschaft, Frankfurter Hefte* 9/1990.

¹⁴ U Čehoslovačkoj i Poljskoj je najavljeno ukidanje i zabrana komunističkih partija kao i kažnjavanje za komunističku aktivnost.

licu boljševičke opasnosti ono što sama čini i time, u plaštu demokratske retorike, opravdava svoju "komunističku egzistenciju". Zato nije čudno što se veliki deo dojučerašnje komunističke elite bez teškoća preorijentisao u novi kod. Ova neutemeljenost i osećaj neizvesnosti prikriva se demagogijom i obećanjima. Potencijalna sumnja nestrpljivog naroda potiskuje se nekritičkom verom u Zapad i nadanjima u njegovu finansijsku podršku. Privid snage nove političke elite temelji se na zapadnoj propagandnoj podršci i duhovnoj konfuziji koja vlada posle sloma realsocijalizma. Nedostatak ekonomske moći i invencije nadoknađuje se retorskim frazama o demokratiji, ulasku u Evropu i idolopokloničkom klanjanju mudrosti Zapada¹⁵. Pojmovi Evropa, Zapad, civilno društvo, postali su neka vrsta političkog kiča, dekora na koji se svi ritualno moraju pozivati.

Delegitimacija komunističkog sistema odvijala se pozivanjem na civilno društvo. Padom komunističkih režima, pokazalo se da instalirane elite ne mogu da zadrže svoju moć nad masama i njihovim naraslim očekivanjima, na jednom uveliko apstraktnom projektu civilnog društva. Zato se čuvanje poluga vlasti moralo da temelji na nečemu opipljivijem. Dojučerašnji zastupnici koncepta civilnog društva, danas kao ministri, poslanici i ideolozi nacionalnih kvazidržavica potpiruju nacionalizam i antikomunističke resantimane. Rast društvene konfuzije, koju nova elita neprekidno proizvodi, je imanentna pretpostavka njihove moći. Ali i njene neodgovornosti.

Kako se egzistencija nove elite više zasnivala na kritici komunizma nego na reprezentaciji određenog socijalnog sloja ili interesa, to je ona celokupni svoj kritički napor u borbi protiv boljševizma definisala u opoziciji država - društvo. Kritički radikalizam nove elite je tako ukinuo autoritet ne samo boljševičkih institucija nego institucija uopšte. Stara elita, iznutra rastrojena,

¹⁵ Uporedi, Časlav Miloš, "Živeti bez komunizma", "NIN" Beograd, 16. 8. 1991.: "Čeka nas užasna dezorijentacija, oponašanje zapada, američkih uzora, masovna kultura". Posle kraha komunizma ostaju kao jedini orijentiri "katolicizam i nacionalizam".

nije imala snage da se suprotstavi ovom ideološkom naletu. Opozicija je u razaranju nasleđa boljševizma postupila u neku ruku kao boljševici. Svaki akt usmeren protiv stigmatizovanog protivnika nailazio je na prečutno ili javno odobravanje. Time je bio socijalnopsihološki utrt put nastupu radikalnijih nacionalističkih struja koje su svoje ciljeve mogle postići samo vaninstitucionalnim sredstvima. Rezultat ovog nekontrolisanog procesa je taj da smo umesto u civilnom društvu završili u institucionalnoj paralizi sistema, pravnoj anarhiji i haosu koji je nas u Jugoslaviji odveo u građanski rat.

Srbija, Jugoslavija i Evropa

Ovaj institucionalni raspad iznutra pomagan je i spolja. Haos i gubitak političkog identiteta, frustracija masa, nestabilnost političke elite, nepostojanje orijentira, omogućilo je Zapadu da se postavi kao arbitar u anarhičnoj igri strasti koja preči da prelje Istok. Arbitraža Zapada je kruna dobro promišljene i dugoročne "imperijalne" strategije novog svetskog poretka. Uspješnost ove strategije pokazuje se i u činjenici da o sudbini Jugoslavije u Hagu raspravljaju i oni koji su se svojski trudili da ona nestane s političke karte Evrope.

Burni proces raspadanja probudio je uspavane i skrivene apetite mnogih zemlja koje se nadaju da će svoje istorijske pretenzije i resantimane ostvariti u ovom konfuznom vremenu. Iskrsava čudna geografska i politička konfiguracija zainteresovanih. Italija, Nemačka, Austrija, Mađarska, Bugarska. Neprijatnu asocijaciju na raspored snaga pred drugi svetski rat pokušavaju da sakriju pričom o borbi za poštovanje ljudskih i kolektivnih prava. Za svaki slučaj, u brizi za evropski mir, Mađarska i Nemačka doturaju svakodnevno oružje hrvatskim nacionalistima.

U tome im pomaže međunarodna javnost koja je olako prihvatila propagandni mit o srpskom boljševizmu i perfidno provedenu demonizaciju srpskog naroda. Svetost principa prekriva podlost namera. Hrvatska i Slovenija otvoreno proklamuju da su

one od sada interesna sfera Nemačke.

S druge strane, Jugoslavija je neka vrsta simboličke žrtve kojom se potvrđuje stanje novog svetskog poretka i inicijalizuje Evropa kao nova svetska sila. To novo stanje mora da demonstrira svoju moć da bi imalo važenje. Ova zamišljena operacija olakšana je povlačenjem SSSR sa svetske scene i sve jačom dezorijentacijom njegove političke elite koja svoj opstanak uveliko vezuje za obećanu pomoć Zapada. Zato nije slučajno da Evropa razmatra i mogućnost vojne intervencije u Jugoslaviji. Retoričko prisustvo pretnje o upotrebi vojne moći je demonstracija činjenice da se na svetskoj pozornici pojavljuje nova sila¹⁶ i upozorenje svima koji još nisu naučili nova pravila igre i kojima nije jasno ko ih određuje.

Demonizacija Srbije

Interes evropskih sila za dezintegraciju Jugoslavije morao je da se sukobi s interesima Srbije. Ovo rušenje jedne državne zajednice, uz saglasnost svetskog javnog mnjenja, moguće je bilo provesti samo pod pretpostavkom demonizacije Srbije, jer su Srbi i istorijski i faktički bili stub Jugoslavije. U to su se upregle pre svega nacionalne, antisrpski orijentisane političke elite u Jugoslaviji. Demonizacija se odvojala na dva plana. Srbija je proglašena boljševičkom, a zatim je ovaj boljševizam interpretiran kao izvod pripadnosti drugom kulturnom krugu koji je prema intencionalnom recipijentu određivan različito. Ako je poruka slata katoličkim krugovima, onda se ciljalo na pravoslavlje i vizantizam. Ako je bila upućivana prosvetenoj i liberalnoj Evropi, onda se naglašavao tradicionalni predmoderni karakter srpskog društva. Zaključak je bio isti. Srbija nije sposobna za modernu državu, demokratski poredak i ulazak u kulturnu Evropu.

¹⁶ Uporedi. "Politika", Beograd, 24. 10. 1991. izjavu Miterana povodim stvaranje evropske vojske. Odgovarajući na primedbe NATO-a Miteran kaže sledeće. "Naime, Evropa postaje "velika sila" i normalno je da se ne obraća drugima za svoju odbranu".

Demonizacijom drugog, pothranjivao se sopstveni narcizam. Mit o pripadnosti Zapadu, o političkoj i civilizacijskoj superiornosti, sadrži latentni rasizam i militantni nacionalizam. Za šire javno mnjenje, karakterizacija Srbije kao politički i kulturno inferiorne skupine završavalo je u nacističkoj tezi o rasnoj supremaciji i proizvodnji mržnje. Ovo je uspešno provedeno uz pomoć zapadne "slobodne" štampe. Srbi se pojavljuju kao novi evropski Jevreji¹⁷. (U dublje razloge ove tvrdnje neću ulaziti). Ali kad je žrtva unapred satanizovana, njeno potencijalno usmrćivanje je rutinska stvar.

Ovoj veštoj strategiji demonizacije srpskog naroda doprinela je i podrška nove elite u Istočnoj Evropi. Ideološka korupcija, provincijalnost i neutemeljenost ove elite, koja se skriva iza dosadne apstraktno-humanističke retorike i nesposobosti da se suprotstavi glasu Metropole učinila je da se pobuna protiv dojučerašnjeg totalitarizma danas završi kao slepa vera u vrednosti Zapada. Nova elita svoj liberalizam demonstrira ne kao sposobnost da se principi uma primene na stvarnost, nego kao poslušničko podvrgavanje "bezinteresnom" glasu istine sa Zapada¹⁸. Time u osnovi gaze i sopstvene državne i nacionalne interese.

Srpski narod nije prihvatio bespogovorno podvrgavanje novoj političkoj geografiji. Nije prihvatio da svoje evropejstvo potvrđuje pred Zapadom žrtvovanjem svojih vitalnih interesa. Srbi nisu slom komunizma shvatila kao uključ enje u novu satelitsku orbitu, i potvrđivanje izbornih očekivanja Zapada. Istorijska samosvest

¹⁷ Uporedi, Wolfgang Pahrt, "Entscheidung in Jugoslawien", *Konkret* 9/91 gde se ukazuje na profašističke elemente antisrpske kampanje koja se vodi u Zapadnoj Evropi, posebno u Nemačkoj. Uporedi i Milorad Pavić, "Srbija, Vizantija i Evropa", "NIN", Beograd, 16. 8. 1991.

¹⁸ Uporedi, Časlav Miloš, "Živeti bez komunizma", "NIN" Beograd, 16. 8. 1991.: "ne vidim nikakvu polemiku sa Zapadom u ime vrednosti koje bi bile specifične i za Poljsku i za sve zemlje koje su prošle kroz iskustvo komunizma i moraju da budu mudrije. Ne vidim takvu polemiku, niti odbacivanje pravaca, koji obavezuju na Zapadu."

srpskog naroda nije prihvatila da se moralno sumnjiva igra pristajanja na diktat, makar on dolazio i od Evrope, proglasi vrlinom. Sve su to bili razlozi za nezadovoljstvo Evrope i dalju demonizaciju Srbije.

Razumljiva je i opravdana želja srpskog naroda da sačuva svoje kulturno i političko jedinstvo. No pravda je u politici mala uteha. To je često analgetik za poražene. Zato snagu srpske pozicije treba videti u posledicama koje mogu nastati ako Evropa posle razbijanja Jugoslavije, pod pritiskom Nemačke i Italije, bude ignorisala interese srpskog naroda. Neuvažavanje interesa srpskog naroda i njegovo cepanje vodilo bi otvaranju srpskog problema koji bi, vođen logikom sadašnjih tenzija, mogao biti radikalno rešen samo progonom ili genocidom nad Srbima. Na Srbiji se trijumf Zapada može pretvoriti u poraz. Naime može se posumnjati da se retorika slobodne Evrope temelji samo na sili i golom interesu.

U Hagu se, zato, ne raspravlja toliko o sudbini Jugoslaviji koliko o sudbini Srbije i srpskog naroda čiji su životni interesi ovom strategijom dovedeni u pitanje. Uloga ostalih federalnih jedinica koje su svoju političku volju, internacionalizacijom jugoslovenske krize sredstvima rata, vezale za moć Evrope kao garanta njihovih državotvornih ambicija, nije od velikog značaja. One i tako svaku odluku Evrope poslušnički i bez pogovora prihvataju.

Zapad neprekidno kritikuje moć, no ni jednog momenta se ne usteže da je primeni ukoliko poveruje da su mu interesi ugroženi. Odgovorna realistička politika ne boluje od luksuza humanističke retorike (već je Hobsu bilo jasno da je zakon bez mača tek papir), iako mora uvažavati da između moći i slobode ne stoji znak jednakosti. Moderna država Zapada sasvim dobro zna da je najteže onom ko je slab. Zato humanističku benevolentnost svojih intelektualaca štiti visokoprofesionalnom armijom¹⁹.

¹⁹ U tom smislu evropski političari su daleko skeptičniji prema humanističkim i liberalnim programima "intelektualne i moralne reforme" i ne polažu prevelike nade u obrazovanje. "Sve

Zapadno zgražanje pred primenom sile ne znači da je sila prestala da bude argument. Licemerna je ona politika koja eventualnoj žrtvi propoveda vrednosti mira.

Nacionalističke elite svoje namere o stvaranju etnički i verski homogenih država koje ne uvažavaju interese srpskog etnosa, mogle su da ostvare samo sredstvima rata. To ne znači samo vojnom pobedom nego i porazom - simulacijom uloge žrtve koju je Slovenija vešto odigrala. Danas tu ulogu, manje uspešno, pokušava da odigra i Hrvatska. Teorijski je to osmišljeno od strane "humanista" i "boraca za civilno društvo" tezom o borbi za interpretaciju. Oni koji su slabiji nametnuće rat, a onda borbu za interpretaciju u kojoj će pomoći Genšer, Vatikan, i zapadno javno mnjenje. Pokazuje se, iza retorike novog poretka, orvelovska stvarnost: zalaganje za mir je u funkciji realizacije ratnih ciljeva. Zato oni koji danas kritikuju intervenciju jugoslovenske armije, kojoj je rat nametnut, zapostavljajući kontekst te intervencije, samo uveličavaju laž i nepravdu²⁰.

države na kraju krajeva počivaju na sili" Uporedi, Anderson Perry: "Afiniteti Norberta Bobbia", *Kulturni radnik* 4/1989, Zagreb.

²⁰ Ovim JNA nije oslobođena kritike. Naprotiv ta kritika je neophodna ali ne zbog same intervencije, već zbog neuspele intervencije. Vojska nije izvršila ono što joj je ustavom naloženo: zaštitu "nezavisnosti, suvereniteta i teritorijalne celokupnosti" Jugoslavije (Ustav SFRJ čl 240), dakle očuvanje unutrašnjeg mira i državnog jedinstva zemlje. U ratu u Sloveniji vojska je dozvolila da bude ponižena, i pored vojne premoći, što je ohrabrilo secesionističke snage i u Hrvatskoj. Vojska je pokazala visok stepen neprofesionalnosti i neodgovornosti pa i sramotnog kukavičluka.

Vojna i politička nespremnost JNA je rezultat niza faktora. Jedan od njih je i dugogodišnja izolacija vojnog vrha i njegov izmicanje društvenoj kontroli. Ova ekskluzivna pozicija vojske, obezbeđena i materijalnim privilegijama, učinila ju je inertnim i zastarelim mehanizmom. S druge strane, ona je bila žrtva sopstvenih samoupravnih fikcija o bratstvu jedinstvu, samoupravnom humanizmu, jugoslovenskom patriotizmu itd, koje su je učinile psihološki nespremnom na ovu vrstu rata. A u ratu su, prema Klauzevicu, "najgore one greške koje proizlaze iz dobrodušnosti". Nepostojanje države koja bi stajala iza vojske, jasno i *glasno* definisanih ratnih ciljeva koji bi omogućili mobilizaciju prete teškoćama u političkoj revalorizaciji i minimalnih uspehe JNA na bojnom polju (Uporedi

Jasno je da rata u Hrvatskoj i Sloveniji ne bi ni bilo bez diskretne podrške Zapada. Jasno je to razumnima i na Zapadu i na Istoku. No, preteća snaga moći ostavlja mnoge bez reči.

Zarko Puhovski, "Armija bez države, država u haosu", "Borba", Beograd, 14-5. 9. 1991.) Ovo vodi tome da smo svedoci logike zbora radnih ljudi na ratnom polju u kojoj se odlučuje da li će se boriti ili ne. Ako se nešto ne promeni takva vojska ima male šanse da vojnički pobedi. Vojska, u kojoj je zastupljenost prema nacionalnom ključu i moralnopolitička podobnost bila važnija od profesionalnih kompetencija, nije mogla da odgovori na izazove vremena. Pokazala se najslabijom karikom onih koji su još verovali u Jugoslaviju. Samo dramatičnost trenutka u kome živimo privremeno amnestira oficirski kadar od odgovornosti.

EVROPSKI I SRPSKI INTERESI

(Haški ultimatum)

U istoriji svakog naroda postoje situacije u kojima se njegova sudbina stavlja na probu. U takvim prilikama se individualizuje i oblikuje karakter naroda. Uspelo oblikovanje pokazuje da se radi o istorijskom narodu. Srpski narod se danas, kao i nekoliko puta u toku ovog veka, našao u situaciji donošenja *sudbinosnih odluka*. Posle 50 godina, Srbija se u Hagu ponovo susreće s evropskom voljom, tom mešavinom ideala, interesa, predrasuda i cinizma.

Srbija se iznova suočava sa snažnom, samouverenom i arogantnom Evropom. Sa Evropom koja diktira a ne razgovora, sa Evropom koja preti i postavlja ultimatum, koja svoju ravnodušnost potvrđuje ignorancijom. Osornost i nadmenost evropske diplomatije razara idealizovanu sliku Zapada koju su naši elitisti, ti akviziteri opsena, godinama prodavali dezorijentisanoj javnosti. Zapad se pokazuje u svoj svojoj veličini, ali više ne kao fantazma siromašnih o svetu bogatstva, niti kao ideološka priča literata o Evropi kao svetu prosperiteta i demokratije i slobode. Evropa nam se obznanjuje ne samo u svom idealnom, samoreklamerskom, nego i stvarnom liku, kao Evropa težnji za dominacijom, kao Evropa revanšizma, moći i predrasuda, kao sklop interesa u kome priča o ljudskim i drugim pravima važi dotle dok, kao i sve ostalo, ne dođe u koliziju s principom profita. A profit nije uvek samo ekonomska kategorija.

Danas, kad suočeni s diktatima haških predloga bolan dodir Zapada osećamo na svojoj koži a ne na koži Iračana, samo

naivnost konfuznih može još da neočekivane i neopravdane poteze Zapada pravda time što on, navodno, nema uvida u našu situaciju. Neobaveštenost Zapada je diplomatski promišljena. Ne treba se zavaravati, Evropa ima daleko bolji uvid u našu situaciju nego što to mislimo. Zato se tako i ponaša. U suprotnom, njena bezobzirnost ne bi posedovala takvu sigurnost i razmere.

Ovaj rezignativni ton je finale priče čiji su glavni akteri, dok ih logika procesa nije pretvorila u marionete jedne druge igre nazvane novi evropski poredak, dugo vremena bile političke elite Jugoslavije. U ovoj igri je prošlost pobedila budućnost, potisnute mržnje i atavizmi - ekonomske veze i 70 godina zajedničke istorije, kulturne i verske razlike - duh dijaloga i kulturne razmene. Kad se jugoslovenska iluzija raspršila pod pritiskom raznolikosti, uloji u igri su već bili veliki. Pojavili su se i poverioci, ekonomskoj zavisnosti trebalo je dati političku formu. Za to je postojala i politička volja u samoj Jugoslaviji. Vi nama nacionalnu državu; mi vama ođanost i lojalnost. Za haškim stolom ova razmena se pokazuje u svojoj čistoti. Iako podela uloga u jugoslovenskoj drami nije u skladu s logikom vesterna u kojoj su jedni dobri a drugi zli, još manje se može reći da su u njoj svi podjednako bili zli, egoistični i nerazumni, kako to pretenciozna intelektualističko-humanistička pozicija hoće da prikaže. No, nezavisno od toga, Jugoslavija je poražena duhovno, ekonomski i vojnički. Neki u tom porazu uživaju, drugi očajavaju.

Ovaj Drugi je srpski narod. Snaga tog "poraza" može se videti i u količini defetizma, osećaju nemoći i sumnje u kojoj se ova nacija našla pred činjenicom da se protiv njenje volje razbija država, ukida političko, kulturno i duhovno jedinstvo srpskog naroda, ruše sve ustavne i pravne norme, provodi državni teror. Umorni i rezignirani muk koji prati sve to nije toliko posledica samo loših poteza vlasti, nesposobne vojske, izdaje, nego je to posledica šoka pred stvarnošću.

Ovo osećanje je pojačano najnovijim ultimatumima zapadnoevropskih država. Neskriveni voluntarizam evropske arbitraže nameće pitanje da li ju je uopšte i trebalo prihvatiti. Da li je

mogla da se pridobije pametnijom političkom taktikom njena naklonost? Nije li ovo scenario-zamka, u koju je žrtva ušla s nadom da će njeni pravedni zahtevi biti razmotreni, a tek zatim zaključila da je reč o diplomatskom Aušvicu?

Moglo bi se možda reći da je scenario svega ovoga već davno ispisan i da Hrvatska i Slovenija, uz pomoć Evrope, duh Ustava iz 1974. provode u stvarnost. No, nezavisno od toga, moramo konstatovati da je pristajanje na hašku arbitražu bila greška. Ovo uvlačenje glave u omču je, delom, i rezultat jedne ideološki produkovane vere u nepristrasnost Zapada i njegove dobre namere koja se ovde intenzivno medijski širila i čiji su zatočenici bili, logikom političkih odnosa, i sami nosioci vlasti. Naime, mi smo žrtve *one priče kojom su nam punili glavu novopečeni ideolozi, da Jugoslavija ulazi u anarhično stanje ako bude prepuštena sama sebi*. Srpska vlast je u početku odbijala arbitražu Evrope. No onda je pod pritiscima iznutra i spolja popustila.

Srpskim interesima internacionalizacija krize nije išla u prilog. Maksimalna internacionalizacija jugoslovenske krize, kako s ponosom kaže Stjepan Mesić¹, bio je glavni zadatak antisrpskih nacionalnih elita. I to ne slučajno. Internacionalizacija je imala za cilj da politički kapitalizuje učinke provedene političke demonizacije srpskog naroda i da normalizuje i legalizuje činjeničko stanje secesije kao i otvorenu intervenciju evropskih interesa u unutrašnje stvari jedne zemlje. Dolazak evropske trojke² u junu mesecu, i izbor Mesića za Predsednika do kraja je realizovao ovaj naum.

Arbitraža u sebi podrazumeva nepristrasnost i medijaciju između suprotstavljenih interesa. Arbitar je onaj čijem se autoritetu i sudu svi podvrgavaju. Evropa je od početka u slučaju Jugoslavije

¹ Stjepan Mesić u intervju "Profilu", prema "Politici", Beograd, 22. 10. 1991.

² Ministarska trojku Evropske zajednice su činili ministri inostranih poslova: Žak Pos (Luksemburg), Đani de Mikelis (Italija) i Van de Bruk (Holandija).

bila pristrasna. Iz ove pristrasnosti može se razumeti njena neskrivena želja da arbitrira. Nestankom političke ravnoteže, slomom" SSSR, Zapad je svoj interes proglasio alfom i omegom, apsolutnom merom svih stvari. U toj perspektivi Jugoslavija ne postoji a srpski interesi su bez važnosti. Srbija je jedina zemlja u Istočnoj i Srednjoj Evropi koja tvrdoglavo odbija da se pokori trijumfujućoj inerciji Zapada i čija vlast nema posvetu zapadnih pokrovitelja. Srbija svojom tvrdoglavošću remeti opšte raspoloženje. Ona ne dočekuje američke sekretare ovacijama kao Albanija, a još manje dozvoljava da joj ministre postavljaju ambasadori i savetnici kao u Bugarskoj. Ona se u vreme ograničenog suvereniteta poziva na suverenost.

Evropa dobro zna da ostvarenje novog svetskog poretka zahteva ne samo mudrost nego i surovost, ne samo principijelnost nego i moć. Zato akteri haških dokumenta moraju hladno i sistematično, s matematički proračunatom represijom pokazati da projekt novog evropskog poretka ima svoju stvarnost. Onima koji se toj stvarnosti suprotstavljaju pozivanjem na legitimitet, legalitet, pravo i pravičnost odluka, odgovara se jednim hladnim "Potpisati ili...?". Protesti neprilagođenog prigušuju se medijskom bukom, a piljarski pragmatizam postsocijalističkih "demokratskih" režima zatvora oči nadajući se zapadnoj ekonomskoj pomoći i pohvalama da je njihova disciplinovanost znak uznapredovalosti u demokratskom hodu. Evropa samozadovoljno pokazuje svoje imperijalno lice. Sudbina srpskog naroda treba da bude cement koji će uspostaviti jedinstvo Evrope. Najsnažnija jedinstva cementirana su prestupom.

Kako Srbija nije pristala da svoje mesto i svoju slobodu u novom evropskom poretku plati logikom odricanja i nedelovanja, to su njene akcije podvrgnute dvojnomo knjigovodstvu.

Ovih dana su Predsednik Srbije, ugledni pravници, javne ličnosti i novinari ukazali na pravnu nesolidnost, protivrečja i licemerje haškog dokumenta. Dokazivali su da dokument počiva na principima "*pravnog nihilizma i političkog pragmatizma*"³, da se zanemarivanjem Jugoslavije kao međunarodno pravno

priznatog subjekta krše elementarne norme međunarodnog prava a postupci onih koji su pogazili ugovore, pravne akte i izvršili secesiju - nagrađuju⁴. Ukazivalo se na *nepravličnost i neprincipijelnost* ovog dokumenta jer učesnike u sporu ne tretira ravnopravno. On ne priznaje srpskom narodu pravo na samoopredeljenje na isti način na koji to priznaje Hrvatima i Slovencima. On srpski narod potezom pera iz statusa državotvornog i suverenog naroda prevodi u nacionalnu manjinu.⁵ Neprincipijelnost se ogleda i u tretiranju statusa spoljnih i unutrašnjih granica kao i principa državopravnog kontinuiteta. Mirovna konferencija, *umesto da uspostavi mir*, kompromisom koji bi zadovoljio interese svih učesnika, kodifikuje rezultate rata ne uvažavajući interese srpskog naroda. A bez uvažavanja tih interesa, nema trajnog mira. U toku samog procesa pregovaranja Evropa ni jednog momenta nije krila svoje simpatije. Oštrina sa kojom se ragovalo na postupke JNA bila je praćena dubokim razumevanjem za hrvatsko i slovenačko nepridržavanje ugovorenih obaveza. Ova asimetrija koja opravdava strah drugih naroda od nastanka Velike Srbije ima podsmešljiv odnos prema strahu srpskog naroda od pokolja. Dokument potpuno previđa da su Hrvatska i Slovenija u postizanju svojih ciljeva posegle za vojnom opcijom i time izazvale rat, ali ne zaboravlja da intencije rata dovede do svog kraja: da ukine Jugoslaviju protiv volje velikog dela njenih građana.

Evropa je "*pružanja dobrih usluga*" shvatila kao nametanje svoje volje, što se postiže političkim pretnjama, ekonomskom blokadama i, u krajnjem slučaju, vojnom intervencijom. Zaključuje se ogorčeno da na delu nije državnička mudrost, pravda i pravo nego odnosi moći, kompromis evropskih interesa o svojoj periferiji koji putem "sile i pritisaka" nameravaju da uredi jugoslov-

³ Ratko Marković, "Likvidacija Jugoslavije kao 'dobra usluga'", "Politika", Beograd, 22. 10. 1991.

⁴ Slobodan Milošević, "Ukidanje Jugoslavije", Borba, Beograd, 19-20. 10. 1991.

⁵ Slobodan Milošević, "Ukidanje Jugoslavije", Borba, Beograd, 19-20. 10. 1991.

enski prostor prema svome nahodanju.

Skлонost evropske diplomatije ka hrvatskom videnju razrešenja krize je posledica evropskih interesa. Što ti interesi krše osnovne principe na koje se Evropa poziva - nije neki ozbiljniji problem. Upravo odlika evropske racionalnosti je sklonost da svoje parcijalne interese predstavi u svetlu univerzalnih principa. Ona ima i dovoljno ljudi i sredstava za to. Srbi su u svojoj naivnosti, u svojoj sklonosti da identifikuju istinu i pravdu, zaboravili da u Evropi "smisao i istinitost stavova zavise od onih koji te stavove koriste" i da zato njihova vera da istina i pravda moraju pobediti, tamo izazivaju eventualno blagonaklon osmeh.

Dvojno knjigovodstvo Haške konferencije potvrđuje da Evropa mnogo više od prava poštuje svoje *interese i predrasude*. Iza ponuđenih rešenja dokumenta nije teško nazreti simbiozu interesa katoličke⁶ i germananske vizije Evrope⁷, simbiozu njihovih predrasuda, resantimana i istorijskih animoziteta koji su identifikacijom Srba kao destabilizujućeg faktora evropske bezbednosti našli prostor za svoj novi život i progovorili na stranicama

⁶ Milorad Ekmečić, "Diktat iza zavese", "Politika", Beograd, 23. 10. 1991.

⁷ Jugoslavija je žrtva stvaranja germanske zone uticaja (Srednja Evropa). Na to upozorava i Mišel Debre. Ukazujući na slabost francuske evropske politike u kojoj uticaj Nemačke neprekidno raste on kaže sledeće: "Da li smo napustili jugoslovenski cilj opredeljujući se za takozvanu Evropu? U toj Evropi mi sledimo Nemačku koja zajedno s Italijom pokazuje nostalgiju za osovinom Berlin-Rim i zato želi kraj Jugoslavije i priznanje hrvatske države", "Politika", Beograd, 8. 10. 1991. Slično tvrdi i general Kadijević, "Predlozi iz Haga vode u katastrofu", "Politika", Beograd, 13. 10. 1991: "Bilo bi potpuno političko slepilo ne videti ko, pored poznatih unutrašnjih činilaca, stoji iza razbijanja Jugoslavije. Vrlo otvoreno i sa naglašenim nestrpljenjem, Njemačka po treći put u ovom vijeku napada na našu zemlju. Sada to čini metodama primjerenim vremenu, mada su u upotrebi i metode kojima je fašizam nastupao u Drugom sveiskom ratu. Njemačka se tada koristila takozvanom "petom kolonom", a sada strategijom posrednog nastupanja i čitavom lepezom specijalnog rata, pripremajući ekonomski, a zatim i vojni nastup."

austrijske i nemačke štampe. Kao da je Evropa poželela da iznova mrzi, da ima ponovo svoje Jevreje koji je ugrožavaju kao i 1933⁸. Pokazuje se da nikakva racionalizacija i modernizacija ne mogu ukinuti moć iracionalnog. Evropska potreba da se preko mržnje i prezira participira u moći, sve je vidljivija i u anketnim pokazateljima o Srbini kao neželjenom susedu. Nostalgični duh restauracije koji je provejavao u spisima mađarskih i čehoslovačkih intelektualaca, njihova čežnja za kulturnim prostorom Mitteleurope, našla je danas svoj politički pandan u politici Havela i Antala koje iskustvo otpora totalitarizmu nije oslobodilo želje da participiraju u moći. Entuzijazam pridošlica i osećaj potrebe za važenjem probudio je u njima mentalitet slugu koji ih tera da čine i ono što od njih niko ne očekuje. Nuđenje Evropi vojnih usluga u vidu prisustva čeških trupa na tlu Jugoslavije je ne samo dokaz da vlast korpumpira, nego, još i više, kako politika "humanistički obrazovane literature" pretvara u političke kreature. Potvrđuje se još jednom da nema veličine pre smrti.

Snaga vladajućih kolektivnih mentaliteta stvaranih istorijom "koji diktiraju stavove, usmeravaju izbore, ukorenjuju predra- sude, usmeravaju kretanje društva" je toliko jaka da se mnogi od postupaka socijalnih i političkih aktera ne moraju uvek tražiti u logici neposrednih materijalnih interesa nego pre, kako to Brodel kaže, u "zapovijedi koja je neizražena i koja se često ne može izraziti, a izbija iz kolektivne podsvesti"⁹. Ne treba biti suviše

⁸ Uporedi, Milorad Ekmečić, "Savremeni istočnoevropski intelektualac i Makijaveli", *Filozofija i društvo* III, Beograd, 1991. Autor pravi paralelu između antisemitizma i rastućeg antivizantizma. "Antvizantizam postaje deo kulturne svakodnevnice, a antisemitizam prazno strašilo koje je izgubilo pređašnji istorijski smisao" s. 173. Međutim ispod antivizantijske retorike izbija preruseni duh antisemitizma. Antisemitizam treba shvatiti mnogo šire, ne naprosto kao odnos prema jednom narodu, nego kao određeni tip ponašanja, kao robovanje određenom kulturnom modelu, kao svojevrsni "društveni shematizam opažanja". Uporedi, T. W. Adorno, *Minima moralia*, Sarajevo 1987. Antvizantizam preuzima ulogu antisemitizma kao forme političke "normalizacije" iracionalnog.

⁹ Fernan Brodel, *Civilizacija kroz povijest*, Zagreb, Globus

mudar i videti da interesi osovine Nemačka - Rim svoju artikulaciju nalaze ne samo u apstraktnoj "religioznoj, duhovnoj i kulturnoj" bliskosti, o kojoj se tako mnogo priča u Hrvatskoj, nego i u vrlo opipljivim materijalnim interesima. Volja za političkom i kulturnom hegemonijom dopunjena je čežnjom za toplim morima. Njeni protagonisti dobro znaju da dok postoji Jugoslavija ili jaka Srbija koja nema sklonost da bude poslušni izvršilac tuđih naloga, ovaj dugo skrivani imperijalni san nema mnogo šansi da postane stvarnost. Stoga su svesni da nije dovoljno Jugoslaviju pretvoriti u savez politički nesposobnih i inferiornih državnica, nego je potrebno poraziti Srbiju.

Demonizacija Srbije provedena je uspešno, nažalost, i uz pomoć dela srpske inteligencije. Operacija je morala da uspe, jer onaj ko kontroliše medije, kontroliše i stvarnost. Dobro vođena propaganda pripremila je zapadno javno mnjenje na pojavu neprijatelja demokratskih poredaka i civilnih tvorevina. Izbijanje rata u Jugoslaviji samo je potvrda kobnih očekivanja. Upravo u bezobzirnosti haškog dokumenta prosijava ova logika. Ona je namenjena sopstvenoj javnosti koju imunizuje na sumnju i priprema ne samo na eventualne ekonomske sankcije nego i na moguću vojnu intervenciju. U slučaju da se nekom učini da se otišlo predaleko, da su pređene mere nužne odbrane, mora mu se staviti na znanje da Evropa više nije ovde da se brani nego da u ime ljudskih prava i najviših principa ljudske zajednice uvodi

1990. "U svakom razdoblju izvjesna predodžbu o svetu i stvarima, vladajući kolektivni mentalitet oživljava i prožima cijelu masu društva. Taj mentalitet, koji diktira stavove, usmerava izbore, ukorenjuje predrasude, usmerava kretanje društva, svakako je civilizacijska činjenica. Mnogo više nego društvene ili povijesne slučajnosti ili uvjeti, ona je plod dalekih nasleđa, vjerovanja, strahova, davnih, često gotovo nesvesnih nemira, zapravo plod beskrajnje kontaminacije čije su se klice izgubile u prošlosti i prenosile iz generacije u generaciju. Reakcije nekog društva na trenutne događaje, na pritiske što ih oni na nj vrše, na odluke što ih od njega zahtevaju, manje se pokoravaju logici ili čak sebičnom interesu nego zapovijedi koja je neizražena i koja se često ne može izraziti, a izbija iz kolektivne podsvesti" s. 53.

red. A red pretpostavlja snažne jedinice za brze intervencije. Ova logika čiji se redovi tako užurbano ispisuju ovih dana uz asistenciju kritičke istočnoevropske inteligencije, je logika sile. Evropi se ne sme zameriti na njenim pretnjama jer *quod licet Jovi non licet bovi*. Nije sve za svakog. Onaj ko ima kapital on diktira. Nikad politika nije bila ekvivalentna razmena.

I Evropi i Hrvatskoj odgovara trenutno stanje ni rata ni mira. Hrvatskoj rat donosi mogućnost priznanja ali i vojnog poraza. Stoga ona uz pomoć Evrope lavira. Blokada kasarni, ucene taocima, ugrožavanje srpskog naroda, provocira odgovor armije koja je apriori određena kao agresor. Potom istupa mirotvoračka Evropa koja svoju piromansku aktivnost prikriva ulogom vatrogasca. Uspela sinhronizacija između Hrvatske i Evrope, omogućava ovoj drugoj da, pozivajući se na najviši zakon, pravo na život i spokojstvo, provede svoje strategijske interese. Cena za to je hrvatska nezavisnost. U ovoj lukavoj koordinaciji interesa svako nalazi svoju računicu. Francuska isprobava snagu evropskog jedinstva čiji je ona idejni tvorac i čineći ustupke Nemačkoj čuva svoj poljuljani ugled; vojni vrhovi vide šansu da isprobaju svoje jedinice za brze intervencije¹⁰; Engleska potiskuje svoj strah od marginalizacije i pravi razumnu računicu da ako stvari već tako stoje onda je bolje žrtvovati Srbiju i Jugoslaviju nego kvariti svoje evropske odnose...

Ovo je situacija u kojoj se nalazimo. Izazov u vidu pretnje ekonomskim sankcijama je obelodanjen. Kako odgovoriti na ovaj ponižavajući diktat Evrope? Da li će u temelju političkih odluka biti etika ubeđenja svojstvena političkoj kulturi i tradiciji srpskog ethosa uverenog u moralnu ispravnost svoje stvari? Da li će srpski narod odbiti evropski ultimatum, vođen logikom *carstva nebeskog i 27 marta*, ili će njegova politička elita, vođena

¹⁰ Uporedi izjavu Holanđanina Van Ekelena (generalni sekretar Zapadnoevropske unije) za koga je jugoslovenska kriza prilika da Unija "pokaže da je spreman da na sebe preuzme takvu funkciju (funkciju policijske sile Z.O), drugim rečima 'da isproba' i svoj vojni mehanizam." "Borba", Beograd, 10. 10. 1991.

etikom odgovornosti, doneti političke odluke ocenjujući ih u svetlu njihovih predvidivih učinaka? Emfatična retorika moralnih principa je ovde zamenjena pažljivim odmeravanjem dobitka i gubitka.

Čini se da u ovoj situaciji ozbiljnost pretnje, koja se kao vlaga uvlači pod kosti i sveže sećanje na Irak ne ostavljaju mesta za dilemu. Ma koliko to bilo teško, mora se pristati na diktat. Mudro je kapitulirati bez borbe. Čini se da u situaciji kad preti izolacija, beda, hladna zima, vojna intervencija, pristanak na kapitulaciju pre je znak razumnosti nego slabosti. Ko je danas u stanju da se suprotstavi volji Vašingtona i evropskih metropola? Mediji kontrolišu stvarnost bolje nego policijski čas. Naše pozivanje na pravdu, legitimnost i legalnost imalo bi smisla samo pod pretpostavkom evropske ravnoteže moći, a nje sada nema. Nadati se u pomoć Sovjetskog Saveza je iluzija: on nije u stanju ni samom sebi da pomogne. Nema mesta za emocije, treba se hladne glave podvrgnuti točku nužnosti.

No nije teško ovu logiku zahvaćenu strahom opovrgnuti. Upravo etika odgovornosti koja nije identična sa nepostojanjem ubeđenja, nalaže suprotan stav: Evropi se mora, ukoliko ona ostane pri sadašnjem nacrtu Dokumenta, energično odgovoriti, a za to postoji više dobrih razloga. Jasno je da se u *Hagu ne radi o "otvorenoj raspravi" već o borbi za egzistenciju srpskog naroda i njegove države.*

Ukoliko se pristane na diktat haškog dokumenta, Srbija će postati hronični anemični bolesnik "kojeg će bezobzirno ponižavati diplomatije velikih sila...". To je put bez povratka. Otomanska imperija, carska Kina i današnja Jugoslavija su dobar primer za to. Stoga Srbija mora nastojati da ne dođe u tu situaciju. Njeno protivljenje joj ne garantuje uspeh ali otvara šansu.

Ovo je tesno povezano s pitanjem časti i dostojanstva. Možda hedonističkoj i materijalističkoj Evropi ovi pojmovi malo znače, ali oni su važan ulog u igri sa velikima. Odluka da se prihvati diktat može dovesti do gubitka samopoštovanja. Gubitak samopoštovanja vodi društvenoj patologiji. Zato oni koji se s pravom

pozivaju na etiku odgovornosti i koji pred apsolutizmom etike ubeđenja sumnjičavo vrte glavom, u svom racionalnom proračunu moraju da uzmu u obzir i snagu etike ubeđenja u narodu čiji su oni predstavnici. A taj narod ne pristaje tako lako na ucene.

Upravo zato, ako bi se izneverila očekivanja naroda, to bi vodilo rastu društvene napetosti u Srbiji. Moguća eksplozija nezadovoljstva imala bi tragične posledice. U ovom slomu ne bi profitirao nijedan stranački interes. Profitirale bi centripetalne antisrpske orijentacije.

Mora se odbiti diktat moći i zbog *Srba van Srbije* jer bi bila izneverena njihova legitimna prava. Nijedna vlast nema pravo da srpski narod u Krajinama prepusti hrvatskoj soldatesci. Jazovi nepoverenja su suviše duboki da bi se moglo verovati hrvatskoj vlasti. Hrišćanska vera u čoveka nije putokaz politike. Predloženi *Dokument* ne pruža dovoljne garancije Srbima. Ima li se u vidu da je reč o etničkom sukobu i ima li se u vidu predistorija ovih sukoba (genocid 1941-45.), onda je opravdana sumnja da Zapad nije svestan težine problema i da bi možda bio spreman da čuteći prihvati progon Srba s njihovih ognjišta kao rešenje problema jednom i zauvek. U tom smislu, ovaj projekt isporučuje srpski narod na milost i nemilost hrvatskoj vlasti. Građanska prava jednog naroda ne štite ni apstraktni principi o ljudskim pravima ni biblioteka dokumenata i ugovora kojim se ovi principi garantuju, nego ljudi i institucije spremni da to provedu u delo. Da li se to može očekivati od ovakve hrvatske države?

Srbija ne sme pristati na ultimatum i zbog *budućnosti*. Pretpostavimo da je Evropa spremna i da učini sve ono što nagoveštava. Onda ostaje još dovoljno vremena za "kapitulaciju". No mora svima biti jasno da je potpis rezultat držanja noža pod grlom. A zna se koliko takav potpis vredi. Time se otvara mogućnost, metaforički rečeno, na revidiranje procesa. Vreme nosi svoje a politička konfiguracija se menja. Dobar primer za ovo su zahtevi baltičkih država za suverenitetom.

Konačno ultimatum se mora odbiti i zbog same Evrope

koja ako i bude spremna da bezuslovno provede svoju volju, mora biti naterana, i ona i njeno javno mnjenje, da se suoči do kraja s sopstvenim činom. Ne sme se dozvoliti uverenje koje iz odsustva otpora zaključuje na ispravnost i pravičnost evropskih nastojanja.

Posle neuspeha *Beogradske inicijative* Srbija mora jasno formulirati svoju državotvornu viziju koja neće biti samo reakcija na tuđe izazove nego jedan celovit i aktivistički usmeren projekt. Ona mora insistirati na zadovoljenju svojih zahteva, na realizaciji svojih nacionalnih interesa, ne gubeći pri tom osećaj za fleksibilnost i vrednost kompromisa. Ako se ona ne bude borila za te interese - to niko drugi neće činiti. Ako ona izgubi veru i samopoštovanja - neće je ni drugi ceniti. Možda će potezi koji se budu povlačili narednih dana odrediti sudbinu srpskog naroda za sledećih nekoliko decenija. Zato ta odluka ne sme biti odluka jednog čoveka niti jedne grupe. Iza nje mora stojati srpska skupština kao koncentrisana volja srpskog naroda.

Ovo su pregovori Evrope i srpskog naroda. Ovo su teški pregovori. Poziv na narodnu slogu, stavljanje *državnih i nacionalnih interesa u ovom trenutku iznad stranačkih nije* izraz tradicionalističkog, organističkog i predmodernog odnošenja prema stvarnosti nego imperativ vremena. Politika sile kao i Protej ima različita lica. Svi izazovi i svi odgovori još nisu iskušani. Ako se i, nedaj bože, ispuni želja nekih naših intelektualaca, da se jugoslovenska kriza razreši putem "*vrlo energične i mudre intervencije sa strane*"¹¹, i zaista dođe Švarckopf sa svojim eskadrilama da nas sredi, onda nimalo herojski kazano, za "predaju" će uvek biti vremena. Za to nikad, ako je to nekom za utehu, nije propušten trenutak.

¹¹ Izjava Bogdana Bogdanovića na HTV, prema "Politici", Beograd, 22. 10. 1991.

EVROPSKO UIGRAVANJE NOVOG PORETKA

I

Upornost i diplomatska brutalnost kojom Amerika i Zapadna Evropa insistiraju na suspenziji Jugoslavije (Srbije) iz KEBSa nema samo svrhu da dovrši započeti posao uništenja Jugoslavije i "kažnjavanje" nepokorne Srbije, nego i da činom evropske osude Srbije svoj "prljavi" posao proglasi voljom Evrope. Na taj način zapadna diplomatija u elementu "opšte volje" u kojoj je svaka razlika ukinuta, pere ruke i rasterećuje sebe od odgovornosti zbog posledica svoje delatnosti. Sveevropsko sankcionisanje američkog i nemačkog poduhvata na Balkanu čini celu Evropu saodgovornom za ono što se dešava na tlu Jugoslavije. Kad svi učestvuju u prestupu prestupa nema. Time se Zapad, politikom moći i lukavstva, osigurava i za budućnost. On deli svoju odgovornost ali ne i svoje interese. Jer stvar nije samo u tome da se postignu politički ciljevi nego da ti ciljevi budu i priznati. Stoga evropska i svetska javnost "rasturanje" Jugoslavije i pritisak na Srbiju treba da razume kao bič pravde.

Amerika i njeni interesi

Ako su nemački interesi nastajanjem dve nove "države", Hrvatske i Slovenije, zadovoljeni, najnoviji angažman američke diplomatije pokazuje da to nije slučaj i sa američkim interesima. Samo je politička naivnost srpske diplomatije mogla da računa

da će "tradicionalno" prijateljstvo Amerike biti jače od američkih interesa. Prijatelj iz Amerike je još jedna srpska fikcija. Navodna razlika između interesa Evrope i Amerike ulivala je nadu onima koji nisu želeli da se suoče sa realnošću. Dugo vremena smo svedoci svojevrzne zapadne politike *toplo - hladno*, svojevrzne *diplomatske štafete* pritiska na Jugoslaviju. Učesnici ove štafetne igre su se menjali na čelnoj poziciji (SAD, Nemačka, Engleska, Francuska, Austrija, ponovo SAD) ali nisu istupali iz trke; samo su se s vremena na vreme povlačili diskretno u pozadinu. Svaka promena tempa i smena na čelnoj poziciji bio je samo još jedan potres pod kojim se Jugoslavija rušila. Ovo diplomatsko lukavstvo je služilo slušivanju i iscrpljivanju žrtve. Ono je onemogućavalo da se protivnik jasno situira. Nada u pomoć i razumevanje od onih za koje je proces razbijanja Jugoslavije odavno završen (u njihovim kabinetima) i koji sad gledaju da to izvedu uz najmanje ekonomske i političke troškove, imala je za posledicu da je naša diplomatija, uzdajući se u "pravdu" i tradicionalna prijateljstva, gubila snagu udarajući u prazno.

No, ono što je bila taktička igra zapadne diplomatije nije obavezivalo zapadne medije. Kontinuirano demonizovanje srpskog naroda se nastavlja. Logikom sopstvene inercije ova demonizacija je odavno prestala da bude samo u funkciji diplomatskih poteza vlastite administracije i time počela da dobija patološke crte¹. Ovo prelazanje mere, ovo proizvođenje negativne mitologije o Srbiji, koje je postalo samo sebi cilj, ovaj transfer antikomunističkih resantimana u resantiman prema jednom narodu civilizacijska

¹ Stvaranje *negativne mitologije oko Srbije* na antikomunizmu: Srbija kao "Komunizam tenkova" Prema "Tajmsu": "Zapad je razjaren srpskom agresijom, javno mišljenje u Zapadnoj Evropi prožeto je simpatijama prema Hrvatima" (prema "Politika", Beograd, 18. 12. 1991.); uporedi i tekst člana francuske akademije Mišela Droa: "Nikad tako nešto nisam video", "Figaro" magazin od 15. decembra 1991. (prema Borbi od 20. 12. 1991.)

Uporedi i izjavu Frančeska Kosige: "Srbija i JNA provode genocid" (vidi "Politika", Beograd, 9. 12. 1991.) ili Lorda Karingtona: "Srbi su krivci za rat u Bosni" (vidi "Politika", Beograd, 23. 4. 1992.)

je činjenica i uveliko nadilazi srpsko pitanje. Srpski narod, "narod koji gazi ljudska prava", "kasapi sa istoka", kako ih naziva jedan od vodećih američkih nedeljnika, postao je kolektivni objekt i institucionalizovano mesto za pražnjenje nagomilanih negativnih energija². Ovo je činjenica nad kojom će se Evropa jednog dana zamisliti, ali nas to ne čini nimalo mirnijim. Trenutno nas ne zanima zašto i kako se ovaj transfer resantimana odigrao, jer to će biti stvar ozbiljnih studija. Posledica ovoga je da je jedan narod konačno prepušten volji šefova diplomatije koju više ne ograničava ni evropsko javno mnjenje ni bilo kakava pravila igre. Od sada je sve moguće. Otuda konačno proističe i zahtev za izbacivanjem Jugoslavije iz KEBSA. Vrhunac cinizma sastoji se u zahtevu na suspendiziji prava zemlje da učestvuje u odlukama o sopstvenoj sudbini. Ta igra je uvežbana na sudbini Iraka, Grenade, Paname. Slabi su ćutali (što važi i za bivšu Jugoslaviju) jer je fascinacija moći uvek bila jača od principa, barem kad je reč o Drugima. Na taj način politika sile je stupila na teren na kome su sile trenja svedene na minimum.

Egzemplarno kažnjavanje i odnos prema Rusiji

Sigurno je da interesi Zapadne Evrope i Amerike nisu identični. Nisu identični ni interesi u okviru država Zapadne Evrope, a još manje interesi Nemačke i zemalja Istočne Evrope - bar u meri u kojoj interes gospodara i satelita nisu isti (za jednog je to realizacija dominacije, za drugog sticanje milosti). Oni ipak konvergiraju u jednoj tački: razbijanjem Jugoslavije proces nije završen. Na ređu je Srbija, njena politička volja mora biti uništena.

² O naraslom antisrpskom raspoloženju uporedi, intervju s Johanom Galtung, "Princip puca u Moka", "Borba", Beograd, 21-2. 12. 1991. gde se između ostalog govori o: "antisrpskom raspoloženju" koga "mnogi Evropljani nisu ni sami...svesni." Uporedi i Žarko Puhovski, "Armija bez države, država u haosu", "Borba", Beograd, 14-5. 9. 1991. prema kome se u Nemačkoj i Austriji "razvila veoma jednostrana antisrpska kampanja koja verovatno ima istorijske, odnosno kulturne korene".

Problem Srbije se za Ameriku pojavljuje prvenstveno u svetlu nove svetske preraspodele i konsolidacije moći (a tek onda u svetlu inercije ideoloških animoziteta prema poslednjem "ostrvu komunizma" namenjenog domaćoj publici). U tom smislu, "disciplinovanje" Srbije se mora posmatrati u perspektivi, s jedne strane odnosa prema Rusiji, a s druge, prema islamskom svetu.

Raspad Sovjetskog Saveza, pobeda nad ideološkim protivnikom, osećaj dobijenog Trećeg svetskog rata, još ne znači i eliminaciju Rusije kao svetske sile ili potencijalne sile. Ošamućenog protivnika zato treba nokautirati, izbaciti iz ringa. To je oduvek bio cilj politike moći. Raspad Varšavskog pakta našao je svoj "recipročni" odgovor u formiranju snaga NATOA za brze intervencije³, a politika popuštanja pokazuje se sve više kao stvaranje sanitarnog kordona oko Rusije. Ka tome vode poljski i ukrajinski nacionalizam na Zapadu, a na Istoku, uspostavljanje muslimanskih republika pod patronažom vernog američkog saveznika Turske. To što će možda već sutra u Avganistanu i ostalim novonastalim srednjeazijskim državama vladati šerijatsko pravo, nimalo ne brine evropske i američke borbe za ljudska prava. Instrumentalizacija "ljudskih prava", (koja u spoljnoj politici Zapada predstavljaju katalog uputstava za destrukciju političkih protivnika), ostaje oružje za potencijalnu dezintegraciju Rusije. Možda ćemo već sutra slušati priču da Rusija nema pravo da upotrebi vojsku za odbranu svog državnog integriteta, a da na to imaju pravo čečenski ili tatarstanski pobunjenici u ime "prava na samoopredeljenje". (Jugoslavija je bila uspeli eksperiment ove politike.) Srbija je već samom logikom situacije u kojoj se našla, prisiljena da računa na oslabljenu diplomatsku moć Rusije. Ona je time "crvena rupa" u preventivnom sanitarnom kordonu i utoliko objekt pritiska.

No, postoji i drugi problem. To je nestabilnost sanitarnog kordona. Upravo ova *nestabilnost* novonastajućih država u haosu,

³ Uporedi, Eduard Limonov, "Roditelji meka srca", "Borba", Beograd, 28-9 10. 1991

koja je praćena rastom nacionalističkih tenzija i uspostavljanjem populističkih režima (duh destrukcije je pušten iz boce), može "trijumf Zapada" pretvoriti u Pirovu pobjedu i ugroziti ne samo postojeću još nesigurnu konfiguraciju moći nego i dovesti u pitanje svetski mir. Zato se potencijalna žarišta moraju gasiti, aspiracije onih naroda koji su odsećeni od matice i njihovo nezadovoljstvo preventivno gušiti. Upravo težnja srpskog naroda da sačuva svoju državnu samostalnost i pravo da brani svoje interese, iz perspektive novih vladara svetskog projekta, deluje kao loš primer.

Kriza Jugoslavije i otvoreno srpsko pitanje može da postane krizna tačka celokupnog evropskog poretka. Amerika je toga svesna. Srpsko nezadovoljstvo kviri planove arhitekata novog poretka. Zato kaznene mere prema Srbiji i *stalni pritisak na nju imaju ulogu egzemplarne političke pedagogije*. Disciplinovanje Srbije treba da bude primer drugima. Na to moraju da računaju svi nezadovoljnici u novoj političkoj geografiji.

Ovo postaje jasnije u svetlu otvorenih pretnji vojnom intervencijom kroz usta turske diplomatije. Amerika otvara svoj put ka muslimanskom svetu dajući koncesije. U ovoj perspektivi treba razumeti američki interes za "muslimansku" Bosnu i "albansko" Kosovo. Što su time dovedeni u pitanje interesi srpskog naroda, to je za veliku diplomatiju nebitno.

I konačno, u logici američkih poteza treba videti i elemente onog što se zove inercija ideoloških predrasuda i diplomatskih grešaka. Jednom donet sud (pa makar bio i pogrešan), jednom izneta pretnja (pa makar bila i neopravdana), šire se kao koncentrični krugovi posle bačenog kamena. Odluka velikog kao i kralja nije uvek važeća zato što je pravedna nego zato što je odluka kralja. Zato demonstracija moći, i kad prividno za to nema racionalnog opravdanja, svoju "racionalnost" dokazuje time što pokazuje onima koji se pozivaju "na pravdu i istinu" strukturu sveta u kome žive.

Talog vekova

Nemačka je stvaranjem nezavisne države Hrvatske i Slovenije racionalno gledano realizovala svoje ciljeve. Ona se nametnula Evropi ne samo kao vodeća ekonomska nego i politička sila. Ona je stvorila svoju zonu uticaja (zemlje Istočne Evrope) i time je na duži rok osigurala dominantnu poziciju u evropskoj politici. Prostor njenog uticaja naišao je na otpor Srbije. Po treći put u ovom veku istorija se ponovila. Ipak žestina s kojom je u Nemačkoj (i u Austriji) povedena kampanja protiv Srbije ne može da se svede samo na trenutne spoljnopolitičke interese. Iza besa nemačke propagande pojavio se ne samo nemački karakter i nemačka volja za moć nego i talog vekova, antisrpski resantiman i revanšizam. Nije teško primetiti da u tonovima nemačke i austrijske štampe izbija jedan neracionalni višak koji dobija oblik mržnje i hysterije. Kompleksni *odnos interesa, želje i potisnutog nikad ne sme da se gubi iz vida*. Zahtevi za vojnim kažnjavanjem Srbije možda će jednog dana izbiti neskriveno u urliku *Serben müssen sterben*. Šta se sve krije iza ovog animoziteta, iza ovog proboja iracionalnog nije jednostavno dokučiti. Da li iza toga stoji, kako i neki austrijski i nemački intelektualci tvrde, rast katoličkog⁴ i fašističkog revanšizma⁵ kao i novo osećanje

⁴ Peter Handke U intervjuu "Corriere della Sera" 15. 1. 1992. ("Duga" februar 1992. god) ukazuje na stare srpske animozitete koji oživljavaju u delu šovinističkog katoličanstva u kome je "preživeo snažan fašistički revanšizam" misli se na Austriju. Slične teze kod nas zastupa u svojim radovima i novinskim napisima i profesor Milorad Ekmečić.

⁵ Branko Petranović, "Optika novih geometara sveta", "Borba", Beograd, 19-20. 10. 1991. "Katolička crkva je dala duhovno pokriće vaspostavljanju ("uskrsnuću") hrvatske države Ante Pavelića. Ona i danas daje osnovu HDZ-u. Često se zaboravlja na drugo verskog fanatizma.

Hrvatski nacional-šovinizam je faktički inspirator razgradnje Jugoslavije. Nacionalna patologija je i juče i danas bila u službi stvaranja katoličke države na Balkanu. Nema razlike ni u protokto-

moći, ostaje otvoreno pitanje. Ali njegovo postojanje ne može da bude izbrisano izjavama nekih naših političara/intelektualaca koji svoje viđenje Nemačke vezuju za atmosferu seminara na nemačkim univerzitetima, ili u najboljem slučaju dobro uvežbanu diplomatsku rutinu. Jedini dokaz da Nemci ne gaje anisrpska osećanja je Kolova izjava da "uopšte nema antisrpskih osećanja"⁶.

Nemačke aspiracije biće ispunjene ne onog trenutka kad vide poraženu Srbiju, jer ona to već sada u izvesnom smislu jeste, nego tek onda kad njen protivnik bude "raskomadani" do kraja. Zato Srbija i Crna Gora "ne smeju" da budu nosioci državnopravnog kontinuiteta; ne samo iz ekonomskih i političkih razloga, ne samo zbog obaveza prema Sloveniji i Hrvatskoj, ne samo zbog toga što bi time podsećali na prljavu ulogu Nemačke u razaranju Jugoslavije i potstrekivanju građanskog rata, nego i zato što je za nju pobeđeni protivnik samo poniženi protivnik. Otuda njen pritisak neće stati na granicama Drine.

II

INERCIJA VELIKE GREŠKE

Kada je jedan francuski komentator konstatovao da se za Evropu srpsko pitanje postavlja u vidu nemačkog pitanja, on je time ukazao ne samo na politički ekvivalent nemačke ekonomske snage nego je istovremeno odredio i poziciju Francuske i Engleske

rima. Kao i nekada tako i sada se proklamuje da je Hrvatska hrišćansko predziđe koje brani Zapad od vizantizma, boljševizma, srpskog imperijalizma. Ta katolička država ima za zadatak da potisne, oslabi i sasvim parališe srpski uticaj. Ona ima da izazove antijugoslovenske i antisrpske struje među Albancima, Muslimanima, Makedoncima."; Uporedi i i Stipe Šuvar, "Hrvatska kao božja država anno domini 1991", "Borba", Beograd, 3. 12. 1991.

O rastu katoličkog uticaja u Poljskoj uporedi, Časlav Miloš, "Konfensionalna država", "NIN", Beograd, 24. 5. 1991; uporedi i tematski blok, "Neue Macht der Kirche", *Die Neue Gesellschaft Frankfurter Hefte* 12/1990.

⁶ "Politika", Beograd, 19. 1. 1992.

u konstelaciji evropske moći. Pokušavajući da sačuvaju svoj politički kredibilitet posle pada berlinskog zida, u uslovima u kojima moć nemačke ekonomije više znači nego moć francuskog nukleranog oružja⁷, Engleska i Francuska su se odlučile za taktiku popuštanja i kompromisa s nemačkim pretenzijama. Uostalom interesi Evropske zajednice su ispred interesa malih naroda na Balkanu. Time su dale Nemačkoj pravo da kreira sudbinu malih naroda za šta su bez poteškoća našle i teorijsko pokriće. Naime, ako su 1938. pristale na nemačke zahteve za "životnim prostorom", danas oni nemačke pretenzije pravdaju, inače, teorijski gledano tačnim tvrdnjama da su u uslovima međunarodne tehnološke zavisnosti pretenzije na suverenost naprosto preživeli mit. Nesreća ovoga je u tome što negativne aspekte ove teze isprobavaju na leđima Srbije. Kako je "Evropa" zajednički interes i najviši princip Evrope, to komadanje Jugoslavije u satelitske države više nema satus problema. Time su balkanski prostor ponovo pretvorile, kako su to boljševici govorili, u "monetu za potkusurivanje" međusobnih dugovanja i potraživanja. Pri tome mnogi zaboravljaju da ideja jedinstvene Evrope nije samo ideja demokratskih snaga Evrope nego i ideja krajnje desnice⁸. U njihovu Evropu, koja ima da sačuva evropski kulturni identitet, ne spadaju narodi slovenskog istoka; takođe se zaboravlja i istorijsko iskustvo da je u evropskoj istoriji "ideja Evrope" najčešće služila interesima dominacije.⁹

⁷ O francusko nemačkim odnosima uporedi, Françoise Manfrass-Sirjacques, "Miterrand und Maastricht", *Die Neue Gesellschaft*, Nr. 2/1992. Uporedi i A. M. Domenak, *Evropa - kulturni izazov*, Beograd, 1991. s. 15

⁸ Bernd Mosebach, "Der Aufstieg des Front National", *Die Neue Gesellschaft*, Nr 3/ 1992. s. 197; Claus Leggewie, "Der rechte Aufmarsch", *Die Neue Gesellschaft* 3/1992. s. 237. O rastućoj snazi nove desnice i desnog populizma u zemljama Zapadne Evrope uporedi tematske blokove objavljene u *Die Neue Gesellschaft Frankfurter Hefte*, 3 i 4/1992.

⁹ Suzan Sontag, "Evropa, Još jedna elegija", *Treći program* 68-69, Sarajevo, s. 298: "Nipošto se ne smije zaboraviti da je ideal cjelovite Evrope proklamovao ne samo Napoleon nego i

Nemačka od Jadrana do Volge

Njihovo promišljeno čuvanje svojih interesa taktikom popuštanja pokazalo je svoje rezultate 1938¹⁰. Pokušaj da zaustave Nemačku popuštajući joj, može se na kraju pokazati kao "igra bez granica". Ako Nemačka uspe u onome što je naumila: da razbije Srbiju i ekonomski veže Rusiju, onda Zapadna Evropa u političkom smislu neće imati da bilo šta traži pored ekonomski, tehnološki i demografski jače Nemačke. Nemačka od Jadrana do Volge postaje stvarnost. Albanski trgovci nose ime Ditriha Genšera¹¹, u Grčkoj se smenjuje ministar, u zemljama Istočne Evrope vrednost principa međunarodnog prava i pravičnosti još uvek se meri samo obećanim iznosom ekonomske pomoći. Niko tome nije u stanju da se suprotstavi. Nestankom ideološke podele, moć novca je postala odlučujuća. Neprisilni konsenzus koji je prećutno na delu je konsenzus o moći novca.

U izvesnoj meri i ovde deluje inercija diplomatske greške. Evropa je pod pritiskom Nemačke popustila i priznala pravo na suverenost svakog partikulariteta. Kada su se pokazala kao istinita

Hitler. Nacistička propaganda u okupiranoj Francuskoj pokazivala je Hitlera kao spasitelja od boljševizma, od ruskih i azijskih hordi. Šlagvort "Evropa" povezan je često sa odbranom "civilizacije" od tuđih naroda. Odbrana civilizacije značila je po pravilu proširenje vojne moći i privrednih interesa neke od evropskih zemalja, koja se sa drugim evropskim zemljama borila za vlast i bogatstvo. Pojam "Evrope" služio je tad opravdanju hegemonije evropskih zemalja nad prostranim vanevropskim oblastima "Želim istaći da je praktično svaki akt kolonizacije od strane nekog evropskog naroda u 19. i ranom 20. vijeku shvaćen kao proširenje moralnih granica - evropske - "civilizacije" i opravdan kao zaustavljanje barbarskih bujica".

¹⁰ Uporedi, L. Kolakovski, "Ja ću biti bolji dželat", u *Đavo u istoriji*, Glas, Banja Luka, s. 172-4: "pokušavati da ublažiš agresivni imperijalizam gutanjem bez protesta njegovih sledećih nasilja" "je najsigurniji put da se izazove ono što se želi izbeći, ..." s.172.

¹¹ U Elbasanu je 22. 4. 1992. gradski trg nazvan "Trg Hansa Ditriha Genšera".

upozorenja da će to da vodi rasplamsavanju građanskog rata, taj samozvani čuvar "humaniteta i civilizovanih normi života" skinuo je sa sebe odgovornost upirući prstom na onog koji ometa njihove "dobre namere"¹². "Varvarski duh Srbije" našao se ponovo na udaru zapadnoevropskog i srednjeevropskog humanizma. Krug demonizacije se ponovo otvara, a nemački *Welt* u ime odbrane evropske civilizacije i "politike ljudskih prava" zahteva vojničko kažnjavanje i bombardovanje Srbije.¹³ (Treba se setiti da je Hitler u ime ljudskog dostojanstva uništavao nedostojne: Jevreje¹⁴.)

Srbi ne moraju da znaju šta je to novi evropski poredak na način učenih kolumnista naših novina. Danas kad se ispisuju *najsramnije stranice posleratne evropske diplomatije* oni ga osećaju na svojoj koži. Nije problem u tome što jaki demonstriraju princip moći kao vrhovni zakon politike. Oni su to uvek činili. Nesreća je u tome što gaženje svih principa međunarodnog prava i pravičnosti prolazi uz opšte odobravanje Evrope.

Nada rođena padom berlinskog zida, retorika jakih fraza o slobodi pred kojom se topila *istočna imperija*, nije porodila duh slobode i ravnopravnosti nego samo poremećaj svetske ravnoteže.

¹² "Posredovanje" Zapadne Evrope je izazvala haos u Jugoslaviji. Ona je imala nameru da je razbije i uspela je u tome, zahvaljujući secesionističkim snagama i nestanku SSSR-a. Beskrupuloznost Evrope je beskrajna. Evropa uvažava Grčke rezerve zbog imena Makedonije, ali ne uvažava interese 8 miliona Srba. Interesi srpskog naroda su za evropske zemlje politički beznačajni. Bez obzira kako se ova kriza bude završila, evropska beskrupuloznost će ostaviti duboke tragove u kolektivnom sećanju srpske nacije što će biti od velike važnosti za buduće odnose.

¹³ Prema Politici 23. 4. 1991.

¹⁴ O ovome bi se moglo raspravljati i u jednoj drugoj perspektivi možda i važnijoj od ove: perspektivi nagomilane iracionalnosti koja traži objekt zadovoljenja. Demonizacija srpskog naroda u medijumima ne može se pravdati samo trenutnim i neposrednim političkim interesima. Njeno prelaženje mere ukazuje na izvesnu patologizaciju evropske civilizacije. Dominacija masovnih medija proizvodi Istinu. Iz ove perspektive floskula o Srbima kao Novim Jevrejima nije samo proizvod srpske propagande i paranoje.

Duh slobode je podlegao pod teškim belegom neslobode. Pritisak sećanja na neslobodu i antikomunistički resantimani u zemljama Istočne Evrope su toliko jaki da su one postale nesposobne da vide iskušenja novih nesloboda, da vide opasnosti za tek stečenu slobodu¹⁵. Zato njihova nezavisnost postoji samo u nacional-populističkoj retorici dojučerašnjih disidenata, ili apstraktnom fraziranju o demokratiji i ljudskim pravima, a stvarnost te nezavisnosti pokazuju se u očekivanju odluke iz Centrale i "mahanju tuđim zastavicama". *Baršunasta revolucija pokazuje se kao traganje sluge za bogatijim gospodarom*. Pokazala su se istinitim predviđanja umnih ljudi da će istočnoevropska opijenost slobodom finalizovati u vidu *procesije beskrajnog poniženja*. Hrvati su, kako to reče Antun Tus, dali "svoje telo i svoju dušu Evropskoj zajednici"¹⁶, zabranili filmove u kojim se Nemci prikazuju u lošem svetlu, opevali "Danke Deutschland" (pesma u kojoj ima više istine nego u mnogim učenim analizama politikologa i filozofa). Shvatili su, najzad, da Hrvatskoj u stvari pored Nemačke i nije potreban suverenost, i kroz usta cenjenog, do juče jugoslovenskog, filozofa prijavljuju joj se na "kratki kurs" učenja demokratije. Od Makedonca se zahteva da se odreknu imena, Bugari stupaju u zajednicu romanskih jezika, Rusi mole za ulazak u NATO pakt¹⁷, Madari čekaju da "svoje samostalne diplomatske poteze" usaglase sa evropskom zajednicom.

Ali ova velika kapitulacija duha zemalja Srednje Evrope nalazi svoju kompenzaciju u imitaciji logike gospodara. Dojučerašnji žrtve grubog gospodstva postaju saučesnici rafiniranog

¹⁵ Uporedi Intervju Adam Mihnjika s Vaclavom Havelom, "Postkomunizam - krajnje čudna epoha", *Treći Program* br.88-9/1991, Beograd, gde se ukazuje na opasnost od desnog totalitarizma koji se razvija u senci borbe protiv "levičarskog totalitarizma" s. 193 i dalje.

¹⁶ Izjava Antuna Tusa u španskom listu "El Mundo", prema "Borba", Beograd, 20. 12. 1991.

¹⁷ Jeljcin: "Danas pokrećemo pitanje članstva Rusije u NATO-u, ali to smatramo dugoročnim političkim ciljem", "Borba", Beograd, 24. 12. 1991.

gospodara čijim ciljevima služe bez imalo rafinmana. Sasvim je svejedno što je dojučerašnja komunistička utopija sada "presvučena" u utopiju Evrope, katoličanstva, "srednje Evrope"¹⁸, ili "Evrope ljudskih prava". Za izvršioce tuđih nauma irelevantan je sadržaj onoga u čemu učestvuju. Njihova vrednost se pokazuje u odanosti i prilježnosti dobrog daka a ne u samostalnom sudu i interesu. Revanšizmu velikih se pridružuje *revanšizam malih*. Mađarska i Poljska status nezavisnosti dokazuju u "nezavisnom" čekanju odluka Nemačke, a autonomiju u dobrovoljnom pristajanju na ulogu goniča na međunarodnoj sceni. Judejsko moralistički patos¹⁹ protiv totalitarizma danas se u govoru vođa ovih zemalja pretvorio u sitnu računicu kratkovidog trgovca.

Konsenzus kao trnovit put

Novi oblici neslobode pojavljuje su na već viđen način: u vidu utopije novog svetskog poretka. Helsinška konferencija demonstrira u čistom svetlu njegovu prirodu. Novi poredak zasniva se na dva principa protivna logici prava i pravde: sudija nije dužan da sasluša obe strane (zahtev za suspenzijom Srbije) i sudija u sporu je ujedno i stranka u sporu (Interesi Amerike i Zapadne Evrope)²⁰. Otuda novi svetski poredak prosto znači pokoriti se volji Zapada²¹. To istovremeno znači da svakom

¹⁸ Uporedi, Zdravko Tomac: "Hrvatska se bori da postane slobodna i demokratska evropska država, želeći da okrene točak istorije, koji ju je pre 70 god. nesrećno okrenuo ka Balkanu. Sada vlast u Hrvatskoj želi da točak istorije usmeri ka Srednjoj Evropi, u kojoj vidi svoju budućnost u neakvoj uniji s Austrijom, Mađarskom, Češkoslovačkom, eventualno Vojvodinom i BiH, pa da onda zajedno idu u ujedinjenu Evropu.", "Borba", Beograd, 5. 12. 1991.

¹⁹ Timoti Garton Eš, "Da li postoji srednja Evropa", *Pismo* 13/1987.

²⁰ Poper, "Utopija i nasilje", *Treći Program* 30/1990, Zagreb, s. 18; Da bi neko bio sudija u sporu on mora prihvatiti najmanje "dva pravila svakog pravnog postupka", a) "da uvek valja saslušati obe strane" i b) "da nije dobar sudac onaj ko je ujedno stranka u nekom sporu".

pružanju otpora sledi kazna. Time je do kraja apsolutizovana moć kao suština politike²². Novi svetski poredak razvija onu "političku svest i politički um" koji se sastoji "u tome da treba puziti pred onim koji je sad jači, ..." ²³ Put ka novom svetskom poretku ne vodi, kako su to evropski humanisti zamišljali putem "samoodricanja moćnika"²⁴ nego prisilnim "konsenzusom", utvrđivanjem vere u apsolutno pravo moćnika. Zapad je sebi prisvojio ulogu Sudije tj. pravo koje mu niko nije dao.²⁵ Time ideja novog poretka dobija imperijalni karakter²⁶.

Iznudeni konsenzus koji provode Amerika i Zapadna Evropa optuženom ne oduzima samo pravo na samoodbranu nego i pravo na advokata. Time konsenzus postaje trnoviti put ne samo za žrtvu nego i za porotu. Konsenzus koji je trebalo da spreči dominaciju sile i prava jačeg odjednom paradoksalno dobija funkciju u kojoj se sila ispoljava u svom ogoljenom i ciničnom vidu. Ogoljeno nasilje u svetlu konsenzualno donetih odluka dobija posvetu "istinitog", "ispravnog i moralnog". *Na delu je opasnost*

²¹ "Politika", Beograd, 20. 12. 1991; De Mikelis: "Inicijativa EZ Srbiji ne ostavlja nikakav prostor, nego je primorava da se kreće u jasno označenom pravcu. Nema jednostavno drugog puta jer svi drugi putevi Srbiju vode u izolaciju, stavljaajući je van evropske stvarnosti. Jugoslovenske republike koje nameravaju da uđu u evropsku porodicu moraju se držati i evropskih principa. Ako to ne učine danas, sutra će, svakako, to morati."

²² Ovo nije prazna moralistička konstatacija. Naime, iako moć pripada suštini politike, iako je moć u politici "nešto što je stalno prisutno", politika se ne sme bez ostatka svesti na moć.

²³ Fraza iz Lenjin, *Izabrana dela* u 16 tomova; Tom 14. s. 45.

²⁴ Karl Jaspers, "O evropskom duhu", *Treći program* br. 70, Sarajevo, s. 282.

²⁵ Uporedi izjavu Vladislava Jovanovića, ministra spoljnih poslova Srbije: "Evropa sebe promovise u silu koja uspostavlja nove države: "prisvaja sebi prava koja joj niko nije dao" "Politika", Beograd, 18. 12. 1991.

²⁶ Na kraju će se pokazati da Novi evropski poredak nije ništa drugo do prisiljavanje istočne Evrope (pre svega Slovena) da rade za interese Nemačke.

novog planetarnog totalitarizma²⁷. Monolitnost pod američkom i evropskom dirigentskom palicom podseća na vreme najžešćeg komunizma. Konsenzus postaje veo za prikriivanje nedostatka političke autonomije. *Novi poredak svoju osnovu dobija u konsenzusu oko toga ko je dirigent.*

Jugoslavija je zemlja koja je "srušena sopstvenim naporima i tuđim mešanjem"²⁸. Ako se Srbiji s pravom prigovara da se nije dobro snašla u novoj evropskoj politici, niko joj ne može prigovoriti što je pružila otpor politici čija je ona bila meta. Ona se posle pada SSSR nije mogla uklopiti ni u čiju globalnu strategiju a da ne žrtvuje interese svog naroda.²⁹ Srbija je to odbila i danas snosi posledice.

Srpskoj politici se s pravom može prigovoriti da je upala u zamku neprekidnog sužavanja manevarskog prostora. Svoj manevarski prostor najpre je suzila pristajanjem da se razgovor o Jugoslaviji prenese iz Savezne skupštine na nivo razgovora re-

²⁷ Uporedi, William Leon Mc Bride: "Kapitalizam, socijalizam i novi svetski poredak - jedan američki pogled", *Filozofija i društvo III*, Beograd 1991. Novi svetski poredak je prema autoru " ...zasnovan na viziji međunarodne kapitalističke hegemonije koja preti da u skorijoj budućnosti učvrsti nepravde u svetu, ukidajući ne samo alternativne sisteme, već i alternativne diskurse u ovoj oblasti.", "Novi svetski poredak, mada je njegova artikulacija do sada bila dosta maglovita, očigledno namerava da totalizuje mehanizam svetske politike i ekonomije tako da ne ostavi ni jedno ovakvo uporište", s. 191-192.

Ova svest da su svi modeli i alternative iscrpene, svest tujumfujućeg Zapada, idealtipski je prisutna u stavovima F. Fukujame, "Kraj istorije", *Treći program Beograd* br. 84/1989. "Trijumf Zapada ili zapadne ideje, pre svega se ogleda u iscrpljenosti svih dostupnih i sistematično razvijenih alternativa", s. 141; "Na samom kraju Istorije nije ni nužno da se sve zemlje pretvore u uspešna liberalna društva. Dovoljno je da se odreknu svojih ideoloških ambicija da predstavljaju neke sasvim drukčije i više forme ljudskog društva." s. 155.

²⁸ Parafraza stava iz teksta Hans Magnus Encensberger, "Načini hoda, jedan dodatak utopiji", *Treći Program* br. 70/1991. Sarajevo.

²⁹ Popov Čedomir, "Ne uklapamo se", "NIN", Beograd, 6. 9. 1991.

publičkih predsednika, a zatim još više, pristajanjem da se razgovori o Jugoslaviji vode pod nadzorom Evropske Zajednice. No, sam predsednik Milošević je taj prostor konačno suzio preuzimajući na sebe donošenje svih ključnih odluka koje se tiču sudbine jednog naroda. Ovo je zapadnoj diplomatiji olakšalo posao. Ona više nije imala potrebu da se osvrće na interese srpskog naroda i drugih političkih opcija u Srbiji. Puntualizacija srpske spoljne politike na jednog čoveka bila je po Srbiju kontraproaktivna. Situacija u kojoj se nalazimo u izvesnoj meri je posledica ovih fatalnih grešaka, a pre svega pristajanja da o sudbini Srbije odlučuju oni koji su zainteresovani za njen nestanak.

Vlast je već svojom pozicijom najodgovornija što se to desilo, ali nažalost sutrašnji tumači srpske istorije neće imati mnogo pohvalnih reči ni za opoziciju ni za srpsku inteligenciju. Ovi pogrešni potezi vučeni su delom i pod snažnim unutrašnjim pritiskom. Retki su bili glasovi koji su se protivili takvom sledu stvari. Naprotiv, svako ko se protivio "asistenciji" Zapada u našoj krizi od "liberalnih evropskih glava" srpske elite napadan je kao boljševik, nacionalist, reakcionar. Razlika između pozicije i opozicije u odnosu na ulogu Zapadu pokazivala se kao razlika u stepenu Vere a ne kao principijelna razlika. Upravo iz ove ideologije Vere u Zapad izvire jedna od vladajućih predrasuda u srpskoj političkoj javnosti: predrasuda da je aktuelna srpska vlast u razgovorima za Zajednicom bila tvrda i nekooperativna.

Duh revanšizma

Po mom mišljenju njena spremnost na kompromise s Evropom bila je prevelika. Ta spremnost se danas završava bezglavim i ponižavajućim povlačenjem vojske. Spremnost na kompromis pokazuje se u grotesknoj situaciji da nas Bosna, Slovenija, Hrvatska koje su juče primljene u KEBS uz glas Jugoslavije nakon dva tri dana odatle izbacuju. Iza privida tvrde i nefleksibilne politike radio je duh popuštanja pod pritiskom i pravljenje kompromisa bez uverenja. Svaki kompromis je bio stepenica za dalji rast

pritisaka. Da li je popuštanje bilo plod slabosti i straha, hazarderskog optimizma igre na jednu kartu, vere da evropska bezočnost ima svoje granice ispod kojih se ne može ići ili, konačno, i izraz nužnosti, pitanje je koje trenutno nema značaja. Rezultat toga je, kako to sad vidimo, da nema ustupka koji bi mogao da zadovolji Evropu i Ameriku, do konačne kapitulacije. Zapad je u Sloveniji utvrdio algoritam raspada, a srpska politika nije našla odgovor na to ni do dana današnjeg. Možda to nije bila ni u stanju.

No nezavisno od toga koliko politika srpske vlade snosi odgovornost za trenutni položaj Srbije, činjenica je da su "kazna" i "osveta" Evrope, zbog "nepristajanja Srbije", kako to kaže De Mikelis, da "ide putevima Zapadne Evrope", daleko veće nego njena diplomatska nesposobnost. Poklonici "evropskog duha" bi morali da se zamisle nad ovim evropskim prelaženjem granica elementarnih normi međunarodne politike. Evropsko ritualno pripremanje žrtve i dirigovano medijsko slepilo od leva do desna koje se pred licem Evrope odigrava više godina, danas pogađa Srbiju ali istovremeno svojim pretećom normalizacijom daleko nadilazi kontekst Srbije. Mala je uteha što će možda već sutra evropski intelektualci i kritička javnost postavljati pitanje kako je sve to bilo moguće.

U situaciji kad ratni sukob preči da se prenese iz Bosne na Srbiju, kada se sve češćim pisanjem zapadne štampe o mogućoj vojnoj intervenciji zapadna javnost psihološki priprema i za stvarnu intervenciju³⁰, stvaranje *nacionalnog konsenzusa* oko bitnih pitanja države Srbije je od najveće važnosti. To je utoliko važnije jer Srbija ima *potencijalno* velike neprijatelje (upotrebljavam ovu tabuiziranu reč namerno). Ona ih ima i na svojim granicama. Duh revanšizma traži svoje zadovoljenje. To srpski

³⁰ Neprekidno uveravanje zapadnih diplomata da neće doći do intervencije nimalo ne teši, jer se razlozi odustajanja od intervencije ne nalaze u principima nego u strahu od velikog broja žrtava i velikih materijalnih troškova. Stalno ponavljanje da vojna intervencija ne dolazi u obzir, već time što se neprekidno aktuelizuje, zvuči preteći.

narod mora da shvati, ne da bi hranio i razvijao neprijateljska osećanja nego da bi shvatio veličinu opasnosti koja mu pretila. Jedino nacionalni konsenzus, kao neka vrsta nacionalne discipline, pred ultimativnim zahtevima Zapada može biti adekvatan odgovor. Konsenzus bi omogućio da se poveća snaga otpora ne rastom čvrstine nego povećanjem elastičnosti materijala. Samo narcisoidna glupost može da se ponosi rascepom u trenucima aktuelne opasnosti. Srbija, danas najusamljenija zemlja u Evropi, nalazi se pred ozbiljnim iskušenjima: pred opasnošću da se poraz pretvori u katastrofu države. Stoga joj je realna procena situacije i mudra politika najpotrebnija. To važi kako za poziciju koja poraze Srbije prikazuje kao njen uspeh stavljajući na probu zdrav razum naroda, tako i za delove opozicije čije političke ambicije sužavaju osećaj političke odgovornosti za sudbinu ove države.

U trenutku nastanka nove države vladao je muk. Eho tog muka, bol zbog raspada, rezignacija zbog izgubljenog vremena, isključivost međusobnog političkog optuživanja, mora ustupiti *"mesto volji da se nužnost preobrazi u sudbinu. Taj zadatak je i kulturni i politički..."*³¹

³¹ Parafraza iz knjige Žan Mari Domenak, *Evropa: Kulturni izazov*, Beograd, 1991.

RASPAD JUGOSLAVIJE I OGRANIČENJA SRPSKE POLITIČKE SCENE

*"Država se ne spasava na
parče"*

(Mirabo)

Posle najnovijih mera Ujedinjenih Nacija Srbija se našla u najtežem položaju u svojoj novijoj istoriji. Stvarnost je tim sumornija, ne samo zbog kolektivnog osećaja da su sankcije nezaslužene i nepravedne, nego i zbog činjenice da iza njih stoji svetska zajednica. Narasla vera da je rešenje srpskog nacionalnog pitanja na vidiku u ovom momentu se rastvorila u očajničke napore da se izbegne *nacionalna katastrofa*. Čini se kao da je zla sudbina postavljene ciljeve iz zone *realnosti neočekivano prevela u zonu irealnosti*.

Da li smo žrtve one logike koja tvrdi da *"....i najmudriji ljudski planovi kriju često neku zamku koja ih izvrci i nepredvidljivim obrtom menja sve,"*¹ da li smo žrtve nekog *deus ex machina*, dubokih tektonskih poremećaja u odnosu na koje smo bili nemoćni, ekcesa istorije kojeg nismo mogli kontrolisati, i koji se politički pokazuju po nestanku bipolarne planetarne strukture moći? Ili smo žrtve sopstvene nerazumnosti, političke nesposobnosti da procenimo odnos između svojih snaga i ciljeva

¹ Fraza iz L. A. Sen Žist; *Republikanske ustanove*, Filip Višnjić, Beograd, 1987. str. 38.

koje smo postavili. Ova dilema se nameće u sve oštrijoj formi što su politički pritisci sa strane jači a izvesnost političkog neuspeha vidljivija. Danas se ona artikulira u okviru pitanja "Ko je kriv za ovo što nam se dogodilo". Upravo iz ove dileme možemo razumeti i trenutnu duhovnu situaciju kao i političke podele koje se suštinski tiču budućnosti Srbije.²

Odgovor na ovo pitanje se tiče neposredno naše budućnosti. Naime, ma kako neuspesi vladajuće politike bili jednim delom posledica pogrešnih, nepravoremenih i zakasnelih poteza oni se ne mogu razumeti nezavisno od kolektivnih težnji koje su oblikovale socijalnu svest srpskog naroda i oko kojih je postojao prećutni konsenzus svih relevantnih političkih aktera u Srbiji.

*

Osnovno ograničenje srpske politike može se jednostavno nazvati *Jugoslavija*. Situacija u kojoj se nalazimo pokazuje da je Jugoslavija za Srbiju bila ne samo strateški i istorijski nego i taktički promašaj. Jugoslavija je u tom smislu metafora političkog neuspeha jednog naroda. Nesposobnost da se srpska politika emancipuje od Jugoslavije, neka vrsta mitske slepljenosti za jugoslovensku fikciju i u momentu kad je bilo jasno da je ona mrtva, onemogućavala je srpskoj politici produktivnu artikulaciju sopstvenih ciljeva.

Politički uspeh vladajuće stranke temeljio se na zahtevu: "*Svi Srbi u jednoj državi*"³. Na ovom programu vladajuća politika

² One se pokazuju estetski u zahtevima za ostavkom Predsednika Slobodana Miloševića kao političke personifikacije srpskih neuspešnih težnji i izgubljenih iluzija. Aktuelna vlast je već svojom pozicijom nesumnjivo najvidljiviji sudionik ovog poraza. No, nezavisno od političkog modaliteta (od demagoško populističkih do razumnih ukazivanja na propuste vlasti i njene promašaje) u kojima se iznose optužbe na račun Slobodana Miloševića bilo bi naivno verovati da se personalizacijom odgovornosti može da pruži odgovor na kompleksno pitanje: šta nam se desilo?

³ Uporedi, Slobodan Milošević (iz neautorizovanog steno-

je osigurala podršku biračkog tela. Narod je u vlastitoj volji izabrao manje video ostatak starog režima (ideološki u stvari) a više političku snagu koja je, u situaciji vidljivog raspada zemlje, bila u stanju da garantuje jedinstvo Jugoslavije i crnogorsko-hrvatskog srpskog naroda⁴. Birači nisu bili vođeni partijskim programima nego patriotskim interesima. Oni su moć vladajuće partije da sačuva jedinstvo Jugoslavije i srpskog naroda s pravom videli i u njenim vezama s JNA. Pobjeda secesionističkih programa u Hrvatskoj i Sloveniji i paraliza ustavnog sistema činila je vojsku jedinom vidljivom snagom državne integracije⁵. Vojska je po Ustavu SFRJ (čl. 240) bila dužna da zaštititi "nezavisnost, suverenitet i teritorijalnu celokupnost" Jugoslavije. S druge strane, bila je opravdana vera da će interesi JNA i srpske politike u eventualnom burnom raspletu krize konvergirati⁶. Razlozi za to videli su se između ostalog i u strukturi nacionalnog sastava

grama sa sednice predsedništva SFRJ održane 10. 1. 1991.) "Ne postoje samo republike", "Borba", Beograd, 11. 1. 1991. Rečima Slobodana Miloševića ovaj zahtev se može sažeti u tri stava:

- a) "Jugoslavija postoji",
- b) "o sudbini Jugoslavije mogu odlučivati samo narodi Jugoslavije" i stoga se "administrativne granice republika ne mogu jednostavno proglasiti za državne granice" i
- c) Srpski narod "želi da živi u jednoj državi. Zato bilo kakva podela na više država koja razdvaja delove srpskog naroda i smešta ih u okvire različitih suverenih država ne može sa našeg stanovništva da bude prihvatljiva, odnosno da budem precizniji, uopšte ne bi mogla doći u obzir. Srpski narod će živeti u jednoj državi i svaki narod koji želi da sa srpskim narodom ravnopravno živi u istoj državi je dobrodošao. Za nas moram da kažem, konfederacija nije država".

⁴ O izborima 1990. uporedi, Zbornik, *Od izbornih rezultata do slobodnih izbora*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1991.

⁵ JNA je već početkom sedamdesetih dobila "sistemsku legitimnost da bude politički faktor u unutrašnjim kriznim situacijama". (Uporedi, Laslo Sekelj, *Jugoslavija - struktura raspadanja*, Beograd, 1990. s. 151-2). Posle smrti harizme JNA, kao snažni integrator Jugoslavije, dobija i na političkoj moći.

⁶ Treba se setiti istupa generala Veljka Kadrijevića u toku izborne kampanje (decembra 1990.) gde je otvoreno podržao socijaliste.

JNA⁷.

Događaji koji su usledili pokazali su da poverenje srpske politike u vojnu silu nije dovoljno uzimalo u obzir sam kvalitet te sile. Precenila se sposobnosti vojske da odgovori na izazove građanskog rata i unutrašnjeg raspada države, a, s druge strane, zaboravilo se da se eventualni učinci vojne sile ne mogu politički revalorizovati bez Jugoslavije kao međunarodno priznatog entiteta.

Vojska i raspad

Kao što je poznato, funkcija vojske u socijalističkim državama sastojala se kako u obezbeđenju državnog suvereniteta i unutrašnjeg mira tako i u očuvanju i osiguranju *ideološkog jedinstva*. Vojska je bila slika društva u kome su odanost državi, režimu i ideologiji bila tri vida jednog istog. Ova impregnacija državnog i ideološkog na čemu je počivala kohezivna moć armije davala je vojsci partijski karakter⁸ i činilo je značajnim političkim faktorom. Odnos vojske prema Jugoslaviji kao državi kao i njeno funkcionalno jedinstvo bilo je posredovano jednom ideološkom i simboličkom mrežom (samoupravljanje, socijalizam, bratstvo i jedinstvo, revolucija, kult Josipa Broza⁹).

⁷ Srbi i Crnogorci činili su u JNA oko 60% oficirskog kadra, "Politika", Beograd, 16. 5. 1991.

⁸ Oko 95% oficirskog kadra bila je u članstvu partijske. Upravo ovako ideološki koncipirana vojska povlačila je za sobom profesionalnu nekompetentnost (koja se drastično pokazala u tri "izgubljena" rata). Lojalnost je bila važnija od stručne osposobljenosti. O profesionalnoj nekompetentnosti vojnog vrha možemo se uveriti čitajući novinske izveštaje sa suđenja oficirima varaždinskog korpusa (april i maj "Borba" i "Politika"). S druge strane vojska nije bila podvrgnuta kontroli društva. Ona je svoj ekskluzivni položaj branila ideologije i poretka naplaćivala velikim privilegijama i neodgovornošću.

⁹ Sirovost ovih ideoloških pretpostavki vidi se i u negovanju kulta Josipa Broza Tita. Parola *I posle tita Tito*. Vojska je za vreme Josipa Broza vaspitavana i u duhu pretorijanske garde. Tek 4. 5. 1992. grob Josipa Broza su prestale da čuvaju elitne jedinice JNA.

I dok su procesi rastakanja države uveliko tekli, kad su ideološke premise jednog govora nestajale, Armija nije bila u stanju, usled institucionalne i ideološke inercije¹⁰, da se transformiše u skladu sa zahtevima vremena. No, ako je armija kao državni aparat ostala zarobljenik jedne preživjele ideologije to ne znači da su to bili i njeni pripadnici. Ova asimetrija između brzine u transformaciji institucije i brzine individualne deideologizacije njenih pripadnika pokazala se kao odlučujući faktor njenog neuspjeha, ali i kao limit one politike koja je imala poverenje u tu Vojsku.

Politička secesija Slovenije dovela je i do raspada vojske koji se odvijao po kriterijumima nacionalne lojalnosti¹¹. Ovaj raspad u svojoj političkoj dimenziji nije bio jednako produktivan za obe strane. Dok su se hrvatski i slovenački pripadnici napuštajući vojsku stavljali u službu svojih nacionalnih interesa i time bili u skladu sa proklamovanih ciljevima, pozicija ostatka JNA je bila, posle povlačenja iz Slovenije, potpuno neodređena.

Naime JNA se posle Slovenije našla u takvoj situaciji da

¹⁰ To je bilo vidljivo i iz "Informacija političke uprave SSNO o situaciji u svetu i našoj zemlji i zadacima JNA", gde se tvrdilo da se rešenje političke krize neće odvijati nezavisno od vojske. U saopštenju SSNO se kaže "Bez Armije se neće raspravljati o Jugoslaviji", "...treba učiniti sve da Savez komunista - Pokret za Jugoslaviju u idućih pet-šest mjeseci postane glavna politička snaga na jugoslovenskom prostoru i stožer svih lijevo orijentisanih političkih partija, stranaka, udruženja i organizacija.", "Borba", Beograd, 31. 1. 1991. Vojska je svuda u svetu po svom biću konzervativni deo društva i najteže prolazi kroz transformaciju. Transformacija JNA iz ideološke vojske u "ustavnu" vojsku išao je jako sporo. Upravo inercija ideologije omogućila je da burne promene u društvu za Armiju imaju status fiktivne stvarnosti. JNA je ostajala u svojevrsnoj samoupravnoj mitologiji bratstva i jedinstva, nacionalnih ključeva, vere u jedinstvo naroda i njegove armije. Ovaj svojevrsni "idealizam", (ideologija), princip želje na kome se gradila lažna slika stvarnosti, koji je bio u osnovu njenog ustrojstva činio je vojsku nesposobnom na izazove iznutra.

¹¹ Doktrina opštenarodne odbrane omogućila je legalno vojno organizovanje secesionizma. Razvoj i organizacija teritorijalne odbrane bio je usko vezan s konfederalizacijom zemlje.

nije mogla više da vrši ulogu koju joj je njena ideologija nametala, ali nije mogla usled sistemskih ograničenja da do kraja zaigra na kartu srpskih nacionalnih interesa. Ako je u Sloveniji izgubila rat, zbog ideologije koja joj je onemogućavala odgovor na takav izazov: narod protiv vojske, u Hrvatskoj je nedefinisanost političkih ciljeva rata onemogućavao Vojsci da djeluje u skladu sa svojim zadatkom: da u situaciji rata dobije rat.

Armijско napuštanje Slovenije, uz asistenciju i srpske politike, sa stanovišta srpskih interesa čini se da je bila jedna od kobnih greški. Pokolebana vera Srbije u Jugoslaviju bila je paradoksalno u tom momentu fatalnija po srpske interese i od čvrste vere u Jugoslaviju. Srbija se odrekla celovite Jugoslavije istovremeno verujući da će time ojačati svoju unutrašnju poziciju i da će joj ostatak Jugoslavije poslužiti kao egida pod kojom će uspjeti da očuva jedinstvo srpskog naroda.

Oni koji su donosili odluku o napuštanju Slovenije čini se da nisu do kraja promislila sve konsekvence tog poteza. Naime tim potezom je pravo Armije da brani državni suverenitet zemlje prestao da važi¹². Faktičkim priznavanjem secesije Slovenije priznato je pravo na nasilnu secesiju. Priznanje rezultata nasilne secesije u Sloveniji, otvaralo je vrata ponavljanju procesa u Hrvatskoj. Prvi prestup oduzimao je snagu kasnijim apelima Predsedništva međunarodnoj javnosti da JNA ima pravo da brani suverenitet države i interese srpskog naroda u Hrvatskoj.

JNA je logikom same situacije raspada *de facto* postala srpska vojska. Vojska je stala na stranu onog naroda koji ju je

¹² Bez obzira na koji način vojska obrazlagala svoje poteze onog momenta kada je, napuštajući Sloveniju, uz asistenciju i srpske politike, odustala od Jugoslavije, legitimnost njenih poteza u ime odbrane državnog suvereniteta postala je sumnjiva kako u zemlji tako i u spoljopolitičkom okruženju. Napuštajući Sloveniju i sama država prestala je da poštuje princip suvereniteta na koga se u odbrani svojih interesa pozivala. Time je vojska dovedena za stranu javnost u poziciju agresora. Idući na prvi pogled za svojim interesima srpska politika je razgrađivala ono što je interese srpskog naroda formalno čuvalo u odnosu na egzogene faktore.

podržavao i koji je u nju polagao nadu. Stoga ona nije mogla više da vrši ulogu tampon zone u međuetničkim sukobima jer nije mogla biti podjednako udaljena od političke volje oba etnosa. Ona nije mogla biti ni nepristrasna, nezavisno od toga što je imala moralna pokriće za primenu sile u odbrani jednog naroda od pretećeg državnog terora.

Raspad vojske koja je spontano postajala srpska, nije imao odgovarajući pandan na nivou refleksije. Upravo vezanost za dva oprečna imperativa: imperativa borbe za Jugoslaviju koji su se generisali na nivou institucionalne i ideološke inercije i imperativa odbrane nacionalnih interesa srpskog naroda koji su se nametnuli samim tokom događanja, učinila je da nijedan od njih ne bude zadovoljen.

Destruišuća snaga ovog raskoraka između *dezorijentisanog jugoslovenstva i zaštite srpskih nacionalnih interesa* mogla se prekinuti samo pretvaranjem JNA u srpsku vojsku. To nije učinjeno na vreme pa su se Srbi i dalje borili kao Jugosloveni a Hrvati kao Hrvati. Time su Srbi za svet simbolički postajali agresori¹³. Ova asimetrija nam objašnjava slab moral mobilisane vojske. Fikcije su uništavale borbeni moral. Svi su znali ciljeve, ali ciljevi nisu bili objavljeni. Rat je trajao, a polemike o tome da li smo u ratu ili nismo postala je predmet političke konjunktore. Vlast je tvrdila: nismo u ratu, a znala je dobro da jesmo. Opozicija je naprotiv tvrdila da smo u ratu, ali se ponašala kao da nismo. Mimikrijski vid delovanja, koji je stvarne orijentire pokazivao posredstvom lažnih, vodio je polemizaciji svih kategorija. I sama izdaja države postala je problematična kategorija. Time je vojna mašina gubila sigurno zaleđe.

S druge strane, koincidencija interesa JNA i srpske politike tumačila se u svetu u svetlu ideološke konvergencije kao borba jedne preživjele ideologije protiv demokratskih promena¹⁴. Nacio-

¹³ Sklop događaja je normalizovao pravo na nasilnu secesiju. Time je, paradoksalno, u ime prava naroda na samoopredeljenje onaj koji je pokušavao da brani stvarnost države bivao osuđen kao agresor.

nalno homogena JNA je i dalje istupala u mrtvom ruhu jugoslovenstva i time se ideološki odijum vezan za JNA prenosio na Srbiju. Time se borba za srpske nacionalne interese na svom fenomenalnom planu uspešno propagandno prezentovala *stranom javnom mnjenju* kao borba za očuvanje jedne preživjele ideologije.

I konačno, odustajanjem od Jugoslavije, eventualna vojna premoć nije se mogla politički revalorizovati. Rezultati sile nisu ništa bez svog politički priznatog reprezentanta. On na nivou Jugoslavije više nije postojao. Tu situaciju je vojska formulisala teжом da njene teškoće nastaju zato što iza nje ne stoji država, dok se ta ista situacija u svetu a i kod nas artikulisala u optužbi da se *vojska otrgla svakoj komandi*¹⁵.

Iako je Srbija *de facto* odustalo od suvereniteta Jugoslavije, to nije učinila na nivou zvanične i javno proklamovane politike. Posledica toga je bila jedna politika razapeta između imperativa diplomatske igre, inercije glomaznog vojnog aparata i sve većeg nezadovoljstva javnosti Srbije koja je tražila da se formulišu jasni ciljevi rata koji je bio u toku. I umesto da u takvoj situaciji Srbija jasno artikulise svoje interese, ona je i dalje istrajavala u borbi za Jugoslaviju. Ova fiktivna odbrana nečeg sa čim su svi u sebi završili (Jugoslavija) onemogućavala je da se srpski interesi na autentičan način brane na međunarodnoj sceni¹⁶. Zapravo, njihova speletenost s Jugoslavijom činila ih je sumnjivim. Aktivirana je stara optužba o srpskim hegemonističkim nastojanjima da stvore Veliku Srbiju¹⁷. Srbi otvaraju svoje na-

¹⁴ Ideološka veza između srpskog rukovodstva i JNA je za Zapad i pre početka oružanih sukoba bilo nešto što je po sebi izvesno. Uporedi, Ivo Paparela, "Die Jugoslawische Volksarmee als ein politischer Faktor", *Südost-Europa* Nr. 2/1990. Prema ovom autoru JNA je manje staljinistička od srpskog rukovodstva. s. 106.

¹⁵ Uporedi, Dejan Janča, "Jugoslavija je razbijena pre Haga", "Borba", Beograd, 4. 11. 1991. "...a iz dana u dan je sve jasnije da se Armija izvukla ispod kontrole...."

¹⁶ U tome je Srbija gubila dragoceno vreme. Srpske interese u svetu je i dalje zastupala savezna administracija koja to, već logikom nacionalnog ključa, nije mogla da radi na pravi način.

cionalno pitanje pod teretom optužbi u momentu kad su ga drugi jugoslovenski akteri apsolvirali.

Ipak nemoć vojske da odgovori do kraja izazovima situacije postaje stvarna tek slomom Sovjetskog Saveza. Armija nije izgubila pravo na legitimnu upotrebu sile zbog pucanja po nacionalnom šavu nego zbog promena u spoljnjem okruženju.

Međunarodne institucije i novi poredak

Brzina kojom se rušila Istočne imperija bila je i za njene političke protivnike iznadaujuća. Do *decalizacije ciljeva* srpske politike nije doveo raspad Jugoslavije nego nestanak Sovjetskog Saveza. Promena svetskih odnosa moći premestila je ciljeve srpske politike iz spektra realnosti u spektar irealnosti. Jugoslovenski unutrašnji sukobi odjednom su time dobili drugu dimenziju.

Nestanak *bipolarne strukture moći* i nestanak jedne imperije nije značio i nestanak imperijalnih pretenzija trijumfujuće strane. Naprotiv, one su ojačale kroz ideologiju *novog poretka* koja se u svom samorazumevanju temelji na principu poštovanja ljudskih prava i borbe protiv međunarodnog terorizma¹⁸. Snaga ideologije¹⁹

¹⁷ Optužbe o srpskom hegemonizmu potiču iz epohe Habzburške monarhije. Austrijskim interesima, njenim "životnim interesima" odgovarala je samo mala i slaba Srbija"; uporedi, Slobodan Jovanović, *Delo*, tom 11 s. 154; isto "Engleska nije htela Rusiju na Jadranu, pa zato nije htela ni Veliku Srbiju. Ona je počela da radi protiv nas, ali po svom običaju, više posredno nego neposredno. Ona je prihvatila ideju o zajedničkoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, u nadi da će Hrvati i Slovenci kao katolici zadržavati pravoslavne Srbe, da se ne podaju ruskom uticaju." s. 177, i "Engleska je baš radi sprečavanja Velike Srbije nastojala na stvaranju Jugoslavije" s. 208. Zapadno evropska štampa propagandni rat protiv Srbije i danas vodi pozivajući se na velikosrpske aspiracije. Srbi van Srbije su prema ovim interpretacijama samo izgovor za srpsku ekspanzionističku politiku. Ovo važi i u naučnoj publicistici. Uporedi, Jens Reuter, "Die Entstehung der jugoslawischen Krise und ihre Internationalisierung", *Südosteuropa*, H. 7-8/1991.

¹⁸ Ove principe je politički inaugurisao Džimi Karter.

¹⁹ Raspadom komunističko egalitarističke ideologije ostale

ne sastoji se toliko u kvalitetu njenih principa koliko u sposobnosti njenih nosilaca da te iste principe instrumentalizuju u svrhu rasta sopstvene moći. Postideološko doba, kako ga neki karakterišu, znači političku i ideološku supremaciju zemalja Zapada²⁰.

Ideologija velikih je putem medija postala i ideologija novih političkih subjekata na Istoku. Činjenica da je Srbija krenula drugim putem od država Istočne Evrope, osudila ju je na izoštreni kritički nadzor rastuće ideološke samouverenosti Zapada.

Ideološka supremacija i medijska kolonizacija dojučerašnjeg političkog protivnika omogućuje da se interesi dominantnih sila svetu predstave kao opšti. Posledica toga je pretvaranje institucija međunarodne zajednice u poluge i transmisije centara moći. Interesi malih u okviru novog poretka mogu dobiti svoje pravo samo *parazitiranjem* na interesima velikih.

Trijumf Zapada ne sastoji se toliko u pobedi principa ideologije liberalizma (principi slobodnog tržišta, poštovanja individuum, pravne države itd.) koliko u tome što se partikularni interesi

su na svetskoj sceni samo dve: liberalno tržište i solidarno konzervativna ideologija. O ovome pogledati rad Milana Brdara, "Megaideologije i problem sinteze: nacrt za kritičku revalorizaciju socioloških paradigmi", *Theoria*, 3-4/1991.

²⁰ Upravo ideološka supremacija interesa Zapada unekoliko može da objasni zašto smo izgubili medijski rat (ne uzimajući u razmatranje našu nesposobnost). Moć novog svetskog proretka, slično komunizmu zasniva se na okupaciji duša.

Svaka ideologija/Vera ima u sebi ugrađeni mehanizam na koji se vide činjenice. Usled već formiranih ideoloških pretpostavki koje su izvesnom smislu apriorne u odnosu na svako donošenje političkog suda izgledi Srbije da se ravnopravno nosi u medijskom ratu bili su mali. Ideologija velikih je putem medija postala i ideologija novih političkih subjekata na Istoku. Moć medijske progande nije se sastojala samo u njihovom selektivnom prikazivanju situacije u Jugoslaviji nego i na spremnosti javnog mnjenja da primi ponudenu sliku Srbije. Stoga temelji te slike ne stoje naprosto u volji medijskog produciranja nego u epohalnom evropskom lomu. U izvesnom smislu teza onih koji tvrde da se neuspeh Srbije sastoji pre svega u njenoj medijskoj nesposobnosti (mada ova tvrdnja u sebi sadrže i deo istine) u svojoj isključivosti, amnestira od odgovornosti istinske producente jugoslovenske krize: interese velikih sila.

Zapada prihvataju kao opšti principi međunarodne zajednice i time utvrđuje njegova dominacija. A njegova dominacija se pokazuje u podvrgavanju svetske politike volji i efektivnoj kontroli razvijenog zapadnog sveta. To znači da svet mora da bude tako ustrojen da neprekidno reprodukuje postojeću strukturu moći. Nesmetana samoreprodukcija moći moguća je pod pretpostavkom stabilizacije i konsolidacije sadašnjeg stanja stvari, tj. postignutog preimućstva. Jaki moraju za dugo vremena ostati jaki, a slabi - slabi. Upravo ova situacija je uznemirujuća²¹. *U tom smislu Srbija²² je neposredna žrtva ovog poretka moći, ali su zato to u intenciji i drugi²³.*

Jugoslavija je posle kraha SSSR-a prestala da bude evropska potreba. Zahtev za stabilizacijom i konsolidacijom novih odnosa moći nalagao je nestanak Jugoslavije u meri u kojoj bi Srbija mogla da bude potencijalni saveznik obnovljene moći Rusije.

²¹ Volja velikih skopčana i s aktima nasilja provode se u ime volje celokupnog čovečanstva. Ovo je na najdrastičniji način demonstrirano donošenjem sankcija UN-a protiv Jugoslavije ("Rezolucija 757 Saveta bezbednosti" od 30. 5. 1992.). Lakoća kojom su one donete ne samo da demonstriraju ekonomsku i političku moć Zapada u scenariju klasičnog pritiska, one demonstriraju nešto što je mnogo važnije: *ideološku moć Zapada, političku okupaciju svetskog javnog mnjenja*. Moć Zapada više ne počiva samo na njegovoj ekonomskoj i tehnološkoj sanazi, on svoju moć crpi i iz *duhovne konfuzije* propalog sveta, njegove potrage za novim identitetom. U pozadini borbe za demokratiju odvija se jedno dublje kretanje, nova preraspodela svetske moći.

²² Smisao pritiska na Srbiju i Jugoslaviju nadilazi neposredne interese Zapada za stabilizovanjem i konsolidovanjem situacije na Balkanu. Srbija i balkanski prostor su samo uvod u normalizaciju osnovnih postulata novog poretka: postulata o ograničenom suverenitetu, zadobijanja legitimiteta na ograničene intervencije o čijoj će svrsishodnosti odlučivati velike sile, i konačno svojevrstno glajhšaltovanje/ boljševizacija svetske politike gde će interesi malih država biti bez značaja.

²³ Suprotstavljanje Srbije novom poretku je čista slučajnost. Da nacionalni interesi Srbije nisu bili ugroženi političkim mutacijama u svetu i preraspodelom moći, verovatno bi i mi pozdravljali sve poteze Zapada.

Zato je Zapad promenio svoju strategiju i interes za Jugoslavijom zamenio davanjem podrške brzo rastućim i latentno prisutnim separatizmima²⁴. Razlike u interesima zemalja Zapada sa kojima je računala diplomatija Srbije, kao i vera u moć starih prijateljstava i savezništva, ipak su bili preslabi u odnosu na ovaj strateški interes.

Zapad je sasvim sigurno izuzetno zainteresovan za rešavanje sukoba na Balkanskom tlu. No, stabilnost na ovom prostoru, to je sad jasno, treba da se postigne u perspektivi aktera secesionizma. Zato je Srbija na udaru zapadne diplomatije a ne zbog toga što vodi rat. Test za ovo je benevolentan odnos prema Hrvatskoj. Ovom strateškom interesu na kome insistira u svom čistom vidu Amerika²⁵ pridružili su se istorijski resantimani i revanšizmi nekadašnjih Sila osovine i njihovih saveznika. Razbijanjem Jugoslavije ove zemlje su demonstrirale svoju obnovljenu političku moć²⁶.

Pri pokušaju da se odgovori na pitanje da li smo mogli voditi na drugi način politiku koja nas ne bi dovela u koliziju sa interesima Zapada i da li je politika Srbije mogla da nađe adekvatne odgovore na iznenadnu promenu planetarnih odnosa moći a da se pri tom ne odrekne interesa Srba u Hrvatskoj i Bosni, treba uvek

²⁴ Nacionalizam je instrumentalizovan za razbijenje komunizma i uspostavljanje novog poretka. (Kritiku nacionalizma Zapad je provodio tako što je davao podršku nacionalnim pokretima i novouspostavljenim nacionalnim državama.)

²⁵ Ako ispustimo iz vida interese trenutne predizborne trke i inerciju ideološke borbe protiv svetskog zla: komunizma i boljševizma. Francusko i englesko popuštanje Nemačkoj treba razumeti i kao potrebu da se sačuva *status quo* i da se moć Nemačke veže što više za interese Evrope: Uporedi tekst o francusko nemačkim odnosima Françoise Manfrass-Sirjacques, "Miterrand und Maastricht", *Die Neue Gesellschaft*, nr. 2/1992.

²⁶ Ekces je u funkciji priznanja ove činjenice. Na ovom strateškom interesu parazitiraju oživljene teritorijalne pretenzije i revanšistički resantimani naših suseda. Jugoslavija je s druge strane prilika da se demonstriraju svi modaliteti *nove odanosti* koju praktikuju dojučerašnje zemlje Lagera.

imati na umu da bez asistencije Evrope i njenog nastojanje da svaki partikularni nacionalni interes dobije svoje pravo²⁷, izuzev srpski, ne bi bilo ni krvavog rata u Jugoslaviji.

Greška srpske politike, po mom mišljenju, ne sastoji se u njenom nepoverenju nego u prevelikom poverenju prema Zapadu. Verovalo se u delotvornost tradicije evropske politike i međunarodnog prava kao i prećutnih pravila diplomatske igre. To se pre svega odnosilo na princip međunarodnog integriteta i suvereniteta. No, ovo je važno samo pod pretpostavkom određene strukture moći koja je posle zalivskog rata i raspada SSSR-a nestala.

Srpska politička scena je podlegla ideološki proizvedenoj veri da demokratski duh Zapada ograničava geostrateške interese Zapada. Principi demokratije nisu nikakva garancija za eliminaciju surovosti koja vlada u odnosima između država. Internacionalizacija jugoslovenske krize išla je, kako se to pokazalo protiv interesa i Jugoslavije i Srbije. Bilo je to prepuštanje tuđoj volji. Ma koliko za ovo bila odgovorna vladajuća politika, jer, u krajnjoj liniji, ona donosi konačne odluke, u velikoj meri je odgovorna i nezrelost političke javnosti u Srbiji. Ideološki vakuum nastao slomom komunizma popunjen je verom u Zapad²⁸. Ideološka okupacija je plaćena političkom naivnošću. To se pokazalo u Hagu, Briselu i dalje. Pristajanje na arbitražu Zapadne Evrope završilo se transformacijom pregovora o Jugoslaviji, u proces Srbiji.

Srpska politička javnost nije verovala da potezi drugog mogu

²⁷ Ljubomir Tadić, "Nisu zbrisani svi putevi sporazumevanja", "Politika", Beograd, 16. 8. 1991., (intervju s Miloradom Vučelićem).

²⁸ Zapad kao politički relevantna metafora postao je surogat za idejni vakuum; metaforički znak duhovne i političke konfuzije, insuficijencije sopstvenih političkih orijentira. Ideja Zapada postala je simbol u izvesnom smislu *duhovne policije*. Politički dovesti u sumnju njene sadržaje značilo je izložiti se priusku novog političkog konformizma, i isključenju iz javnog govora. Adam Mihnjik ovu situaciju opisuje kao dečiju bolest postkomunizma (vera u utopijski kapitalizam) Uporedi intervju Adama Mihnjika sa Vaclavom Havelom. "Postkomunizam krajnje čudna epoha", *Treći program* br. 88-9, Beograd, s. 208.

da idu ispod očekivanog praga tolerancije²⁹. Pri tom se zaboravilo da tolerancija i poštovanje međunarodnih normi pretpostavlja jedan složen sistem međusobnog ograničavanja koji je slomom Sovjetskog Saveza nestao. Pristati uz interese novog poretka značilo je obezbediti sebi egzistenciju. Slovenija i Hrvatska su to učinile. Srbija to nije mogla da učini, pa joj je ostalo, posle fatalne greške načinjene u Sloveniji, samo to da se poziva na principe pravde i pravičnosti.

Snaga resantimana

Ovo spoljno političko poverenje u moć Jugoslavije i dobre usluge Zapada bilo je praćeno na unutrašnjem planu tradicionalnim potcenjivanjem snage antisrpskih resantimana. Jugoslavija je u izvesnom smislu i postojala na svojevrsnoj imunizaciji političke svesti srpskog naroda da se suoči s ovom činjenicom. To se moglo postići samo potiskivanjem istorijske svesti i ideološkim zaboravom. Zaboravili su se razlozi zbog kojih su Hrvati i Slovenci ušli u Jugoslaviju³⁰. Rezultati prvog zaborava su bili vidljivi u II svetskom ratu. Rezultati ponovljenog zaborava vidljivi su danas. Srpska politika je potcenila, sa stanovišta svojih ciljeva, snagu nacionalnih i verskih animoziteta prema Srbima i njihovu

²⁹ Ova vera za Srbiju dobija, paradoksalno, svoju realnost u obliku Kazne. I to u njenom najgorem vidu. Srbija je kao u staroj grčkoj metodom ostrakizma prognana iz svetske zajednice: ona je kao u Srednjem veku demonizovana i žigosana, prema njoj se najavljuju mere odmazde (vojne i ekonomske sankcije), i konačno ona je predmet modernog nastojanja da se u ime održanja svetskog poretka, u ime opšteg dobra svetske zajednice, po modelu zatvora, celo jedno društvo nadzire i politički prevaspitava (Uporedi, Mišel Fuko, *Predavanja*, Novi Sad 1990. s. 33-37.). Snaga ove represije ojačana je time što mehanizmi nadzora i kontrole istupaju u vidu Ujedinjenih Nacija koja postaje sve više poluga u provođenju interesa novih gospodara.

³⁰ Hrvati su ušli u jugoslovensku zajednicu da bi izbegli da se nađu pod "ruševinama Austrougarske monarhije", a ne zbog želje života sa Srbima. Srbi to nisu shvatili. "Dejan Medaković, "Izgubili smo pravo na pesimizam", "NIN", Beograd, 9. 8. 1991.

moću kolaboraciju sa stranim interesima.

Mada je sklop kosovskih događaja osvetlio naraslu snagu antisrpskih resantimana, srpska javnost nije htela da se ozbiljno s tim suoči u strahu da govoreći o Drugom ne provocira sopstveni nacionalizam. Štaviše i samo pokretanje problema dočekivano je ovde pomeranjem od sadržaja pitanja na intencije onog koji pita. Time je razmatranje problema blokirano, ali sada ne pritiskom vlasti, već strahom srpske intelektualne scene da ne bude označena kao fobična i nacionalistička.

Kritički pokušaji da se ukaže na antisrpski potencijal pokreta na tlu Jugoslavije prezrivo je odbacivan u stilu novog postsocijalističkog žargona. Naime, rastućoj uznemirenosti zbog rasta srbofobije u Jugoslaviji oduzimana je ovde ozbiljnost tvrdnjom mnogih "humanista" da izvore ove uznemirenosti ne treba tražiti u realnosti nego nacionalboljševičkoj prirodi ovih tvrdnji koje žive od proizvodnje fantazmi neprijatelja i teorija zavera.

Dominacija postsocijalističkog žargona, čija je osnovna slabost u tome što svoje važenje nalazi ne u predmetu razmatranja nego u opoziciji spram starog žargona, što je samo znak da se on u stvari nije ni emancipovao od misaone paradigme boljševizma, onemogućavala je racionalno suočavanje s stvarnošću. U strahu od komunističkih fantazmi upalo se u druge fantazme. Iz činjenice da je detekcija srbofobije pripisana snagama "nacionalkomunizma" zaključivalo se da fenomeni njime zahvaćeni i ne postoje. To je uslovalo da se o srpskim nacionalnim interesima više pričalo nego što se radilo na njihovom institucionalnom osiguranju.

Ovo svojevrsno potcenjivanje opasnosti zasnivalo se delom i na ideološkom optimizmu nove vere u moć civilnog društva³¹ koje nastaje padom komunizma. Novo političko mišljenje koje se gradilo na programu rušenja autoritarnog sistema moći, preцениlo

³¹ Pojam civilnog društva igrao je u svim zemljama Istočne Evrope ulogu onog skupnog pojma koji je u sebi sažimao sve antitotalitarne impulse. Uporedi, "Gespräch mit Dieter Klein und Michael Brie, Das Scheitern des humanistischen Sozialismus", *Die Neue Gesellschaft*, nr. 4/1992. s. 330.

je pozitivne potencijale rudamentarnog civilnog društva a potcenilo snagu oslobođene društvene destrukcije koja dobija politički značaj. Raspadom komunističkog poretka i rušenjem nomenklature na političku scenu stupaju mase³².

Rušenje starog poretka u kome su država, društvo i režim bili stopljeni u jedno uvek preti da dovede u pitanje i samu egzistenciju države. Zapravo, vodeći se idejom političkog *anything goes* ukoliko je u vezi sa rušenjem "komunizma", došli smo do svojevrsnog destruktivnog pluralizma³³. To se najbolje pokazalo na slučaju Jugoslavije. Ideja civilnog društva ovde nije poslužila za uspostavljanje *nove običajnosti*³⁴ nego je ubrzo instrumentalizovana u nacionalne svrhe i postalo pogonsko gorivo destrukcije. Hrvatski nacionalizam je dobio snagu masovnog pokreta kakav pod komunističkim poretkom nikada nije mogao da ima. On se profilisao ne u borbi za civilno društvo (demokratska retorika je stvar političke konjunkturu³⁵), nego insistirajući na kulturnoj i

³² Vidljiva je istorijska paralela sa sledećom konstatacijom: "Čim su i u Hrvatskoj narodne mase uvedene u javni život, hrvatski separatizam dobio je snagu masovnog pokreta, kakvu u Habzburškoj Monarhiji nije imao. Prema takvom pokretu politika bezuslovnog otpora nije imala mnogo izgleda na uspeh." s. 179. Slobodan Jovanović, *Nikola Pašić* Tom 11 s 179.

³³ *Pluralizacija političkog prostora u Jugoslaviji* sledila je model pluralizacije oficijelne partije. Ona se odvijala prvenstveno po nacionalnom ključu. Pluralizacija je išla ne samo za tim da delegitimiše postojeći državni poredak, postojeće institucije, nego i da delegitimiše Jugoslaviju kao politički entitet. Nije se radilo o uspostavljanju nove običajnosti, nego o zatiranju svega što podseća na Jugoslaviju. (Jugoslavija je izjedana sa Srbijom pa se njenom razbijanju pridružio i latentni antisrepski resantimani). Politička pluralizacija je u okviru starog sistema oslobodila pripremljene sile destrukcije. Tome se mogla suprotstaviti samo vojska, no taj moment je propušten.

³⁴ Uporedi, Žarko Puhovski, "Mogućnost pluralističke koncepcije Jugoslavije", *Theoria*, 1-2/1989. s. 6.

³⁵ U tradiciji je hrvatske i slovenačke političke volje (kao i mađarske) da je svojoj odbrani tradicionalnih prava, privilegija i "društvenih povlastica" davala "lažen ton liberalizma" (A. J. P. Taylor, *Habzburška monarhija*, Zagreb, 1990.) s. 26. Takođe u

religijskoj različitosti i nemogućnosti političke zajednice sa Srbima. Slično se desilo i sa muslimanskim svetom. Samo intelektualne iluzije, koje nisu bili oslobođeni ni srpski političari potcenile su snagu "katoličkog i muslimanskog antagonizma prema Srbima"³⁶.

Potcenjivanje snage fenomena iracionalnog i latentnog neprijateljstva onemogućilo je nalaženje pravih političkih odgovora u situaciji raspada³⁷. Jedan od tih odgovora, istina, sastojao se u tome što su Srbi najzad shvatili da i oni imaju nacionalne interese, ali ni do danas nisu u stanju da odrede u čemu se oni sastoje.³⁸

Inteligencija i nacionalni interes

Srpska inteligencija snosi veliki deo odgovornosti za sadašnje stanje u Srbiji. Ona je kao i inteligencija drugih istočnih zemalja bila generator promena. Svoj program demokratske transformacije Jugoslavije i Srbije vezala je za rešavanje srpskog nacionalnog pitanja kao eminentno demokratskog pitanja³⁹.

tradiciji je malih naroda Srednje Evrope da svoje zahteve za demokratizacijom provode u nacionalnoj formi. *ibid.* s. 38-40.

³⁶ Leon Kojen, "Fatalni optimizam", "NIN", Beograd, 12. 7. 1991.

³⁷ Upravo ovaj intelektualistički odnos prema destruktivnom potencijalu separatizma sastojao se i u već dobroj poznatoj izjavi da su za raspad Jugoslavije odgovorne političke elite i politički sistem izraz njihove volje Ustav iz 1974. No to je samo deo istine. Stvarnost se ne iscrpljuje u institucijama. Ovaj Ustav je institucionalno omogućavao dezintegrativne tendencije, ali on je i pravno sankcionisao duh slovenačkog i hrvatskog separatizma koji je oduvek postojao. Ono što se desilo sa Jugoslavijom nije u pravom smislu slom starog sveta nego njegovo pervertirano dovršenje.

³⁸ Neodređenost srpskog nacionalnog programa je omogućila njegovo pretvaranje u konjunktorno sredstvo političke borbe. Za njegovo prevođenje iz integrativnog faktora u moment produživanja rasepa u srpskom narodu.

³⁹ Uporedi tekstove sabrane u knjizi Dobrice Ćosića, *Stvarnost i mogućće*, Cankarjeva založba, Ljubljana, Zagreb, 1988.

Srpska inteligencija je otvorila problem ali nije uspela da jasno artikuliše u čemu se sastoje nacionalni interesi. Štaviše, veliki njen deo u ime modernizma i ideologije 21. veka (još jedan postsocijalistički idiom!) se oborio na takvo šta tvrdeći da se time vraćamo u 19 vek. Time je njen napor ostao polovičan. S druge strane, postoji strah da bi nacionalni konsenzus ojačao poziciju vladajuće stranke koja ionako vlada nacionalnim emocijama. Tako smo dobili konkurenciju mnogih nacionalnih programa ali ne i nacionalni program koji bi efikasno delovao.

Odgovornost intelektualaca kao glavnih aktera pluralizacije političke scene i opozicionog kretanja sastoji se i u tome da mi ni danas nemamo politički jaku i odgovornu opoziciju. Svakako da se izostanak solidne opozicije kao okosnice snažnijeg demokratskog razvoja Srbije može razumeti delom i ratnom situacijom, delom i ostacima psihologije starog režima u strukturi vlasti, ali delom i sklonošću inteligencije da u izmenjenim okolnostima nastavi političko delanje u maniru disidenstva. U situaciji političkog pluralizma stepen odgovornosti opozicije je mnogo veći. Ona zbog toga mora da napusti moralističku i populističku retoriku disidenstva koja se takođe temelji na slici neprijatelja u vidu totalitarnog komunističkog režima. Ostajanje pri ovoj logici i retorici znači izneveravanje zahteva za novom političkom kulturom na kome opozicija najviše i insistira.

Ako su uspesi naše intelektualne elite na animiranju svetskog javnog mnjenja u korist interesa srpskog naroda zastrašujuće mali, to se ne bi moglo reći za jedan njen deo koji je uspeo da svojim neodgovornim izjavama, vodeći se usko stranačkim interesima kao i animozitetom prema vladajućoj partiji, potpomogne stvaranje negativne medijske slike o srpskom narodu u svetu.

Politička moć intelektualaca (novih političkih elita) zasniva se ne toliko na reprezentaciji socijalnih interesa i slojeva (na čemu počivaju moderne političke partije), koliko na kritičkoj svesti o nedostacima komunizma⁴⁰. Dakle strukturno na istom

.. ⁴⁰ Slomom istočnih sistema, nova politička (intelektualna)

elementu, elementu *znanja o opštem interesu* i smislu istorijskog kretanja, kojim su komunisti legitimisali svoju vlast. Nova politička strast je svoj politički orijentir našla u borbi za civilno društvo. No ovaj teorijsko-normativni okvir je logikom svakodnevnog političkog delovanja ubrzo nekritički poistovećen sa političkom metaforom Zapada koja je više projekcija želje a manje slika realnosti. Dominacija ove slike u političkom govoru postala je kontraproduktivna po interese Srbije onog momenta kad su se ti interesi sudarili s interesima Zapada.

Zaključak: sila i običajnost

Raspad Jugoslavije stavio nas je u situaciju stvaranja nove srpske države. Taj proces ima dimenziju drame. Mnogi su uvereni da budućnost Srbije zavisi od iznalaženja, kako to opšta atmosfera sugerišće, uspelog pragmatičkog odgovora na pritiske kojima smo izloženi.

A taj pragmatizam se svodi na bezuslovno ispunjenje svih ultimativnih zahteva svetske zajednice. Razum nalaže poštovanje logike situacije. Nismo dužni na herojski stav otpora novom poretku, jer to nisu učinile ni mnogo snažnije države. Srbija mora da čini ustupke u mери u kojoj to nalaže politička mudrost. Nemoguć je uspravan hod sa slomljenom kičmom.

No pravljenje ustupaka mora u ovom narodu biti praćeno svešću da su ti ustupci nametnuti silom i da su apsolutno nepravedni. Svest o nepravdi ima funkciju da sačuva politički i moralni integritet ovog naroda. Tek ova svest je pretpostavka da politički poraz jednog naroda ne bude i njegov kulturni i duhovni poraz. I poraz ima svoje modalitete koji nisu beznačajni za budućnost jednog naroda. Stepен poraza zavisi ne samo od pobednika nego i od poraženog. *Treba stalno imati na umu da je tamna strana novog poretka najjasnije prisutna u našem strahu, u strepnji*

elita preuzima funkciju duhovnog paternalizma. Ona mora osloboditi ljude od njihovih zabluda (nova indoktrinacija).

koja je zavlдалa ljudima, u očekivanju "balkanske oluje" koja se priprema stalnim potvrđivanjem i negiranjem te mogućnosti. Nikakvo opravdanje novog poretka ne može da izbriše ovo njegovo preteće lice.

Ako usled snage političkog pritiska na Srbiju prihvatimo optužbe Zapada kao istinite, ako prihvatimo da su njegove sankcije izraz logike pravde a ne logike sile i na taj način do kraja interiorizujemo merila i norme ponašanja koje je on postavio⁴¹, to bi vodilo u duhovnu i nacionalnu katastrofu jednog naroda. To bi značilo prihvatiti logiku da ko ima moć ima i apsolutno pravo. Ta logika u svojim izvodima za nas bi značila ne samo odricanje od politički postavljenog cilja: kulturnog, ekonomskog i državnog jedinstva Srba, nego i prihvatanje stava da smo ne samo izgubili pravo na to nego da ga nikad nismo ni imali. U najgoroj varijanti to bi se završilo u mazohističkom optuživanju da je srpski narod agresor koji bi sutra kao agresor morao da traži izvinjenje od žrtava agresije. Taj stav nam se na različite načine nameće. Smisao priuska⁴² nije samo u tome da se objekt pritiska fizički slomi nego da on prihvati principe, ciljeve i interese onog koji provodi sankcije. Uspela agresija je samo ona koja dovede do toga da proces destrukcije na sebe preuzme sama žrtva agresije.

Svi oni koji iz političke činjenice da je ceo svet protiv nas pokušavaju da izvedu vrednosni sud da je time svet u pravu demonstriraju da su i sami žrtve novog poretka⁴³. Samookriv-

⁴¹ Ono što Leo Levental u svom tekstu tvrdi za individuuma važi i za zajednicu, narod, naciju. Leo Levental, "Individuum i teror" Delo, s. 48 "Jedva da ima većeg uspeha za neki sistem moći od prihvatanja od strane njegovih nemoćnih žrtava vrednosti i merila ponašanja koje je on postulirao".

⁴² Cilj pritiska sastoji se u tome da žrtva izgubi svaku nadu. Nemoć da se anticipira kraj tlačenja prevodi žrtvu iz situacije otpora u situaciju onog koji očekuje smanjenje kazne. U tom trenutku žrtva počinje da prihvata logiku dželata kroz akt samooptuživanja. Uporedi, T. W. Adorno, *Minima moralia*, Sarajevo, 1987. s. 99-100.

⁴³ Sličnu funkciju ima i stalni poziv na novi zaborav. Prigovor evropske javnosti izražen u frazi da srpska politika isuviše gleda u

ljivanje žrtve završava kao amnestija političkih *господара*⁴⁴. Time na nesvestan način usvajamo logiku roba i silnika. *А он*

prošlost a premalo u budućnost, postalo je sastavni deo svakodnevnog političkog govora. Poenta priče je u tome da ako hoćete da budete Evropa morate misliti na budućnost. To je praćeno tezom da srpski narod živi u i od svoje epske prošlosti a ne tehnološkog snalaženja u sadašnjici. Teza da se srpski narod mora emancipovati od svoje tradicije je i poziv mnogih intelektualaca. Time kao da smo na početku komunističkog doba. Srbi moraju da se emancipuju od onog što su tek ponovo počeli da otkrivaju. Time je upućen poziv na novi zaborav, juče u ime komunističkog a danas u ime novog demokratskog poretka. Upravo taj poziv na novi zaborav (ovo novo potiskivanje dimenzije vremena na koje nas Zapad poziva) u funkciji je uklapanja u politički poredak čiji su principi potpuno nezavisni od naše volje. Istorije je bilo ali je više nema.

⁴⁴ Politička moć *pritiska i zastrašivanja* počiva na anticipiranom odustajanju žrtve od autonomije sopstvene volje. Svedoci smo poražavajućih učinaka ove taktike. Svakodnevno se suočavamo s nekom vrstom institucionalizacije kolektivnog mazohizma (ritualni oblici samoponižavanja izazvani strahom): kolektivno klečanje, zvonjava zvoncima, masovno paljenje sveća, razvlačenja kilometarske crne trake, dobrovoljno nošenje logoraških brojeva. Ovo nisu oblici protesta, ovo su oblici "dobrovoljnog" pristajanja na političku optužbu, duhovna izdaja sopstvenog integriteta. U ovim simboličkim gestovima, čiji smo svedoci, nema emancipatorskog potencijala. One su izrazi ropskog straha, duhovnog kapitulanstva (i duhovne konfuzije), pokušaj da se moćni umilostive. U tim simboličkim potezima nema lukavstva (to bi ih u ovako teškoj situaciji i pravdalo); onog lukavstva koje mizernost trenutka pravda iz perspektive logike nužde, sa stanovišta socijalpolitičkog darvinizma, borbe za opstanak i *samoadržanje*; upravo iz one perspektive gde je izlišna svaka retorika velikih ideala. Nažalost, protagonist ova političke mizerije je onaj deo društva koje bi u ovakvim vremenima morao da bude najrazboritiji i najracionalniji: intelektualci. Neki intelektualci su bili spremni da kleče, da nose logoraške brojeve i time protestuju protiv "socijalfašizma" i "boljševizma svoje zemlje", ali mnogi od njih nikad nisu pokazali ni najmanju spremnost da pomognu svojoj zemlji u medijskom ratu koji se protiv nje vodi. Naprotiv u tome su mnogi od njih svojski, vođeni kratkom političkom pameću, pomagali. Akti protestnog klečanja, nošenja logoraških brojeva ... nisu bili namenjeni onima koji hoće da ukinu politički subjektivitet ove zemlje i tako nas pretvore u "logoraške brojeve", nego su to bili akti samoponižavanja (pseće okretanje stomaka pred pretećom snagom moćnih).

se sastoji u tezi da je situacija poraza dovoljan dokaz da nismo bili u pravu. Time pristajemo na status pukog objekta bez perspektive koji je sveden na "svežanj uslovljenih refleksa kojima se reaguje na mnogobrojne manipulisane i kalkulisane šokove".

Srbija mora da iznađe adekvatne odgovore na ovakvu perspektivu. Ma kakvi bili politički odgovori na pritisak, vođeni imperativima samodržanja⁴⁵, srpski narod mora da sačuva jasnu svest da trenutni politički neuspeh nije nastao zbog toga što nismo bili u pravu, nego zbog toga što je političko okruženje bilo previše jako.

Budućnost Srbije ne vidim samo u adaptiranju postojećem poretku stvari, u razvoju imitativne psihologije i kulture nego u snaženju svog političkog i duhovnog identiteta. Srbija ne sme da podlegne kulturnom imperijalizmu novog poretka i pogubnom populističkom demagoškom zavođenju postsocijalističkog žargona. Postsocijalistička retorika (ta smeša moralizma i liberalizma) izgubila je svoj emancipatorski potencijal, ona dobija ulogu duhovne policije. Policijska uloga retorike "antitotalitarne ortodoksije" sastoji se u tome što je krug javnih tema kao i uvođenje novih tema strogo kontrolisano poretkom novog postsocijalističkog diskursa. U njemu je u figuri Zapada kao nove utopije osiguran i sam interes Zapada. Stoga naša inteligencija mora najzad odustati od glorifikacije Zapada i zapadne demokratije kao "neproblematične stvarnosti"⁴⁶. Evropa moći nameće Istoku svoje

⁴⁵ Možda će ovo biti veliko političko iskustvo za srpsku politiku koje će je naterati da se ne uzda u svoje "prijateljske" i "tradicionalne" veze sa svetom nego u svoje i tuđe interese.

⁴⁶ Ovaj "rezervisan" stav prema Zapadu je korak u oslobađanju od osećanja civilizacijske inferiornosti. Inferiornost jedne političke kulture manifestuje se u njenom prihvatanju dvojnih kriterijuma. Ono što je dozvoljeno silama ovde je izloženo moralnom preziru. Amerikanci mogu da štite bilo gde svoje interese u svetu pa i u Srbiji, ali zato Srbi nemaju pravo da štite interese Srba u Bosni. Tiha interiorizacija agresija završava kao gubitak osećaja za solidarnost sa svojim narodom. Ovaj gubitak ponekad se prikriva kosmopolitskim i pacifističkim frazama. Time se nedostatak građanske svesti i odgovornosti prikazuje kao vrlina.

ideološke postulate da bi ga obezoružala. *Kad slabiji bez rezerve interiorizuje vrednosti moćnog onda je on dvostruko slab.*

Budućnost Srbije bez sumnje je u procesima demokratizacije političkog i društvenog života. Ali ukoliko ne želimo da uđemo u mrak u kome su sve krave crne, proces transformacije srpskog društva mora ponovo da dá snagu kulturnim pretpostavkama sopstvenog civilizacijskog kruga. Nekritičkoj ideološkoj glorifikacija zapadne *hedonističke kulture moći* možemo da se suprotstavimo samo afirmacijom sopstvenih vrednosti. Naša spremnost da govorimo o zapadnoj civilizaciji i kulturi, o srednjoevropskom kulturnom krugu, i naša otvorenost da tome posvetimo dužnu intelektualnu pažnju, ne sme biti na drugoj strani praćena prezrivo okretanjem glave od tema koje uvode u mogućnost duhovne i kulturne rekonstrukcije nekih elemenata slovensko-vizantijskog kulturnog i civilizacijskog kruga. Najnoviji događaji, svest da trijumfujuća moć Zapada ima za posledicu strah srpskog naroda za svoju političku egzistenciju, ne samo da pokazuje prirodu novog poretka nego i stvara pretpostavke da srpski intelektualci "*iznova otkriju smisao solidarnosti s vlastitom zemljom*"⁴⁷, i ne samo sa njom nego i sa tradicijama koje su potisnute, a čije potiskivanje se sada sveti poljuljanim identitetom naroda. Srbija mora težiti jačanju političkih i kulturnih veza s slovenskim svetom i onim duhovnim tradicijama koje su joj spontano bliže.

Srbi moraju imati na umu da su sa stanovišta nacije izgubili ovaj vek. Ponovna državna, duhovna i ekonomska integracija srpskog naroda je dugoročni politički cilj. Sudbina celokupnog srpskog naroda⁴⁸ mora biti stalni orijentir kako srpske politike tako i srpske kulture.

⁴⁷ Mesto iz Fernan Brodel, *Civilizacija kroz povjest*, Zagreb, s. 421, (odnosi se na osećaj američkih intelektualca posle rata 1945. god.)

⁴⁸ Ne postoje nikakvi evropski interesi ni interesi međunarodne zajednice koji bi mogli, iz perspektive srpskog naroda, da opravdaju proces njegovog razbijanja u državljane niza malih i bespomoćnih državnica kao i nastojanje da se on stavi pod kontrolu evropske diplomatije pretnjama i drakonskim kaznama.

NAPOMENE O TEKSTOVIMA

1. "Nacionalne partije, nacionalne opozicije, narod", objavljeno u "Književne novine", Beograd, br. 773. 1. 4. 1989.
2. "Dva teksta o izborima u Hrvatskoj", objavljeni pod naslovom "Mit o majorizaciji", "Nezavisne novine", Beograd, 11. 5. 1990. i "Zašto je Račan pao s nacionalnog konja?", "Nezavisne novine", Beograd, 25. 5. 1990.
3. "Ogled o srpskom boljševizmu", tekst pročitao na naučnom skupu povodom knjige Lasala Sekelja, *Jugoslavija - struktura raspadanja*, 28. 3. 1991; delovi teksta izneti u intervju: "Naličje priče o srpskom boljševizmu", "Intervju", Beograd, 10. 5. 1991.
4. "Istočna Evropa, Jugoslavija i izbori u Srbiji" objavljeno u *Sociološki pregled* 1-4/1991, Beograd, s. 35-49.
5. "Razdruživanje i otcpljenje", objavljeno kao "Otcpljenje zamenjeno razdruživanjem", "Politika", Beograd 30. 6. 1991.
6. "Srbija i novi evropski poredak" objavljeno u *Filozofija i društvo* III, Beograd, 1991. s. 275 -291.
7. "Evropski i srpski interesi", objavljeno u tri nastavka: "Evropski i srpski interesi", "Politika", Beograd, 8. 11. 1991., "Dvojno knjigovodstvo haške konferencije", "Politika", Beograd, 9. 11. 1991. i "Teški pregovori Srbije s Evropom" "Politika", Beograd, 10. 11. 1991.
8. "Uigravanje novog poretka", objavljeno u dva nastavka: "Uigravanje novog poretka", "Politika", Beograd, 17. 5. 1992. i "Inercija velike greške", "Politika", Beograd, 18. 5. 1992.
9. "Raspad Jugoslavije i ograničenja srpske političke scene", rad pročitao kao referat na naučnom skupu "Srpski narod na početku novog doba" u organizaciju SANU od 15-19. 6. 1992. god.

NEW ORDER AND SERBIA (Summary)

The book entails collection of political essays written during the period 1989-1992 and published in daily press and periodicals. Author in continuity observes key occurrences of disintegration of Yugoslavia and gives analytical account of dynamics in the structuring of new ideological reality, through discerning of changes within the political discourse of the day. The essays are author's response towards new forms of ideological unification that its reality acquires in behold of 'antitotalitarian' orthodoxy.

Deterioration of reform trials and global backwardness of socialism for its main outcome have had crushlending of whole economic and political system. The breakdown is not thus much result of the outgrown democratically consciousness but of unwillingness of ruling elite to brake trough with the tide of people's discontent. Reason is loose of fate in its historical mission and the key political function (crisis of legitimacy).

After the fall of communism vigorous nationalism remained as only political program apparently suitable to cope with the problems of social and political integration in the eastern societies. Only religion and nation have eluded thorough destruction managed through party state that have eliminated all forms of autonomy in the social action. On the other side, ruling elites in eastern states have recompensed insecurity of its political existence through strong forces of nationalism.

Author asserts that huge changes in the structure of global political relations regarding the countries of Eastern bloc have not for its outcome political emancipation whatsoever, but under the pressure of economic crisis some kind of new obedience. Thus widely expected autonomy of newly installed regimes throughout Eastern Europe, its very existence has only within the rhetoric's of national-populism of new political elites as well as within the fairy tales on democracy and human rights. Very nature of that sort of autonomy discerns itself in obedient reception of decisions ordained by the new metropolis.

Yugoslavia could not escape to these political developments. Fade

out of ideology that furnished integration in Yugoslavia (selfgovernment as an ideological frame of integration and interpretation of reality), have not brought integrative ground in the form of new customary, but through vast politisation of ethnicity, culture and tradition, destructive forces of national and confessional heterogeneity were delivered.

Author elucidates thesis that just crude reality of civil war discloses the other side of the coin called the action for civil society that have undermined the power of old regime. Insufficiency in the theory and political engagement in the favor of the concept of civil society (program designed to overthrow old authoritarian system), contains in systematic overestimation regarding the positive potentiality contained in rudimentary civil society, on the one hand, and in underestimation the forces of delivered social destruction that through appearance of the masses on political stage acquired political significance. The rich history of national animosities and idiosyncrasy on that soil have been almost forgotten. Overlooking of that sort combined with the idea of politically tempered anything goes, as far as it could serve in undermining of 'communist regime' fused with state and society, finds itself suddenly in the face of destructive pluralism as it was and deluges of ethnic wars.

Through analysis of the political conditions in Slovenia, Croatia and Serbia and three statemaking strategies, author gives arguments that idea of civil society its main function have as ideological instrument first to preserve the inherited structure of power among republics, and afterwards in making up of self-contained national states. Liberally fashioned rhetoric of engagement in favor of civil society served mainly to cover homogenization on the national basis and in disintegration of Yugoslavia. Political claims for civil society in Slovenia were designed primarily over interest to preserve factual distribution of power institutionalized through the Constitution of 1974. Systematic elimination of any possibility of reconstitution of Yugoslavia had been required including any reflection of the idea of civil society on the level of Yugoslavia. Author gives arguments for thesis that in back of the democratic rhetoric of Slovenian opposition laid interest to preserve benefits of disintegration that Tito's political nomenclature almost realized. That configuration of power had been jeopardized by the movement of Serbian people. For these reasons fight for full accomplishment of Constitution of 1974. substituted original project of civil society.

Having in mind that instrumentalisation of 'civil society' for the sake of restoring of national states, it is feasible to account for why valid theoretical designed end expected polarization on the axis 'civil society versus authoritarian power' failed to come. Instead of that, as author points out, a pathological phenomenon took place that amounts to congruity of

geography, religion and politics. Strong polarization on the ethnical grounds (national, confessional and civil war) surrogated and by the same token prevented 'state - society' polarization. Decay of Yugoslavia and civil war are final outcomes of the constitution that favored nation as a principle of constitution of community and legitimating of political will. Processes that in Tito's era have its beginnings ended in pathological way. Accounting for symbolic power of rhetorical engagements for democratic state within changed relation of power, nationalistic elites of north-western republics have its drives toward secession displayed in the forms of pleading for democracy vis a vis totalitarian danger (conflict between 'Stalinist Serbia' and 'democratic Slovenia and Croatia'). Polarization civil society-totalitarian state have been ideologically transformed and in further step, in media-war against Serbia finalized itself in the picture of manichean conflict of Good and Evil, of democracy and bolshevism, of civilization and barbarianism.

Yugoslavia is demolished with its own forces postponed with foreign interference. With that double optics of analysis of disintegration of Yugoslavia in relation with changes in global relation in the world, author made attainable more general conclusions regarding new order that nowadays constitute itself in the world. Fall of socialism shows itself as complete triumph of the West in political sense. Triumph is not contained as much in the conquest of liberal principles as in imposing of particular interests of the West that have reception throughout as general principles of international community. That amounts to conclusion that postideological era ends itself as domination, as a political and ideological ascendancy of the West in contemporary world. In aftermath an transformation of international institution in the instruments of power and political will of western states is taking place.

Withdrawal of bipolar structure of power made feasible that West through local elites oriented towards nationalism to capitalize decay of communism in realization of geopolitical and strategic interests that are more enduring of any ideological conjectures.

Political pressures on Serbia displayed the very nature of that 'unideological' new order. Its domination politically shows itself in the form of submitting of global politics to the will and effective control of developed western states. For these reasons world must be reconstituted in such a manner to make feasible undisturbed selfreproduction of structure of power on the consolidated grounds of achieved priority. Strong must for the long time further stay strong, as a weak must stay weak. Therefore any opposition to the new order must be punished. Thus absolutized force shows itself as a very essence of 'new politics'. Path towards new order in the world does not lead, as European humanism have presumed, through 'self-sacrifice of those in power' but through coercive 'consensus' by spreading

the fate in absolute lowness of power. Because of that 'new order' have visible imperial nature. Author is about to warn that world before itself have upcoming danger of new totalitarianism. Monolithism created through American or EEC dirigism reminds on the ages of most vigorous communism. Therefore Serbia in author's opinion is indirect victim of that order of power for the time being but in the near future victim could be someone else.

The claim for consolidation of new relation of power prescribed the end of Yugoslavia in so much as Serbia could become potential ally of renewed Russia. Therefore West supported movements towards secessionism. Interests of western forces to make up little states on Balkan that will be politically inefficient and inferior inevitably clashed with the will of serbian people to live in one state.

Devastating of Yugoslavia as a federal state alongside the consent of worldwide public opinion could be realized only through support of thorough demonization of Serbia. Demonization of one people yielded foundation to dispel Yugocrisis on international layer. Thus main outcomes in mass media war were politically capitalized for the sake of normalization of factual condition compelled by secession as well as made manifest intervention of European interests in internal affairs of one country. On the other side, strong political constraints alongside the economic sanctions imposed on Serbia (stigmatized as only subject that resisted and refused to comply with the rules of prescribed political behavior), have meaning of pedagogic measures of exemplary political kind.

Demonization of Serbia is worked out through disqualification of Serbian people as a member of civilized nations. Serbs are for political reasons defined as a people naturally inclined to bolshevism and totalitarianism, as a barbarians responsible for all the horrors of civil wars in Yugoslavia. They were stigmatized as a target of all negative attitudes and sentiments. Thus symbolic satanization of the victim (as a semantical assassination through mass media rituals) very easy opens the door to legal retribution.

Thoroughly conveyed demonization of Serbia have demonstrated huge power of industry of consciousness through mass media, structure of interests of members of western alliance and its pursuit of hegemony over the world, as well as perverted power of delivery of suppressed agresivity of western world. That operation in accord with political interests of Western powers have demonstrated the power of collective uncousnessness, of collective mentality and stereotypes and its rule all over Europe pursuing for the right moment to actualize itself in monstrous ways. That agresivity discover itself in a forms of continuing moral protest against the evil in the world. Orwellian reality with a rhetoric of abstract moralism, human

rights and 'instant' humanism that goes alongside with bloodshed as a basis of its moral approval, could be understood out from the very structure of the modern world.

Yugo-crisis as a stepping-stone have ruined selfpresentation of the West as a "moral inspiration of the world" and made transparent other side of new order that to all remaining imposes self-sacrifice of ideological ambition to exemplify some desirable arrangement of community. Surface of democratic rhetoric of 'free world' is beaten through with imperial power and treat of military force. Spirit of the 'free world' is none the less cynical then the spirit of real socialism but shows itself more dangerous. Imperial industry of consciousness, through fairy-tales on economic aid for undeveloped, corruption of local political elites and at last by manifest military treats, coerce whole world into regardlessness of daily profit able propaganda. Key problem aroused after decay of political contract for there is no more any oppression to that western imperialism.

As for rational political strategy in favor of Serbian interests, author pleads for pragmatic solutions and necessary cessions within the scope of political wisdom. For with a broken spine one could not walk upright. But cessions in keeping with political reality must be followed by knowledge that they are enforced and thus hardly connected with justice. That is needed to prevent propagation of political defeat to the cultural and spiritual one. Author point out that interionisation of accusation of Serbian people widespread through mass media would be disastrous for that would mean acceptance of logic: who have power have justice on its side also. In such a logic selfacusation of victim means eo ipso rehabilitation of the prosecutor. Thus logic of master - slave relation would be accepted. It is at last the point of honour and selfrespect.

To pressure of Europe some kind of oppression must be given not only because of Serbian interests but because Europe itself have to meet the consequences of aggressive dictate of its political will. Conviction must not be allowed that out of lack of oppression naturally follows rightness and fairness of all European ventures.

Author concludes with observation that XXth Century for the Serbian nation is misused. Therefore primary future endeavor in the long run must be accomplishment of state, cultural and economic reintegration of Serbian people.

SADRŽAJ:

Uvod

5

I deo

SRBIJA I RASPAD JUGOSLAVIJE

17

Nacionalne partije, nacionalne opozicije, narod

19

Dva teksta povodom izbora u Hrvatskoj

81

Istočna Evropa, Jugoslavija i izbori u Srbiji

95

Ogled o "srpskom boljševizmu"

117

Dodatak: razdruživanje i secesija

151

II deo

NOVI POREDAK I SRBIJA

155

Novi poredak i Srbija

157

Evropski i srpski interesi

171

Evropsko uigravanje novog poretka

183

Raspad Jugoslavije i ograničenja srpske političke scene

201

Zaključak: Sila i običajnost

219

Napomene o tekstovima

225

Summary

227

QUESTION 1

1.1.1. The first part of the question is about the definition of a function. A function is a mapping from a set X to a set Y . In other words, for every element x in X , there is exactly one element y in Y such that $f(x) = y$.

1.1.2. The second part of the question is about the domain and codomain of a function. The domain is the set of all possible input values, and the codomain is the set of all possible output values.

1.1.3. The third part of the question is about the range of a function. The range is the set of all output values that the function actually produces.

QUESTION 2

2.1.1. The first part of the question is about the definition of a linear function. A linear function is a function of the form $f(x) = ax + b$, where a and b are constants.

2.1.2. The second part of the question is about the slope of a linear function. The slope is the coefficient a in the equation $f(x) = ax + b$.

2.1.3. The third part of the question is about the y-intercept of a linear function. The y-intercept is the constant b in the equation $f(x) = ax + b$.

2.1.4. The fourth part of the question is about the graph of a linear function. The graph of a linear function is a straight line in the Cartesian coordinate system.

QUESTION 3

3.1.1. The first part of the question is about the definition of a quadratic function. A quadratic function is a function of the form $f(x) = ax^2 + bx + c$, where a , b , and c are constants.

Zoran Obrenović
SRBIJA I NOVI POREDAK
prvo izdanje 1992.

Glavni urednik
mr Đokica Jovanović

Urednik izdanja
mr Đokica Jovanović (Gradina)
dr Ljubomir Tadić (IFDT)

Recezent
dr Slobodan Samardžić

Lektor i korektor
Redakcija

Likovna oprema
Dragan Momčilović

Izdavač
IRO GRADINA-NIŠ
i
INSTITUT ZA FILOZOFIJU I
DRUŠTVENU TEORIJU- BEOGRAD
(za izdavača dr Božidar Jakšić)

Štampa
QutroPress-Beograd

Tiraž
1000 primeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji Narodne biblioteke Srbije,
Beograd

316.334.3 (497.11) "1989/1992"

OBRENOVIĆ, Zoran

Srbija i novi poredak / Zoran Obrenović. - Niš: Gradina; Beograd:
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 1992. - 231. str. ; 20
cm. - (Biblioteka Relacije)

Tiraž 1000. - Summary.
ISBN 86 - 7129 - 008 - 0

316.48 (497.1) "1989/1992"

327 (497.11) "1989/1992"

- a) Društvena kriza - Jugoslavija - 1989/1992
- b) Medjunarodni odnosi - Srbija - 1989/1992
- c) Srbija - Političke prilike - 1989/1992

7547404

Zemljopisna
Obrazloženja

SRBIJA
I
NOVI POREDAK

GRADINA